

М. БАЙКОЎ
МІКОЛА КРЫВІЧ

Ба 226430

1053

НА ЛІТАРАТУРНЫЯ ТЭМЫ

205.44

(Нес)

МЕНСК — 1929

БЕЛАРУСКАЕ
ДЗЯРЖАЎНАЕ
ВЫДАВЕЦТВА

Мажков. М.

ИТ. 124Д

На літар турныя тэмы.

Зборнік артыкулаў.

Мінск-1929 год.

Über literarische Themen.
Eine Sammlung von Abhandlungen.

Minsk-1929.

~~1944~~

Бел. 2005

1872
30

Ба 226430

М. БАЙКОЎ
МІКОЛА КРЫВІЧ

1964 г.

НА ЛІТАРАТУРНЫЯ ТЭМЫ

ЗБОРНІК АРТЫКУЛАЎ

33

БЕЛАРУСКАЕ
ДЗЯРЖАЎНАЕ
ВЫДАВЕЦТВА

Друкавана ў друкарні
Беларускага
Дзяржаўнага
Выдавцтва

226430

Дзяржаўная
Бібліятэка БССР
імя У. І. Леніна

Заказ № 47.

3 000 экз.

Галоўлітбел № 537.

- 0. 0 3. 2010

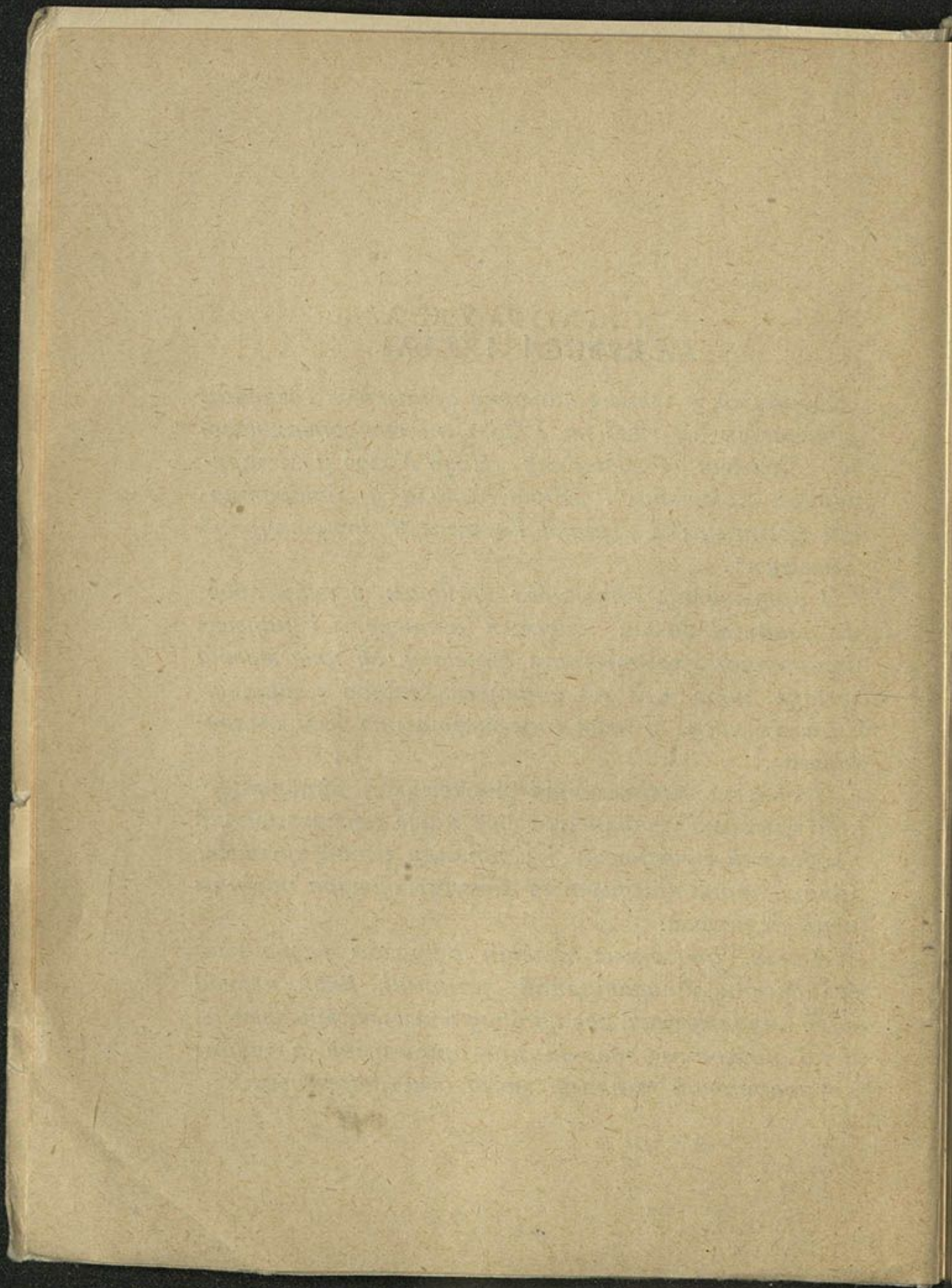
ПРАДМОВА АЎТАРА.

Сабраныя ў гэтым сшытку артыкулы і заўвагі друкаваліся ад 1923 па 1928 г. на старонках часопісі „Полымя“ і зборнікаў „Якуб Колас у літаратурнай крытыцы“, „Янка Купала ў літаратурнай крытыцы“ і „Цішка Гартны ў літаратурнай крытыцы“.

З артыкулаў, напісаных аўтарам, у гэты зборнік увайшлі больш значныя артыкулы і нарысы літаратурна-крытычнага зместу, аб якіх можна думаць, што яны ня страцяць свайго значэння і пасья часу, у якім яны ўпярышыню былі выдрукаваны.

Проблема вытрыманай марксыцкай літаратурнай крытыкі зьяўляецца ўсё яшчэ неразвязанай праблемай сучаснасці, і з погляду гэтай крытыкі літаратурна-крытычныя экскурсы аўтара павінны мець недахопы.

Аднак, уяўленьне пільнай патрэбы развіцця беларускай літаратурнай крытыкі, якая толькі што нараджаецца, дае аўтару магчымасць думаць, што паасобны зборнік яго артыкулаў з галіны літаратурнай крытыкі можа быць карысным.

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА Ў ЯЕ АДНОСІНАХ ДА АГУЛЬНАЙ КУЛЬТУРЫ ПРОЛЕТАРЫЯТУ.

Пытаньні, якія паўстаюць у адносінах да зьяваў літаратурнай творчасці больш, чымся іншыя культурна-акадэмічныя пытаньні, маюць жыцьцёвы практычны характар. Яны выклікаюцца самым жыцьцём, а іх разьвязаньне вызначае шлях разьвіцьця літаратуры, які найбольш адпавядае запатрабаваньням жыцьця і пабудове грамадзтва. У сучасны момант, калі галоўным чыннікам грамадзтва зьяўляецца пролетарыят, і на першым пляне павінны стаяць культурныя запатрабаваньні пролетарскай клясы ў цэлым, як міжнароднага злучэньня працоўных мас, зусім натуральным і зразумелым зьяўляецца пытаньне аб адносінах беларускай літаратуры да агульнай культуры пролетарыяту. Гэта значыць, што беларуская літаратура павінна ацэньвацца, як фактар ня толькі нацыянальнага, але і агульна-пролетарскага значэньня. Больш канкрэтна: ацэнка твораў беларускага прыгожага пісьменства ня можа абмяжоўвацца цікавасьцямі толькі пролетара-беларуса; трэба прымаць пад увагу, наколькі гэтыя творы здавальняюць культурным цікавасьцям і запатрабаваньням пролетараў іншых, як прыкладам — расійскай, польскай, яўрэйскай і г. п. нацыянальнасьцяй.

Якія даныя знойдуцца для вырашэньня пастаўленага пытаньня ў самой беларускай літаратуры?

Кожны літаратурны твор, а таксама злучнасьць гэтых твораў—літаратуру, магчыма аналізаваць з розных пунктаў погляду, зьвяртаючы ўвагу на той або іншы элемэнт, які прадстаўлены ў літаратурных творах.

Перш-на-перш зьяўляецца зразумелым *нацыянальны* элемэнт. Кожны літаратурны твор ужо з боку мовы зьяўляецца праявай творчасьці пэўнай нацыянальнасьці. Апрача мовы, нацыянальны элемэнт знаходзіць сабе выраз і ў іншых рысах літаратурнай творчасьці: поэта-пісьменьнік апісвае „родныя зьявы“, твораць нацыянальныя тыпічныя вобразы, выяўляе *нацыянальныя ідэі*, пачуцьці і імкненьні. Напр., творы А. Пушкіна і Л. Талстога, дзе абмаляваны расійскія нацыянальныя тыпы і выражаны расійскія *нацыянальныя пачуцьці і імкненьні*, зьяўляюцца праўдзівымі расійскімі нацыянальнымі творамі. З другога боку, А. Міцкевіч бязумоўна ёсьць нацыянальны пісьменьнік польскага народу. Нацыянальны элемэнт становіць сабою неабходную прыналежнасьць кожнай літаратуры, хоць і выяўляецца ў розных фазах разьвіцьця літаратурнай творчасьці ў рознай, большай або меншай, меры. Звычайна, у асабліва моцнай меры выяўляецца ён у пачатку культурнага разьвіцьця народу, у момант абуджэньня нацыянальнай самасьвядомасьці, калі народ самавызначае сябе, як самастойную адзінку. Гэта зразумела і з чыста псыхалёгічнага погляду: перш, чымся зьвяртацца да сусьветных мотываў,—мотываў, якія маюць агульна-чалавечае значэньне і выражаюць лінію разьвіцьця па-за нацыянальнай культуры,—кожны народ павінен усьвядоміць свае „родныя зьявы“ і выкарыстаць свае родныя нацыянальныя мотывы. Таксама ўзмацняецца нацыянальны элемэнт літаратуры, калі народу прыходзіцца *цярпець ціск з боку іншых нацыянальнасьцяў*.

У такія моманты зноў абуджаецца нацыянальнае пачуцьцё, якое шукае сабе выхаду перш-на-перш у

формах лірычнай поэзіі. Перавага лірыкі і становіць сабою адзнаку першастковай пары разьвіцьця нацыянальнай літаратурнай творчасці і ўжо потым ад лірыкі адчыняецца шлях да форм нацыянальнага эпосу.

Калі з гэтага погляду разглядаць новую беларускую літаратуру, якая пачалася ад канца мінулага сталецьця, то мажліва адразу ўбачыць, што нацыянальны элемент прадстаўлен ва ўсіх беларускіх пісьменьнікаў нават розных ідэолёгічных кірункаў. Гэта і ня дзіва.

Справа ў тым, што сама беларуская літаратура пачала разьвівацца роўналежна разьвіцьцю беларускага нацыянальнага руху і зьяўляецца найвыразнейшым адбіткам поступу гэтага руху. Дакладна кажучы, не беларуская літаратура выклікала нацыянальны беларускі рух, а гэты апошні выклікаў да жыцьця беларускае друкаванае слова. Першыя прадстаўнікі беларускага прыгожага пісьменства кіруюцца запатрабаваньнямі ўваскрасеньня сваёй нацыянальнасьці. Зусім выразна выступае гэты мотыў у першага пісьменьніка ў добе навейшай беларускай літаратуры Ф. Багушэвіча. Пачынаючы пісаць пабеларуску, ён выходзіць з жаданьня захаваць сваю нацыянальнасьць. „Шмат было такіх народаў, што страцілі наперш мову сваю, так як той чалавек прад скананьнем катораму мову займе, а потым і зусім памёрлі“. „Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не памёрлі“ (з „Прадмовы“ да „Дудкі Беларускай“). Дзеля таго ён і адважваецца пісаць вершы ў беларускай мове, і гэтыя вершы маюць зусім нацыянальны характар.

Тым-жа самым шляхам ідзе сучаснік Ф. Багушэвіча, Янка Лучына (Я. Няслухоўскі). Нацыянальны мотыў чуваць амаль у кожным яго вершы.

Вельмі паказальна ў гэтых-жа адносінах увага Цёткі (А. Пашкевіч) у „Прадмове“ да „Скрыпкі Беларускай“: „Доўга думала, як сябе зваць, аж покі не папала ў мае рукі „Дудка“ М. Бурачка; яна-то

мне сказала, што хто гаворыць патутэйшаму, памужыцку, значыцца ён гаворыць пабеларуску, а хто гаворыць пабеларуску, той—беларус. Прачытаўшы тую „Дудку“, я сказала: „Дзякуй табе, М. Бурачок, чэсьць і слава твайму слову! А ты, Дудка, грай і мне голас дай. З таго часу пачала я майстраваць інструмант. Вышла з-пад рукі скрыпка“. Ня дзіва, што ў Пашкевіч, паміж іншымі вершамі, знаходзім такія прасякнуты шчырым замілаваньнем да роднай зямлі верш, як „На чужой старонцы“.

Маркотна мне. Чужы я людзям.
Цесна душы. Цесна грудзям.
Бягу думкай ў край далёкі,
У сваю вёску, ў сваю ніўку...
Ой, да хаткі! Кінь мне, доля,
Хоць расінку з нашай вёскі.
Хоць пылінку, хоць дзьве крошкі
Ад палудня майго брата.
Ой, як любя родна хата.
Ой, як мілы родны край...

У далейшым разьвіцьці беларускай поэзіі нацыянальны элемент асабліва моцна, як вядома, прадстаўлены ў Янкі Купалы і Я. Коласа.

Тутака цікава адзначыць тое, у якім кірунку разьвіваецца творчасць гэтых поэтаў у апошнія гады.

Творы Я. Купалы і ў рэволюцыйную эпоху напісаны ў пераважнай большасьці на нацыянальныя тэмы.

Калі ў пачатку сваёй літаратурнай дзейнасьці poeta бачыў прызначэньне сваё:

За родну песьню будзь ваякай...
Паслухай шэпты зямлі-маткі,
У скарбы ўсе яе заглянь.
Каб аж пашла весць ва ўсе хаткі,
Як з ніў найбольшую браць дань.
Шчасьлівы ты ці нешчасьлівы,
Будзі сыноў сваёй зямлі,
Над беларускай соннай нівай
Нязгасны сьветач распалі!..

„(Шляхам жыцьця“, стар 158).

— дык і ў эпоху рэвалюцыі ён увесь жыве, цалкам і выключна, сваёю спадчынай— старонкай роднаю:

Ад прадзедаў спакон вякоў
Мне засталася спадчына...
Аб ёй мне баюць казкі-сны.
Вясеньнія праталіны,
І лесу шэлест верасны.
І ў полі дуб апалены.
Аб ёй мне будзіць успамін
На ліпе бусел клёкатам
І той стары амшалы тын.
Што лёг ля вёсак покатам...
І ў белы дзень, і ў чорну ноч
Я ўсьцяж раблю агледзіны:
Ці гэты скарб ня збрыў дзе проч.
Ці трутнем ён ня зьедзены?
Нашу яго ў жывой душы.
Як вечны сьветач-полымя...

Гэты сьветач, як выразна паказвае зборнік вершаў „Спадчына“, поэта захаваў у сябе да апошняга часу...

Дзеля таго галоўная частка вершаў зборніка афярованы бацькаўшчыне. Нават такі сюжэт, як „валачобнікі“, выклікае ў поэты думку:

Ці-ж нас такое з роду ўжо пракляцьце
Зачаравала чарамі сваімі.
Што мусім мы пад вокнамі стагнаці...
І, ня знаючы бацькаўшчыны-маці,
У ёрмах валачыцца між чужымі...

На нацыянальныя мотывы напісаны і эпічныя вершы ў V разьдзеле зборніка— „Магіла льва“, „Бандароўна“ і інш.

Што поэзія Я. Коласа ў істоце зьяўляецца такой-жа высокай поэзіяй нацыянальнага патосу,—гэта не патрабуе асабістага давядзеньня. Сярод вершаў Коласа мы знойдзем шмат праяваў гэтага патосу, напр., у зборніку „Водгульле“— „Родныя малюнкi“, „У палёх Беларусі“, „Покліч“ і асабліва „Беларускаму

народу". З другога боку, родныя малюнкi і родныя зьявы,—вось на што пакіраваны ўвесь час думкі поэты.

І гэты нацыянальны патос поэты, як быццам, дасягае свайго найвышэйшага пункту ў яго ў апошні час выдадзеным творы,—поэме „Новая зямля“, якую на пэўным грунце можна прызнаць, што асабліва падкрэсьліў у сваім артыкуле „Пуціны беларускае літаратуры“ проф. Ів. Замоцін, праўдзівай беларускай нацыянальнай поэмай.

Пад уплывам нацыянальных беларускіх мотываў увесь час стаіць нават беларускі пісьменьнік з яўрэяў З. Бядуля-Ясакар. „Ён да таго зросься з беларускаю культураю і беларускім народам, да таго пакахаў беларускую стыхію, як-бы ён быў беларусам ад роду. Доля-нядоля беларускага краю востра адчуваецца ім і выразна адбіваецца ў яго творах. З. Бядулі міл і патайны сьвет беларуса: яго вера ў лясуну, у русалкі, у ведзьмы; поэта не абмінае іх у сваіх творах“. (З. Жылуновіч. Беларускае пісьменства. Зборнік „Беларусь“, стар. 311). У зборніку вершаў поэты „Пад родным небам“ вельмі выразна адбіваюць яго нацыянальную настраёвасьць першыя вершы зборніка, асабліва „Беларусь“ і „Паходні“; нацыянальныя мотывы праходзяць і праз эпічныя творы, зьмешчаныя ў апошнім разьдзеле „Зачарованы край“.

Агулам кажучы, лінію разьвіцьця беларускіх пісьменьнікаў дарэволюцыйнага настрою можна адзначыць тым, што ў іх з працягам часу формы нацыянальнай лірыкі пачынаюць зьмяняцца на формы нацыянальнага эпосу, але нацыянальны грунт іх творчасьці застаецца нязьменным.

Аднак, падобныя-ж ноты можна чуваць і ў творчасьці рэволюцыйна-пролетарскіх поэтаў Цішкі Гартнага і М. Чарота. Тут, у адносінах да нацыяналь-

нага элементу, розьніца паміж Я. Купалам і Я. Кола-сам, з аднаго боку, і Цішкам Гартным, Чаротам—з другога, ня толькі якасная, колькі колькасная. Нацыянальны элемент у пролетарскіх пісьменьнікаў аслабляецца дзеля таго, што ён злучаецца з элементам рэвалюцыйна-кастрычнікавым, але ў гэтым злучэньні ён усё-ж такі застаецца прыметным:

Цяпер айчына—жыўчы дух
Дае адвазе рэўлюцнера,
К змаганьню будзіць гнеўны зух,
К пабедзе родзіць ў сэрцы веру...
І вечнай вольнасьці завет
Любоў к айчыне папаўняе.

(Ц. Гартны. „Песьні пр. і зм.“, стар. 83).

Дзеля характарыстыкі нацыянальнага настрою Гартнага нязьлішне будзе прыпомніць гэткае месца з яго роману „Сокі цаліны“.

„Пасьля двух год разлукі з родным краем знаёмыя мясьціны паказаліся Рыгору такімі блізкімі яго сэрцу, такімі роднымі і дарагімі, што ён зусім не прыкмячаў у ўспамінках тае межы, якая двухгадовай прагалінай ляжала ў яго жыцьці. Там, у глыбіні яго душы, якая ні на хвілю не пакідала дрэньціць па родным краю, па сваіх людзях,—цяпер, калі ўсё паказалася яго вачом, раптам забурліла кіпучая хваля любві і нейкага неаказнага натхненьня.

—Праўда, такі, то,—разважаў ён у сваёй хаце,—што над родны край і над родную старонку нічога даражэй не знайсці ў сьвеце. Кламяць тыя, несправядліва судзяць, кажучы: там наша родзіна, дзе нам жыць добра—падумаў ён, пры гэтым дастаў з-пад полу свой куфэрак, адамкнуў яго вынятым з кішэні ключыкам і, дастаўшы газету, разьвярнуў яе і, тупаючы па хаце, пачаў дэкламаваць верш:

„Край мой родны, край мой мілы...“

У гэтых адносінах роман Цішкі Гартнага прыналежыць да тыповых твораў беларускага прыгожага пісьменства нацыянальнага кірунку.

Ён можа быць названы нацыянальным беларускім романам, як поэма Коласа „Новая зямля“ ёсць нацыянальная беларуская поэма.

Нацыянальная рыса прыметна і ў наймалодшага беларускага песьняра—Міхася Чарота.

Хто іншы, як ня Міхась Чарот, пісаў:

Чорная краіна... Дзень цэлы ў сумоце,
І думкі да дому ляцяць,
Дзе хата старэнька стаіць пры балоце
І вербы над рэчкай шумяць,
Дзе лепшыя хвілі жыцця у няволі.
Як хмаркі на небе, прайшлі;
Дзе ўсё міла сэрцу: балоты і полі,
І кветкі, што ў лузе ўзышлі.
Заўсёды я думкай ў тым краю вітаю,
Я толькі живу для яго.
Край родны, край сумны—крыжоў і балотаў,
Ці хутка спаткаюся з ім,
Ці хутка пачую я песьню чаротаў
Над сонным балотам тваім?

У зборніку „Завіруха“ на апошніх старонках даецца цэлы шэраг вершаў на падобныя-ж тэмы.

Праўда, гэтыя вершы амаль што ня першыя творы Чарота, з якіх ён пачаў сваё літаратурнае разьвіццё, і сам аўтар у прадмове да зборніка, як быццам, вызначае іншы шлях свайго разьвіцця, кажучы: „Час накладвае свой адбітак. Тое, што было ўчора, таго няма сягонья. Тое, што абурвала ўчора, тое сягонья забыта і спалена. Сягонья новае.

Калі ў першым сваім вершы я казаў:

Край родны, край сумны—крыжоў і балотаў,
Ці хутка пачую я песьню чаротаў
Над сонным балотам тваім,

ТО СЯГОНЬНЯ СЬПЯВАЮ:

Край новы ўзрасьце на бураломе —
Машыны будзе век..“

У рачаіснасьці нельга адмаўляць, што ў творчасьці Чарота ў рэволюцыйны час адбыўся значны пералом, і аб гэтым пераломе сьведчыць, паасобку, першая палова зборніка.

Але, здаецца мне, што Чарот ня зусім правільна кажа: „Тое, што было ўчора, таго няма сягонья“. У тым-жа 1922 годзе, калі вышаў з друку зборнік „Завіруха“, зьявілася і поэма „Босыя на вогнішчы“. Паводле ацэнкі проф. Ігнатоўскага, „Поэма дае нам агляд усясьветнай сучаснай рэволюцыі ў тым відзе і ў тым настрою, як яна адбывалася і перажывалася ў нас на Беларусі“. І т. Кнорын прызнае: „Босыя на вогнішчы гэта поэма рэволюцыі ў Беларусі“. Такім спосабам, абодва крытыкі згаджаюцца ў тым, што гэта беларуская поэма. Значыцца, аўтар і тут яшчэ абарочваецца сярод сваіх нацыянальных вобразаў, перажывае нацыянальныя пачуцьці, хоць і ў пролетарскай афарбоўцы. Я нават казаў-бы больш таго: мотывы сусьветнай рэволюцыі ў поэме выражаны вельмі слаба, калі ня лічыць апошняга разьдзелу. Поэма ў цэлым мае чыста мясцовую цікавасьць, нават цікавасьць ня ў межах Беларусі, а ў межах адной толькі Меншчыны.

Нацыянальныя мотывы дзе-ні-дзе паўстаюць і ў пазьнейшых творах поэты.

І нездарма, здаецца, у адным з сваіх апошніх твораў—поэме „Чырвонакрылы вяшчун“ поэта пачынае свой палёт з Беларусі абуджанай і канчае яго

Над Беларусью
Вольнай і злучанай.

Я ня буду спыняцца на іншых ужо другарадных і новазьяўных зорках беларускага небасхілу. Усе яны, як правіла, пяюць на адзін і той-жа самы мотыў, ідучы па сьцежках буйных поэтаў, пяюць аб сваёй бацькаўшчыне і карыстаюцца роднымі зьявамі.

Бязумоўна, што паказаны бок беларускага прыгожага пісьменства мае вялікую каштоўнасьць для самых беларусаў—для іх нацыянальнага самавыхаваньня.

Такія вершы, як верш „Беларускаму народу“, ніколі ня страцяць свайго значэньня для беларускай люднасьці і будуць упісаны залатымі літарамі якраз у гісторыю беларускага рэволюцыйна-пролетарскага руху, як вершы, якія адбіваюць вялізарную няпраўду нацыянальнай політыкі буржуазнага ладу. І пакуль застанецца такая політыка, пакуль і ў куністычным грамадстве будуць знаходзіць сабе праяву перажыткі буржуазнага часу, ня зьнікне крыніца, якая ўзгадоўвае нацыянальны нахіл ў беларускай поэзіі.

Але зразумела, што такі нахіл будзе мець значэньне толькі ў межах вузка-беларускай культуры. Як-бы ні былі натхненны формы нацыянальнай лірыкі і прыгожы формы нацыянальнага эпосу, яны не выяўляюць безадноснай цікавасьці для пролетараў іншых нацыянальнасьцяў,—асабліва для пролетараў буйных нацыянальнасьцяў, як, напрыклад, нацыянальнасьць расійская. Гэта і натуральна: па меры ўзбуйненьня народу, па меры ўзрастаньня яго ўвыш і шыр, зьнікае або адходзіць на самы апошні плян нават яго ўласнае нацыянальнае пачуцьцё; народ усьведамляе сябе, як сусьветную велічыню, і прасякаецца цікавасьцямі сусьветна-клясавага характару. Такім спосабам, ня будзе дзіўным, калі сучасны расійскі пролетары больш зацікавіцца інтэр-

нацыянальна-клясавымі творамі Сінклера, чымся, напр., нацыянальным у сваёй істоце творам „Война и мир“*).

І канечна, на грунце нацыянальных літаратурных мотываў ня можа адбыцца аб'яднаньне паміж беларускім і агульна-пролетарскім культурным імкненьнямі.

Яно і не змагло-б адбыцца, калі-б у літаратурнай творчасьці ня ігралі ролі, побач з нацыянальным, іншыя фактары.

Ня менш важным, чымся ўплыў з боку нацыянальнага фактару, зьяўляецца ў культурнай творчасьці ўплыў з боку *соцыяльна-клясавых* суадносін. Кожны літаратурны твор і літаратура кожнай эпохі адбіваюць на сабе вядомую клясавую прыроду. У гэтых воль адносінах беларускае пісьменства мае бязумоўную перавагу ў параўнаньні з літаратурай іншых, нават буйных, эўропэйскіх нацыянальнасьцяў.

Гэта перавага і паасобку перавага беларускай літаратуры ў параўнаньні з літаратурай расійскай з канечнай неабходнасьцю была вызначана тымі аб'ектыўнымі соцыяльна-політычнымі абставінамі, сярод

*) Для параўнаньня не бязварта прывесць наступную вынятку з артыкулу Альфрэда: „Святые камни Европы“ („Известия“ 1924 г., № 79). „Мне припоминается мой разговор с Артуром Шницлером в 1912 или 1913 году. Этот симпатичный и талантливый австрийский беллетрист удивлялся, почему его „Жизнь и приключения юного Медардуса“ не пользуются в России такой популярностью, как прочие его произведения. Ответ, мне кажется, может быть только тот, что в Медардусе слишком силен местный венский колорит, понятный и милый только венскому эстэту, именно тот колорит жизни прошлым, который мы пытаемся обрисовать здесь. Сюжет Медардуса взят из эпохи защиты Вены от Наполеона. Точно так же, как не всякий заграничный читатель может смаковать графа Ростопчина в „Войне и мире“, так у нас не всякому доступен тонкий букет Медардуса, а страсть Достоевского к „святым камням Европы“ получила даже обидную кличку „пассеизма“.

якіх пачаў нарастаць беларускі нацыянальна-культурны рух і з'явілася *новая* беларуская літаратура. Тут варта тое, што беларускае пісьменства новага часу пачало разьвівацца роўналежна з рэвалюцыйным змаганьнем беларускага сялянства за яго эканамічнае вызваленьне. Самы беларускі нацыянальны рух у значнай меры зьяўляецца сродкам такога вызваленьня. Беларуская літаратура ёсьць амаль што ня выключна *сялянская* літаратура і мае шмат такога, чаго не хапае літаратуры расійскай. Праўда, і ў расійскіх пісьменьнікаў знойдуцца творы з сялянскага быту, — знойдуцца нават у выдатных пісьменьнікаў. І Тургенеў і Л. Таўстой пакінулі пасья сябе творы з вясковага быту. Ня кажам ужо аб Грыгаровічы, які нібыта наспэцыялізаваўся на гэтых тэмах. Але трэба адмеціць, што ў клясычнай расійскай літаратуры аб сялянах пісалі пісьменьнікі з дваран. І гэта літаратура, афяраваная сялянству, у істоце сваёй была *нібы сялянскай* літаратурай. Сапраўдных пачуцьцяў, сапраўднага твару хлопа і не маглі падмеціць пісьменьнікі-памешчыкі. Адгэтуль — або памылкова-сэнтымэнтальная абрысоўка сялянскага жыцьця, як то бачым у Грыгаровіча, або навучальны тон, — тон лубковых малюнкаў, — што прыметна ў Л. Таўстога. Толькі ўжо пачынаючы з твораў Муйжале ў 2—3 мінулых дзесяцілецьцях сталі зьяўляцца ў расійскай мове больш-менш праўдзівыя абрысоўкі сялянскага быту. Але аж да моманту пролетарскай рэвалюцыі пры засільлі ў расійскіх літаратурных кругах дваранска-буржуазных элемэнтаў трудна было прабіцца пісьменьнікам-сялянам, і толькі цяпер, у эпоху рэвалюцыі, у Расіі пачала разьвівацца сапраўдная сялянская літаратура.

У межах беларускай літаратуры некаторую роўналежнасьць твораў Грыгаровіча прадстаўляе сэнтымэнтальная літаратура паловы мінулага стагодзьдзя,

да якой можна было-б далучыць і творы вышаўшых з шляхты Ф. Багушэвіча і Я. Няслухоўскага.

Пасьля Ф. Багушэвіча і Я. Няслухоўскага ўсе беларускія пісьменьнікі, за выключэньнем аднаго толькі М. Багдановіча, вышлі з розных сялянскіх станаў і, што асабліва варта, як мы бачым на прыкладзе Я. Коласа, Ц. Гартнага, М. Чарота і інш.,—вышлі з стану безьзямельнага сялянства. Ня дзіўна, адгэтуль, што мотывы сялянскага жыцьця побач з мотывамі нацыянальнага адраджэньня зьяўляюцца кіраўнічымі думкамі маладой беларускай поэзіі. Ад яе вее жывым пахам вясковай беларускай прыроды, магутным бадзёрым духам сялянскага жыцьця і з яе, як быццам, сочацца жывыя сокі цаліны. У гэтых адносінах беларускую поэзію можна паставіць на адзін узровень з Рэйтанаўскім „Сьлёзі“. Асабліва выдатная зьява тут, як мне здаецца, роман „Сокі цаліны“. З працягам часу, калі выйдзе гэты роман у скончаным відзе, літаратурная крытыка зможа больш выразна адзначыць месца Жылуновіча сярод ня толькі беларускіх, але і, агулам кажучы, сялянскіх пісьменьнікаў. Цяпер-жа можна заўважыць, што гэта—амаль што не адзіночны ў нас праўдзівы сялянскі роман, напісаны ў сапраўдна-сялянскай мове селянінам. Вельмі выдатнай зьявай у гэтых-жа адносінах можна лічыць „Новую зямлю“ Я. Коласа. Гэта—амаль што ня першая праўдзівая поэма сялянскага жыцьця.

З гэтага боку маладая беларуская поэзія, бязумоўна выяўляе беспасрэдную цікавасьць для сучаснага пролетарыяту, і ў сялянскім кірунку яе, у яе сялянска-клясавай прыродзе, практычна вызначаецца шлях да злучэньня паміж беларускай і агульна-пролетарскай культурай. Беларуская літаратура, як літаратура ня толькі нацыянальная, але і клясавая, ня страціць і ў далейшым свайго сялянскага кірунку, і з другога боку—кожны пролетары павінен цікавіцца

праявамі творчасьці праўдзівай сялянскай стыхіі, як стыхіі працоўнай і рэальнай у эпоху пролетарскай дыктатуры.

Дзеля свайго клясава-сялянскага колёрыту займе месца сярод фактараў агульна-пролетарскай культуры і поэзія „нашаніўцаў“.

Які пролетары не зацікавіцца і не захопіцца пекным вершам Янкі Купалы ад часу пачатку яго літаратурнай дзейнасьці:

Я мужык — беларус,
Пан сахі і касы;
Цёмны сам, белы вус,
Пядзі дзьве валасы;
Бацькам голад мне быў,
Гадаваў і карміў;
Бяда маткай была
Праца сілы дала;
Хоць пагарду цярплю,
Мушу быць глух і нем,
Хоць сьвет хлебам кармлю —
Сам мякіначку ем...
З цяжкай працы маёй
Карыстаюць усе,
Толькі мне за яе
Няма дзяку нідзе...

(„З песьняў беларускага мужыка“).

У пісьменьнікаў пасьля-нашаніўскай пары, у пісьменьнікаў, росквіт дзейнасьці каторых прыходзіцца на час пролетарскай рэвалюцыі, мотывы творчасьці яшчэ больш збліжаюцца з запатрабаваньнямі пролетарскай культуры. Як быццам, тут новую лінію пачынаюць „Песьні працы“ Ц. Гартнага. Гэтыя песьні працы як нельга больш блізкі настроям пролетарыяту і павінны заняць месца сярод твораў агульна-пролетарскай поэзіі. Калі другая частка роману „Сокі цаліны“ будзе афярована жыцьцю і настрою рэвалюцыянэра-рабочага, які вышаў з сялянскай сярэдзіны і, працуючы ў буйным фабрычным горадзе, ня згубіў

сваёй сувязі з вёскай, зьявіцца ў рачаіснасьці твор, які ў мастацкай форме ажыцьцёвіць сувязь паміж культурнымі імкненьнямі сялянска-батрацкай і гарадзкой працоўнай стыхіі.

Такі нахіл поэзіі ў Гартнага зьяўляецца зусім натуральным: ён сам быў гарбаром, сам працаваў у майстэрні ў гразі і смуродзе...

Нахіл да карыстаньня з мотываў гарадзкога працоўнага пролетарыяту прыметны і ў Міхася Чарота, які не адмаўляецца ад сваёй сялянскай музы, але ставіць сабе і іншыя заданьні.

Ведай сьвет—я вясковы мужыччы сыноч,
Я пяю, што пяе селянін,
А ты чуеш, іграе заводаў гудок,
У кузьні гучна зьвініць каваля малаток—
Пра адно мы пяём, як адзін.

(„Ведай сьвет“).

І ня дзіўна, што poeta прасякаецца лятуценьнем сучаснага пролетара-гарадчаніна.

Машыны будзе век, ня трэба будзе конь,
Бляск электрычнасьці там хмара не заслоніць.

(„Буралом“).

Падобныя-ж імкненьні прыметны ў пачынаючых поэтаў, асабліва ў Александровіча, які з працягам часу вырасьце ў вельмі значную велічыню на беларускім небасхіле, а цяпер зьяўляецца найвыдатнейшым беларускім поэтай гораду.

Зразумела, што калі ўтворацца такая чыста пролетарска-фабрычная беларуская поэзія, яшчэ больш узрасьце значэньне беларускага пісьменства ў справах агульна-пролетарскай культуры.

Аднак нельга адмаўляць таго, што такой поэзіі ў уласным сэнсе пакуль што няма ні ў Расіі, ні ў Беларусі, і тут у Беларусі маецца вельмі мала даных для яе разьвіцьця. Каб быць чыста пролетарскім пісьменьнікам, які адбівае быт і настроі фабрычнага

пролетарыяту, пісьменьніку самому трэба выйсьці з пролетарскай сярэдзіны, трэба вырасьці і разьвінуцца пад уплывам жыцьця ў сучасным буйным фабрычным горадзе. У Расіі маецца глеба для такіх парасткоў у буйных фабрычных асяродках, як Масква, Ленінград, Цьвер, Іванова-Вазьнясенск і інш., маецца яна і на Украіне, у Данецкім басэйне. Што тычыцца да Беларусі, то сучаснае становішча фабрычнай прамысловасьці, даволі яшчэ нязначнай, не дае асновы цяпер чакаць узрастаньня пролетарска-фабрычнай поэзіі ў натуральных варунках. А бяз гэтых натуральных варункаў пісьменьнікі, выхадцы з сялянскай сярэдзіны, якія сталі-б пісаць аб настроях і жыцьці пролетара фабрыкі, маглі-б аказацца дылетантамі ў галіне пролетарскай поэзіі, і, зразумела, што цана іх поэтычных твораў з пункту погляду цікавасьцяй агульна-пролетарскай культуры была-б вельмі таннай.

Такія варункі з лічбы сучасных беларускіх пісьменьнікаў, як мне здаецца, апрача Ц. Гартнага, маюцца хіба толькі ў аднаго А. Александровіча, катораму можна параіць не адрывацца ад гарадзкой фабрычна-пролетарскай сярэдзіны. Аднак іх няма, ня кажучы ўжо аб Купале, ні ў З. Бядулі, ні ў М. Грамыкі, ні нават у М. Чарота. На „няма“, як гаворыцца, „і суду няма“.

Такім спосабам, здаецца, што было-б памылкай з боку большасьці сучасных беларускіх пісьменьнікаў імкнуцца, чаго-б то ні каштавала, да ўтварэньня пролетарскай поэзіі фабрычнага гарадзкога рабочага. Такая поэзія ў свой час зьявіцца і павінна зьявіцца. Цяпер-жа перад беларускімі пісьменьнікамі стаіць вельмі ўдзячная задача—выкарыстаць як мага паўней тыя мотывы, якія дае беларуская вёска. І быт селяніна, і яго настроі, і яго імкненьні,—усё гэта блізка да пролетара гораду. Але зразумела, што ня кожная сялянская ідэолёгія падойдзе да запатрабаваньняў агульна-пролетарскай культуры і будзе

спагадаць меце сувязі. Дробна-буржуазная ідэолёгія зьяўляецца ўжо перажыткам мінулага і не адпавядае ні сучаснай сялянскай рачаіснасьці, ні ўмовам жыцьця. У гэтым сэнсе, я-б казаў, поэма Якуба Коласа „Новая Зямля“ толькі часьцінна можа мець цікавасьць з пролетарскага погляду. Вельмі ўдалымі ў гэтых адносінах, як здаецца мне, зьяўляюцца амаль што ня лепшыя з зборніка „Пад родным небам“ вершы З. Бядулі „На хутарах“.

Абмаляваць быт і настроі селяніна ў сучаснай абстаноўцы, у момант зруйнаваньня форм і забабонаў дробна-буржуазнага жыцьця і зараджэньня новых форм калектыўнай вясковай гаспадаркі і новых ідэалаў і сьветапогляду,—вось практычны шлях, ідучы якім беларускія літаратары здольны зрабіць каштоўны ўклад у скарбніцу агульна-пролетарскай культуры.

Тут маюць значэньне два лёзунгі: „барацьба проці кулацкага быту і ідэолёгіі“ і „барацьба за паступовую камунізацыю вёскі“.

Трэцім пасья нацыянальнага і клясавага элемэнтам, які адбіваецца ў літаратурнай творчасьці і з боку якога мажліва ацэньваць літаратурныя творы,—ёсьць элемэнт *агульна чалавечага* або, як іначай кажуць, *сусьветнага значэньня*. Гэта той элемэнт, дзякуючы якому людзі розных грамадзкіх станаў маюць аднолькавыя чалавечыя пачуцьці і імкненьні, радуюцца і церпяць пакуту, як адзінкі, кінутыя на неабходнай прасторы сусьвету, злучаюцца і разыходзяцца, як матылькі ў праменьнях вясновага сонца, той элемэнт, які прымушае мужчыну і жанчыну, незалежна ад іх прыналежнасьці да грамадзкіх станаў, думаць, пачуваць і хацець згодна іх фізыялёгічнай прыродзе. Трэба думаць, што гэты элемэнт ніколі ня страціць свайго значэньня ў агульным культурным разьвіцьці чалавецтва і ім, паасобку, абумоўліваецца няўмірушчасць літаратурных твораў. Дзеля таго і

цяпяр яшчэ „живуць“ поэмы Гомэра, трагэдыі Эсхіла, творы Гётэ, Байрона, Мольера і інш. сусьветных пісьменьнікаў, дзеля таго і ў пролетарскай грамадзе маюць культурную каштоўнасьць, ня гледзячы на іх клясава-фэўдальную або буржуазную падставу, такія творы, як, напрыклад, творы Пушкіна, Гоголя, Астроўскага і інш. расійскіх пісьменьнікаў дарэволюцыйнага часу. Мотывы каханьня і нянавісьці, зайздрасьці і вернасьці, помсты і дараваньня—заўсёды будуць чапаць чалавечае сэрца, незалежна ад таго, чыё гэта сэрца.

Запытаньне: якія даныя мае беларускае прыгожае пісьменства ў гэтых адносінах?

Калісь на беларускую літаратуру глядзелі дзеля перавагі ў нашаніўцаў нацыянальных мотываў, як на вузка-нацыянальную па свайму зьместу. Гэта акалічнасьць, паасобку, дала повад проф. А. Л. Пагодзіну зрабіць на старонках „Вестника Европы“ за 1911 г. (январь, 326—334 стар. „Белорусские поэты“) водзыў аб беларускай літаратуры, як чыста нацыянальнай і няскладанай яшчэ па свайму зьместу. „От белорусской поэзии“, згодна яго ацэнцы, „веет непосредственностью живой любви к родному краю. Разумеется, эта поэзия не сложна. Ей еще чужда утонченность мировых литератур“ (стар. 328).

Але можна запытаць: ці правільна гэта, ці правільна наогул зацьвяджаць, што беларуская літаратура старой дарэволюцыйна-пролетарскай школы зусім не датыкаецца да мотываў агульна-чалавечага зьместу, што яна, як кажа Карскі ў III т. „Белоруссов“— „не сложна, однообразна, не затрагивает мировых проблем“?

Прызнаць гэта было-б простаю памылкай, асабліва цяпер, калі беларуская літаратура значна разьвілася ў параўнаньні з тым, што было ў эпоху „Нашай Нівы“.

З лічбы беларускіх пісьменьнікаў дарэволюцыйнай пары агульна-чалавечы настрой, як вядома, асабліва

выразна прыметны ў М. Багдановіча. Большасць яго вершаў напісана на агульна-чалавечыя мотывы. Гэта прызнае і Карскі. Ён зацвярджае: „Поэзия М. Богдановича не ограничивалась белорусской действительностью и не исключительно шла в грустных тонах: он затрагивал и общечеловеческие мотивы и изображал их как поэт чистого искусства для искусства. Правда, эти произведения не велики, но они довольно многочисленны, изящны по форме, очень разнообразны по своим размерам и содержанию“ („Белоруссы“, 319). Сапраўды, вершамі Багдановіча можа зацікавіцца кожны інтэлігентны чытач незалежна ад яго нацыянальнасці. І калі чытаем Багдановіча, адразу можна прымеціць, што ён цікавіцца тымі самымі мотывамі і мае той самы ідэёвы нахіл, што і сучасныя яму прадстаўнікі расійскага прыгожага пісьменства.

У М. Багдановіча выразна азначаецца пералом у развіцці беларускай літаратурнай творчасці. Самая прыгожасць яго вершаў паказвае на поступ беларускай поэзіі, на выйсьце яе з першапачатковай стадыі. Такія агульна-чалавечыя мотывы ў дарэволюцыйнай беларускай поэзіі сустракаюцца ня толькі ў Багдановіча. іх знойдзем мы і ў іншых пісьменьнікаў. Асабліва гэта можна сказаць аб Канстанцыі Буйло. „Особенность поэзии Буйло“, прызнае Карскі, „составляет то, что у нея немало стихотворений посвящено вопросу общечеловеческих отношений между полами—вопросу любви девушки к молодому человеку“ („Белоруссы“ т. III, стар. 345). Падобныя-ж мотывы прымушан вучоны зацвердзіць у адносінах да Янкі Купалы (ізноў тэма аб каханьні хлопца і дзяўчыны—Жал. 25, 44; Гусьл. 40—43; Шляхам ж.—87—106). Дзіўна, чаму ня прымеціў крытык гэтых мотываў у ідылічнай поэме „Яна і я“ (Беларусь, 1920, № 76—77, „Спадчына“ стар. 107—120). Увесь

IV аддзел „Спадчыны“ мае сваёй тэмай агульна чалавечыя мотывы.

Падобныя-ж мотывы можна знайсці і ў іншых беларускіх пісьменьнікаў, асабліва ў Міхася Грамыкі, які з лічбы сучасных пісьменьнікаў больш за ўсё, як тыповы прадстаўнік інтэлігенцкага складу думкі і настрояў, збліжаецца з інтэлігентамі наша-ніўскае пары.

Разьвінуць гэтую лінію агульна-чалавечых мотываў—чарговае заданьне беларускіх пісьменьнікаў у бліжэйшы момант, і выпаўненьне гэтага заданьня пашырыць шлях да збліжэньня беларускай і агульна-пролетарскай культур.

Ёсьць і яшчэ адзін шлях для збліжэньня гэтых культур.

Сучасны момант характэрызуецца ня толькі адшукваньнем новага культурнага зьместу, але разам з тым утварэньнем новых форм культурнага будаўніцтва. У літаратурнай галіне гэтае імкненьне знаходзіць сабе праяву ў вынаходжаньні новых відаў і стыляў поэтыцкай творчасці. Старыя стылі „акадэмічнай“ поэзіі ўжо даволі пастарэлі і ня могуць здаволіць бурнаму і жваваму зьместу рэволюцыйнай творчасці. Адгэтуль знаходзяць сабе пэўны сэнс спробы Маякоўскага і яго таварышоў па „Лефу“.

Для беларускіх літаратараў можна прызнаць вельмі дадатным, што яны захапіліся гэтым імкненьнем рэволюцыйнай поэзіі, як сьведчаць аб тым апошнія поэмы М. Чарота і вершы Ц. Гартнага, А. Александровіча і інш. І гэтыя поэмы і вершы, паасобку, даюць перакананьне, што ў мэтах дасяганьня новых пекных форм поэтыцкай мастацкасьці перад беларускай рэволюцыйнай поэзіяй адчыняюцца шырокія і вельмі прывабныя прасторы.

„Польмя“, 1924 г., № 2 (10).

МЕСЦА ЯНКІ КУПАЛЫ У БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ.

(Купала і Шэўчэнка).

„Я увидел, что муза Шевченки раздирала завесу народной жизни. И страшно, и сладко, и больно, и упоительно было заглянуть туда! Поэзия всегда идет вперед; по ее следам идут история, наука и практический труд“.

Н. И. Костомаров.

Пісаць аб месцы пісьменьніка ў межах пэўнай літаратуры, — гэта значыць, папершае, рабіць супаставу паміж ім і яго папярэднікамі, сучасьнікамі і наступнікамі ў межах гэтае літаратуры, а падругое — паказваць аднакія або, прынамсі, падобныя фэномэны ў галінах іншых літаратур.

Калі ставіць гэта пытаньне ў стасунку да Янкі Купалы, дык можна казаць, што яго месца ў межах беларускай літаратуры параўнальна з іншымі папярэднімі пісьменьнікамі было зусім выразна вызначана ўжо першымі выступленьнямі яго ў беларускай літаратуры.

Тутака паказальна тое, што поэта выступае проста ад імя беларускага селяніна, забітага, прыгнечанага ратая, якога, аднак, адзначае прызнаньне сваёй чалавечай і нацыянальнай годнасьці і самасьвядомасьць:

Я мужык-беларус,
Пан сахі і касы...

І ў першых вершах поэты значнае, пераважнае месца займае апяваньне долі-нядолі беларускага ратая-селяніна, а адсюль прасты пераход да апяваньня долі-нядолі беларускага народу, у масе сваёй пераважна сялянскага, і потым да ідэі нацыянальнага беларускага адраджэньня, як сродку для вызваленьня беларуса-селяніна ад векавога прыгону.

„Шляхам жыцьця“ можна разглядаць, як выяўленьне поўнага росквіту поэтычных сіл і здольнасьцяй поэты. Ужо тады ён вызначыўся, як першарадны прадстаўнік маладой беларускай літаратуры. І тутакі доля-нядоля народу-селяніна ў цэнтры ўвагі поэты.

За сахой, бараной,
За сярпом і касой
З дня на дзень, з году ў год
Сьлёзы, пот лье народ...

Каб зразумець і ацаніць значэньне літаратурных выступленьняў Купалы, як поэты *працоўнай* беларускай сялянскай масы, трэба толькі кінуць вокам на папярэднюю беларускую літаратуру, прыгледзецца да трактоўкі беларускіх сялянскіх тыпаў у папярэдніх пісьменьнікаў, прыслухацца да праўдзівых нахілаў-тэндэнцый апошніх.

І да Янкі Купалы беларускі мужык фігураваў амаль у кожнага беларускага пісьменьніка. Бо, у сутнасьці, ня можна было пісаць пабеларуску, не чапляючы так або іначай беларускага мужыка, які толькі і гаварыў пабеларуску. Такім спосабам, беларускія сялянскія тыпы выводзяцца і ў Рыпінскага, і Дунін-Марцінкевіча, і Фр. Багушэвіча і інш. Але якая розьніца паміж Янкам Купалам і, напрыклад, Дунін-Марцінкевічам у трактоўцы беларускага селяніна! Тут можна зрабіць вынятку з самога Янкі Купалы, — з яго водзыву аб комэдыі Марцінкевіча „Залёты“.

Характэрызуючы падыход да сялянства з боку свайго папярэдніка, Купала піша:

„Аўтар оперэткі, сам шляхціц, шчыра стаяў на варце інтарэсаў гэрбоўнай шляхты, паноў і, хаця бачыў усе іх заганы, усё-ж ткі ў сваіх творах выказваў думку, што ўся бяда беларускай беднаты паходзіць не ад паноў, а ад панскіх слуг: аканомаў, цівуноў і іншай марноты. Пры шчырай сваёй прыхільнасьці да народу Марцінкевіч ня мог стаць усёй душою на старане дэмосу, на старане толькі што выпушчанага з-пад панскай няволі мужыка-беларуса. Для Марцінкевіча гэты мужык ёсьць мужык: можна даць яму і асьвету, можна дазволіць дайсьці да такога-сякога дабрабыту, але ня можна дапусьціць яго да роўні з панамі. У яго літаратурных творах гэтая дзяльба панскіх і мужыцкіх душ перабягае скрозь чырвонаю нітачкаю. Для цяперашняга беларускага грамадзтва „Залёты“ ёсьць ні болей, ні меней як сумны ўспамін тых часоў, калі людзі думалі і верылі, што ў адных станаў белая косць у целе, а ў другіх—чорная. Былі „залёты“ пакляпаць мужычка белай рукой па зморшчаным твары ды паказаць яму, як гэта нягодна выбівацца з мужыкоў у паны“ *).

Больш дадатнымі рысамі адзначаецца творчасць Мацея Бурачка (Фр. Багушэвіча), але і ён, уласна кажучы, глядзіць на мужыка больш вачыма апякунлівага „народніка“, чымся сапраўднага народнага поэты, выхадца з народнае асярэдзіны.

Адзіночная паралель да Янкі Купалы з мінуўшчыны беларускай літаратуры XIX стагодзьця—вясковы poeta, прыгонны селянін—Паўлюк Бахрым.

*) Гл. М. Гарэцкі. „Гісторыя бел. літ.“, стар. 200 і наст.

Аднак, творчасць Бахрыма хутка спынілася; ён пакінуў пасля сябе на ўспамін адзін верш, калі ня лічыць літаратуры, якая толькі прыпісваецца яго пяру,—і ў кожным разе мы ня можам судзіць, ці здолеў-бы Бахрым адыграць у беларускай літаратуры тую ролю, якую адыграў у сучаснай яму украінскай літаратуры славыты Тарас Шэўчэнка,—ролю пачынальніка *народнай* беларускай поэзіі. Для Беларусі, прынамсі, як і для Украіны, *народнай* поэзіяй магла быць толькі поэзія поэты-вяскоўцы, шчыльна звязанага з сялянскай масай.

Імя Тараса Шэўчэнка,—вось што нагадваецца мімаволі, калі паглыбляешся думкай у аналіз творчасці Янкі Купалы. Усплываюць, папершае, у памяці вобразы ня Пушкіна, ня Міцкевіча, нават ня Ю. Лермантава, самага ўлюбёнага расійскага поэты Купалы, як ён сам прызнаецца ў гэтым, а менавіта вялікі вобраз украінскага „бацькі“ Тараса.

Праўда, пры павярховым знаёмстве толькі з сялянскімі вершамі Купалы, ці то з „Жалейкі“, ці з „Гусьляра“, ці з клясычнага зборніка „Шляхам жыцьця“, напр., з такімі вершамі, што дадзены ў разьдзеле апошняга зборніка пад загалоўкам „Вёска“ („Аб мужыцкай долі“, „Аратаму“, „Араты“, „Касцом“, „На сенажаці“, „За касой“ і інш.) мог-бы ўсплысьці ў памяці вобраз народнага расійскага поэты Ал. Кальцова. Аднак-жа пры больш-менш глыбокім азнаямленьні з творчасцю Купалы, *усякая* думка аб прыраўнаньні яго да Ал. Кальцова павінна адпасці. Тутак мы маем літаратурныя фэномэны зусім розных ступеняў. Для Кальцова характарна вузкая абмежаванасьць бытавымі мотывамі, і толькі ў пэўнай часці можна прыняць характэрыстыку, даную Кальцову славытым Бялінскім:

„Не на словах, а на деле сочувствовал он простому народу в его горестях, радостях и

наслаждениях. Он знал его быт, его нужды, горе и радость, прозу и поэзию его жизни,— знал их не по наслышке, не из книг“.

Гэта праўда, што Кальцову былі вядомы „смуткі і радасьць“ селяніна, але толькі любоўныя або сямейныя. Ва ўсіх яго вершах, суцэльна ўзятых, мы не патрапім знайсці нават намёку на якія-небудзь пакуты простага народу,—*грамадзкага* значэньня. Па-за ўвагай яго засталася нават такое вялікае зло, як прыгон. Ня будучы поэтаю-грамадзянінам, Кальцоў ня змог зрабіцца першарадным *нацыянальным* расійскім поэтаю. Бо народная сялянская поэзія можа зрабіцца *нацыянальнай* у момант *нацыянальнага* абуджэньня народу, у момант крызісу ўзварушанага народнага жыцця.

Тутака можна казаць словамі самога Янкі Купалы з яго вершу „Памяці Т. Шэўчэнкі“.

Бываюць упадкі,—люд стогне балесьне;
Пясьняр паявіўся, і ўцехі зьвіняць:
Пясьняр умірае... а песьня?... а песьня?
Эх! каменю толькі ня дана паняць.

Жыве гэта песьня, як віхар клакоча,
Над лесам магілішч, над цьмою бяжыць,
Зрывае запоры і брамы ламоча.
І крыўда нямеє, і змога дрыжыць.

(„Гусляр“, стар. 250).

Вось гэтыя ўмовы былі даны ў прыгнечанай соцыяльна і нацыянальна Украіне, і выхадзец з прыгону наскрозь прасякнуты нацыянальнымі ідэаламі, Тарас Шэўчэнка зрабіўся нацыянальным украінскім поэтаю.

Такія-ж умовы высунулі і Купалу наперад беларускай нацыянальнай поэзіі, абумоўвіўшы ня проста бытавую, а грамадзка-нацыянальную накіраванасьць

яго творчасьці, высунулі ў вызначаны для таго пар-
камі гістарычна-эканамічнага процэсу свой час.

Кожны край мае тых, што апяваюць,
Чым ёсьць для народу упадак і хвала,
А беларусы нікога-ж ня маюць.

„Няхай-жа ім будзе Янка Купала“,—вось як азна-
чае сваё літаратурнае прызваньне-прызначэньне сам
поэта.

Купала і Шэўчэнка—літаратурныя фэномэны ад-
най і тэй самай катэгорыі.

Ідэя прыраўнаньня паміж Купалам і Шэўчэнкам
у літаратурнай крытыцы ня новая. Яна выказвалася
крытыкамі ўжо „нашаніўскае“ пары. Зусім выразна
яна была выказана ў Антона Навіны, у яго нары-
сах „*Našu riešniary*“. Сустрэнем мы гэтую ідэю і ў
польскай крытычнай літаратуры таго часу. У апошні
час прыраўнаньне паміж Шэўчэнкам і Купалам ро-
біць у спэцыяльным артыкуле на гэту тэму украінскі
гісторык літаратуры Лука Люціў у львоўскім укра-
інскім журнале „Літаратурно-навуковий Вістнік“ *).

Якія-ж маюцца для гэтага прыраўнаньня пад-
ставы? Пры аналізе творчасьці Янкі Купалы, пры-
раўнуючы яе да творчасьці славутага украінскага
„бацькі“, можна ўстанавіць глыбокую роднасьць іх
паміж сабою.

Пэўна, што ўжо ў першую фазу літаратурнага
развою Купалы творчасьць Т. Шэўчэнка зрабіла на
яго моцны ўплыў.

Не бяз рацыі ў сваім першым вершы, афяраваным
„Памяці Шэўчэнка“, выдрукаваным у „Жалейцы“,
поэта кажа:

Эй, бо песьня кабзарыста
Ад краю да краю
Плыве вольна-расхадзіста,
Перашкод ня знае!

*) Гл. Prager Presse, 4 Junі 1926.

Сам ён многа меў нядолі,
Крыўды, паніжэньня,
Ды ня здрадзіў-жа ён волі,
Волі і сумленьня.
Дух збудзіў свайму народу
Сваім гучным словам,
Навучыў любіць свабоду,
Родны край і мову.
Яго „бацькам“ ахрысьціла
Памятна Украйна.
Эх, і нам будзь бацькам мілым,
Украінча слаўны.
Плывучы ўдаль, твая песьня,
Гасьцінцам ня вузкім,
Знайшла водгалас пачэсьне
Ў сэрцы беларускім.

І ў другім вершы „Памяці Шэўчэнкі“, выдрукаваным у „Гусьляры“, чытаем:

І к нам тваё слоўца ня раз далятала,
Мы слухалі ўцешна, што бае сусед...

Сапраўды, поэзія Шэўчэнкі знаходзіла сабе ня раз водгалас у творчасці беларускага поэты.

Пераклад „думак“ Т. Шэўчэнкі, зроблены Купалам, належыць да найлепшых яго перакладаў. Значны ўплыў з боку поэзіі Т. Шэўчэнкі („Іван Підкова“) можна заўважыць, чытаючы баляду Купалы „Бандароўна“.

Здаецца, што ня толькі ўскосным, але і простым упывам з боку поэзіі Шэўчэнкі тлумачыцца назва другога па часе выданьня зборніка вершаў Купалы— „Гусьляр“. Калі першы зборнік „Жалейка“ станавіў сабою як-бы замену і працяг „Дудкі“ і „Смыка“ беларускіх М. Бурачка і, можа быць, „Скрыпкі беларускай“ Цёткі, дык у „Гусьляры“ poeta як-бы проста ўваходзіць на шлях Т. Шэўчэнкі. На Украіне—

нацыянальная кобза, у нас, на Беларусі,—гусьлі,
гусьлі-самагуды.

Як зайгралі-загудзелі
Гусьлі-самаграі,
Панясьліся, паляцелі
Песьні па ўсім краі.
Ад паляны да паляны,
Ад бора да бора
Плыве голас няўніманы,
Як-бы хвалі мора.
Аб вялікай аб старонцы,
Беларусі-маці
Жальба страшная бяз конца
Усё чуваць-чуваці...

(„Гусьлі-самагуды“).

Есьць падобнасьць і паміж паасобнымі мотывамі,
якія найграваюцца на украінскай кобзе і беларускіх
гуслях.

Думи моі, думи моі,
Лихо мені з вамі,—

гэтак пачынаюцца сьпевы кобзарыста,—і праз усю
поэзію Т. Шэўчэнкі, як-бы чырвонаю ніткай, пра-
ходзіць адна адзіная думка аб заняволенай Украіне,
аб яе калішняй славе і заклік да новай будучыні.

За думою дума роєм вільтае;
Одна давить серце, друга—роздирае...

Жывучы на чужыне, Шэўчэнка ўсім сэрцам цал-
кам і неразлучна жыве з сваёй Украінай, мілай Укра-
інай вольных казакоў. Адсюль зразумелы заклік да
друга:

О, дружэ мій добрый. Дружэ незабутий!
Живою душою в Украіні вітай!
Літай з козакамі по-над берагамі,
Розрити могили в стэпу назірай...

(„Кавказ“).

Лёгічным вынікам, завяршэньнем усёй поэтычнай
думанастраёвасьці Шэўчэнкі зьяўляецца яго слаўты
„заповіт“:

Як умру, то похавайце
Мене на могілі,
Серед степу широкого
На Украіні, милій...

.....
Похавайце та вставайце
Кайдани порвіте.

(„Заповіт“).

„Думкі“ аб заняволенай Беларусі, аб прыгнечаным селяніне—адзін з самых улюбёных мотываў і нашага беларускага поэты. „З неспакоем думкі роем верцяцца ў душы“ поэты, думкі то маркотна-тужлівыя, то спакойна-плынныя, але прасякнутыя шчырым настроем беларуса-ратая, — і ў першым вершы з зборніку „Гусляр“ поэта кажа:

А хто брат мне тут і друг,
Ладзь-наладзь душу і слух
І за песьняй-думкай скоч
Там, дзе Нёман, Дзьвіна, Буг
Точуць наша поле, луг,
Дзе шумяць у сьвет далёкі
Белавежа, Налібокі...

Глыбокая рэфлексія, натхненая нацыянальным настроем і замілаваньнем да свабоды ад прыгону,— вось што адзначае абодвух поэтаў—украінскага і беларускага. Розныя тэрміны іх жыцьця, розныя, мабыць, тэмпэраманты, розныя, уласьцівыя нацыянальнасьці кожнага з іх, вобразы праносяцца ў іх думках,—але месца іх у межах роднай літаратуры аднакавае, месца сапраўднага народнага поэты. Як кажа Кастамараў, поэзія Т. Шэўчэнкі, „раздирала завесу народнай жыцьці“. А вось характарыстыка поэзіі Купалы аднаго з нашаніўцаў: „песьні Купалы“,

гэта—люстра, у якой сьвеціцца душа беларуса; яго жыцьцё, родны край, гэта—праўдзівы непадроблены голас, што выходзіць з самай глыбі народнае душы“ *).

Аднакава паказальны для Т. Шэўчэнкі і Я. Купалы асноўны кірунак іх поэтычнай творчасьці,—*нацыянальны рымантызм*.

Гэтакі кірунак Шэўчэнка застаўся верным да свайго апошняга вершу. Паміраючы ў прыгоне, у няволі, Т. Шэўчэнка мог толькі ў думках уяўляць сабе той жадаваны час, калі будуць парваны кайданы:

І мене в сім'і великій
В сім'і вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим, тихим словом!

У адрозьненне ад украінскага паэты Я. Купалу давялося быць сьведкам таго, як парваліся „кайданы“, сьведкам вялікага соцыяльнага перавароту.

Як адбіўся гэты пераварот у поэтычнай настраёвасьці паэты?

...О так! Я—пролетар!..
Яшчэ учора раб пакутны—
Сягоньня я зямлі ўладар
І над царамі цар магутны.
Мне бацькаўшчынай цэлы сьвет,
Ад родных ніў я адварнуўся.
Адно... ня збыў яшчэ ўсіх бед;
Мне сьняцца сны аб Беларусі.

Гэтак пачынаецца зборнік вершаў „Безназоўнае“. Гэта, калі можна казаць, новае сьледо паэты. Але вось што цікава: пры інтэрнацыяналістычным нахіле паэта застаецца верным сваёй нацыянальнай настраёвасьці. Сама поэма „Безназоўнае“—найпаказаль-

*) Владак з Казіміраўкі, „Жалейка“, песьні Я. Купалы. „Наша Ніва“, 1908 г., № 7.

нейшы выяў творчасьці поэты. Што такое „Безназоўнае“? „Гэта“, як адзначае Ўл. Дзяржынскі, „гісторыя ў вобразах на крыльях музыкі аб нашым недалёкім мінулым, гісторыя адраджэньня беларускага працоўнага народу, гэта, урэшце, найдасканалышы сынтэз дзвёх эпох, да і пасья Кастрычнікавай... І цяжка сказаць, якая з гэтых эпох зарысавана сьмялей, якая з іх выклікае большае ўражаньне, хаця зарысаваны яны ў такіх адменных колерах, хоць прасякнуты яны такою адменнай настраёвасьцю“ *). Я-б казаў, што „Безназоўнае“, як і іншыя выявы творчасьці Купалы за апошнія гады, гэта—адбітак ходу пролетарскай рэволюцыі ў Беларусі, гэта—сынтэз інтэрнацыяналізму ідэолёгіі і нацыянальнасьці эмоцый—абодва струмені зьліваюцца ў адно. Інтэрнацыянальныя лёзунгі афарбаваны нацыянальным колерам; так і тут:

Беларусь на куце
Ў хаце сваёй села,—
Чарка мёду ў руцэ,
Пазірае сьмела.

А суседзі глядзяць,
Дзівяцца суседзі:
— То-ж яна з мужыкоў,
А як вышла ў людзі!

Поэта ня толькі сьніць сны аб Беларусі, але ў яве бачыць, як Беларусь займае пачэсны пасадак у інтэрнацыянальнай сям'і народаў. І адсюль новы ўздым нацыянальнай настраёвасьці поэты-беларуса-селяніна.

У цяперашняй савецкай Украіне стары украінскі бацька — агульна-прызнаны народны нацыянальны poeta.

*) „Беларуская літаратурная сучаснасьць“. „Полымя“, 1925 г., № 1, стар. 150 і наст.

Янка Купала быў народным нацыянальным поэтам прыгнечанай Беларусі яшчэ да сацыяльнай рэвалюцыі; нацыянальным песьняром у найлепшым сэнсе гэтага слова ён зьявіўся і пасля Кастрычніка ў Савецкай Беларусі, успрыняўшы жывыя сокі пролетарскага працоўнага руху.

І вось падобна таму, як Шэўчэнка празорным вокам прадбачыць новую вялікую сям'ю вольных народаў і піша свой „заповіт“, Купала пакідае сваю спадчыну, здабытую ў час змаганьня і націску рэвалюцыі:

Пакінем спадчыну мы для патомкаў
Інакшую ад тэй,
Што ўзялі мы ад продкаў на абломках
Гісторыі сваей.
З інакшай думкай пойдзе ў сьвет і людзі
Патомак гэты наш.

Яшчэ пакінулі нам асьляпленне,
Пашану да пакут,
А мы пакінем песьню вызваленьня
І вольны бацькаў кут.

Па сьцежках нацыянальных поэтаў звычайна ідуць гісторыя, навука і, далей, практычны труд. Тутака зноў напрошваецца супастава паміж Шэўчэнкам і Купалам.

„Поруч з тым, як творчасць поэты“, піша Антон Навіна, „узбагачвалася ўсё новымі тэмамі і новымі перажываньнямі, той запас слоў, які Купала вынес з роднай хаты, аказваўся лішне бедным. І вось, знамяніта вычуваючы дух беларускай мовы, Купала сьмела пачаў тварыць зусім новыя словы, каторыя, выражаючы найбольш тонкія адценкі, нязвычайна ўзбагацілі беларускі славар, прысвойваючы беларусам масу новых паняцьцяў. У гэтым—адна з най-

больш сур'ёзных заслуг гэтай найвялікшай сілы ў беларускай літаратуры, і зусім справядліва крытыкі называюць Купалу беларускім Шэўчэнкам“ *).

У справе сфармаваньня беларускай літаратурнай мовы поэзія Купалы адыграла найважнейшую ролю.

І як жыва цяпер на Украіне памяць аб слаўным украінскім „бацьку“, гэтак і да Янкі Купалы можна аднесьці словы, якія ён сам прысьвячае памяці Ўл. Сыракомлі:

Час патрапіць усё пакрышыць, адалеці,
Путы нават змарнеюць у плесьні,—
Покі-ж будзе душа хоць адна жыць на сьвеце,
Будуць жыці і лірнікаў песьні.

„Янка Купала ў літ. крытыцы“,
стар. 42—54.

*) А. Nawina. „Našy pieśniary“, st. 37.

ПОЭМА „НОВАЯ ЗЯМЛЯ“, ЯК МОНУМЭНТАЛЬНЫ ТВОР У БЕЛАРУСКАЙ ПОЭЗІІ.

Першае пытаньне, якое можа зьявіцца ў адносінах да новага літаратурнага твору—гэта пытаньне аб родных або падобных яму зьявах у літаратуры.

Калі падыходзіць з гэтым пытаньнем да найвялікшай поэмы Якуба Коласа—яго поэмы „Новая зямля“,—дык як-бы адразу, аглядаючы зьявы мінуўшчыны, думка спыняецца на монументальных творах двух вядомых пісьменьнікаў, двух знаёмцаў мінулага стагодзьця: творах расійскага паэты Пушкіна, асабліва на яго романа „Евгений Онегин“, і польскага паэты, славутага цёскі беларускага пісьменьніка, Адама Міцкевіча, такіх яго творах, як „Pan Tadeusz“ і, часткова, „Dziady“.

Ідэя параўнаньня паміж творамі Якуба Коласа і А. Пушкіна ня нова. Гэтая ідэя, напр., прыметна выступае ў Карскага ў яго III т. „Белоруссы“. Тут Карскі робіць параўнаньне паміж поэмай Коласа „Сымон Музыка“ і романам „Евгений Онегин“ з боку іх пабудовы—„построения“, знаходзячы для сябе падставу ў тэй акалічнасьці, што „Колас стал писать свое произведение отдельными частями с большими перерывами, с 1911 года и закончил его только в 1918 г.“ („Белоруссы“, т. III, II. 1922, стар. 305). Параўнаньне паміж творамі Пушкіна і Міцкевіча, з аднаго боку, і адрыўкамі поэмы Коласа, якія былі надрукаваны ў часопісах да 1921 г.—з другога,

проста робіць М. Гарэцкі ў другім выданьні сваёй „Гісторыі беларускае літаратуры“ (стар. 160: „апісаньні па сваёй сіле стаяць побач з вялікімі творамі, як „Евгений Онегин“ А. Пушкіна і „Pan Tadeusz“ А. Міцкевіча“).

Калі трымацца крытыка-літаратурнага мэтаду Карскага, дык у нас ужо ў парадку напісаньня твораў маюцца некаторыя падставы для параўнаньня паміж романам „Евгений Онегин“ і поэмай „Новая зямля“: як і „Сымон Музыка“, новая поэма слаўтага беларускага поэты напісана з перапынкамі.

Тут на падставе звестак, атрыманых ад самога аўтара, магчыма заўважыць наступнае.

Свой твор Я. Колас пачаў пісаць яшчэ ў 1911 г., калі ён быў у Менскім вастрозе. Тады былі напісаны гэтакія разьдзелы поэмы: I. „Лясьнікова пасада“, II. „Раніца ў нядзелю“, III. „За сталом“, IV. „На першай гаспадарцы“, V. „Пярэбары“, VI. „Дзядзька-кухар“, VII. „Сьмерць лясьнічага“, XXVII. „Падарозе ў Вільню“, XXVIII. „Дзядзька ў Вільні“ і XXIX. „На Замкавай гары“ і пачаты пісаньнем XIV разьдзел—„Дырэктар“.

Потым дзеля розных акалічнасьцяў, галоўным чынам, сусьветнай вайны, праца спынілася аж да 1919 году.

У 1919 г., знаходзячыся „далёка ад межаў родных“, у Курскай вёсцы, аўтар зноў пачаў пісаць пра „родны край“. Тады быў напісаны XVIII разьдзел—„Зіма ў Парэччы“.

Да 1920 г. належыць XIX разьдзел—„На рэчцы“.

У 1921 г., калі аўтар знаходзіўся ўжо ў айчыне, напісаны разьдзелы: IX. „Новы лясьнічы“, X. „На панскай службе“, XIII. „Падгляд пчол“, XXI. „Таёмныя гукі“, XXII. „На глушцовых токах“, XXIII. „Панская пацеха“, і XXIV. „Вялікдзень“.

У 1922 г. зьявіліся разьдзелы: XI. „Дзедаў човен“, XII. „Сэсія“, XIII. „Начаткі“, XVI. „Вечарамі“, XVII. „Воўк“, XX. „Коляды“, XXV. „Летнім часам“ і XXVI. „Агляд зямлі“ і скончаны пісаньнем XIV разьдзел—„Дырэктар“.

Урэшце ў 1922-23 г. г. быў напісаны канчатковы разьдзел—„Сьмерць Міхала“.

Неадначасна зьяўляліся разьдзелы поэмы і ў друку, у часопісах.

У „Нашай Ніве“ за 1912 г. былі надрукаваны „Лясьнікова пасада“ і „Раніца ў нядзелю“.

Потым ужо ў 1918 г. ў „Вольнай Беларусі“ друкуюцца: „Па дарозе ў Вільню“, „Дзядзька ў Вільні“, „На Замкавай гары“ і „Сьмерць лясьнічага“.

Шэраг разьдзелаў зьяўляецца ў друку ў 1921 і 1922 г.г.—у часопісі: „Вольны Сьцяг“—разьдзелы: „Пярэбары“, „Зіма ў Парэччы“ і „На рэчцы“, і ў часопісі „Адраджэньне“ разьдзелы: „Каля зямлянкi“, „Новы лясьнічы“, „Падгляд пчол“ і „Дзядзька-кухар“.

Да гэтага часу зусім не друкаваліся: „За сталом“, „На першай гаспадарцы“, „На панскай службе“, „Таемныя гукі“, „На глушчовых токах“, „Панская пацеха“, „Вялікдзень“, „Дзедаў човен“, „Сэсія“, „Начаткі“, „Вечарамі“, „Воўк“, „Коляды“, „Летнім часам“, „Агляд зямлі“, „Дырэктар“, „Сьмерць Міхала“.

Калі з погляду парадку напісаньня параўнаць поэму Я. Коласа з повесьцю А. Міцкевіча „Pan Tadeusz“, дык прыметнай падобнасьці паміж імі ў гэтых адносінах мы ня ўгледзім. Як вядома, А. Міцкевіч пачаў свой галоўны твор у канцы 1832 г. і скончыў яго ўжо ў пачатку 1834 году (гл. K. Król Jan Nitowski. *Historia Literatury Polskiej*, s. 299). Больш падобнасьці да працы Коласа ў гэтых адносінах мелі-б „Dziady“ А. Міцкевіча.

Але, агулам кажучы, парадак напісаньня тэй ці іншай літаратурнай працы, хоць і мае некаторае значэньне для літаратурнай крытыкі, аднак, сам па сабе, яшчэ не дае пэўнай асновы для параўнаньня паміж літаратурнымі творамі. На недахват крытыка-літаратурнага мэтаду Карскага, у частковасьці, добра паказана Ўл. Дзяржынскім: „шукаючы падбенства на падставе гэткіх даных, мы патрапім урэшце ўтоесаміць кітайскую літаратуру з Байронам!“ (гл. „Полымя“, № 2, стар. 121).

І калі пры чытаньні поэмы Я. Коласа ў нас узьнікае думка аб творах А. Пушкіна і А. Міцкевіча, то тут для параўнаньня маюцца больш грунтоўныя асновы, чымся тыя, каторых знайшоў для сябе падставу вядомы вучоны. І справа тут не ў апісаньнях, як лічыць М. Гарэцкі, а ў *тым месцы, якое займае поэма „Новая Зямля“ ў разьвіцьці беларускае поэзіі.* Нашу думку мы маглі-б выразіць гэткім спосабам: як „Евгений Онегин“ азначае сабою пачатак росквіту творчай сілы вялікарускага народу і зьяўляецца першым монументальным творам расійскай поэзіі, а „Pan Tadeusza“ з пэўным правам можна назваць першай і разам з тым адзінай эпопэяй у польскай літаратуры, творам выдатнейшага поэтыцкага мастацтва, у якім знайшлі для сабе праяву здольнасьці польскага народу, так і поэма Якуба Коласа, адбіваючы ў поўнай меры росквіт сіл і здольнасьцяй беларускага народу, адчыняе сабою новую, так казаць, добу ў разьвіцьці беларускай літаратуры,—*дому апрацоўкі манумэнтальных твораў беларускай поэзіі.*

Магчыма зусім аб'ектыўна зацьвердзіць, што да гэтага часу чаго-небудзь зусім падобнага да твору Я. Коласа ў беларускай літаратуры не зьяўлялася.

Яго поэма—найбольш монумэнтальны поэтычны твор у беларускай мове і ў гэтых ужо адносінах—

найвыдатнейшая зьява ў галіне беларускай поэзіі. Ня кажучы ўжо аб разьмеры поэмы—разьмеры роўным разьмеру твораў Пушкіна і А. Міцкевіча,—гэта поэма па шырыні абмалёўкі беларускай прыроды і беларускага быту, па колькасці выведзеных тут беларускіх тыпаў (паны, падпанкі, ляснікі, сяляне, кабеты, дзеці) і абмаляваных тут абставінах беларускага жыцця (фольварак, вёска, горад), па лічбе твараў і душ—ня ведае роўнага сабе твору. У гэтых адносінах, нават, твор самога Я. Коласа „Сымон Музыка“ зьяўляецца толькі прэлюдыяй да яго галоўнай поэмы.

Такім чынам „Новая зямля“—гэта „не аб'ядненне расказаў в духе расказаў Пшчелкі“, як вельмі неасцярожна і наіўна кажа Карскі ў III т. „Белоруссы“, а сапраўды монументальны твор беларускай поэзіі, падобны па свайму значэнню ў гісторыі разьвіцця беларускай літаратуры да твораў пачынальнікаў расійскай і польскай літаратуры ў час іх красаваньня.

Поэма Я. Коласа зьявілася блізка-што на 100 год пазьней ад вялікіх поэтычных твораў расійскай і польскай літаратуры, як і сам беларускі народ толькі цяпер пасьля доўгага заняпаду выступіў на сцэне гістарычнага жыцця, як роўны з сваімі суседзямі, сваімі братамі.

Часам нараджэння поэмы азначаюцца перш-наперш думы і настроі аўтара.

Свой твор аўтар пачаў пісаць у эпоху рэакцыі, калі суровы сівер сваім холадам як-быццам зусім спыніў пачатую вясну беларускага народу, і сам аўтар быў у вастрозе; поэма стала зноў пісацца ў 1919 г., калі абшары Беларусі знаходзіліся пад пятою паноў захопнікаў.

У цяжкіх політычных абставінах Беларусі ляжыць прычына выяўленьня аўтарам асаблівага заміла-

ваньня да сваёй роднай зямлі, і ў 1919 г., калі стан Беларусі быў асабліва цяжкім, аўтар піша:

О, родны край, о, край пакуты,
Нягодай цяжкаю прыгнуты,
Калі-ж ты збудзеш сваё гора,
Што і цяпер там, як і ўчора,
Як і даўней, цябе зьнішчае
І горкім смуткам авявае?.. (XVIII р., 155 стар.).

Уся поэма дыша глыбокім нацыянальным настроем, аднак нотаку смутку ўжо ня чуваць у разьдзелах, якія напісаны ў 1921—1923 гадох у Савецкай Беларусі, калі сапраўды тут пачалася вясна беларускай культуры.

Часам нараджэньня беларускай поэмы азначаецца і *ідэалёгічны яе бок*—ідэалы і імкненьні яе герояў, як, само сабою разумеецца, і выведзеныя ў ёй тыпы.

Падзеі, апісаныя ў поэме Коласа, як ён сам заўважае, адносяцца к часу 1890—1900 гадоў (увага на стар. 4).

Якраз у гэты час пачала выступаць на гістарычнай сцэне, як актыўная грамадзкая сіла, сялянская кляса.

Сам Колас прыналежыць да гэтай клясы. І вось, уводзячы ў сваю поэму ў значнай меры аўтабіяграфічны элемент, апісваючы тыя падзеі, якія сапраўды адбываліся ў беларускай вёсцы, ён выступае перад намі, як поэта працуючай сялянскай клясы.

Галоўныя персанажы поэмы—„знаёмыя“ ці, дакладней кажучы, „родныя“ аўтару, гэта—беларускія сяляне-бедакі.

Поэта кажа ў пачатку VI разьдзелу сваёй поэмы:

Я буду рады, калі ўдасца
Маім знаёмым ў вашай ласцы
Хоць на кароценькі часочак
Заняць хоць цесенькі куточак.

Жыцьцё іх, праўда, няцікава,
 Пра іх нідзе ня ходзіць слава,
 Аб іх гісторый не складаюць,
 Пра іх і песень не сьпяваюць...
 Каротка памятка аб людзе,
 Аб простым людзе. І такая
 Ўсім бедным доля выпадае:
 Прайсці свой круг, прамарнавацца
 І невядомымі застацца
 Ды быць забытым тут ўсімі—
 І сваякам, і чужымі... (45 стар.).

Поэта жадае захаваць памятку аб гэтым простым
 людзе—запісаць аб тым, што праходзіла прад яго
 ўласнымі вачыма ў дні вясны яго жыцьця—і гэта
 жаданьне спаўняецца дзеля таго, што зьмяняюцца
 абставіны соцыяльнага жыцьця, і бедны, просты
 народ перастае быць забытым, занябаным народамі
 і становіцца галоўным соцыяльным чыннікам эпохі.
 Асяродкавая асоба дзеі, гэта—лясьнік Міхал.

Міхась... вы лепш спытайце самі
 Пра палясоўшчыка Міхала:
 Яго ўся воласьць наша знала!
 Ён быў вядомы між панамі.
 Да што паны?! Сам князь Антоні
 Ня раз з Міхалам вёў размову.
 І знаў-жа ж службу лясьнікову...
 Міхал, як толькі ажаніўся,
 Тады-ж ад бацькі аддзяліўся,
 Бо стала цесна. З тэй прычыны
 Хадзіў на сплаў ён, на віціны;
 Разоў са два схадзіў у Прусы.
 Куды ня трапяць беларусы!

Потым, калі „абрыдла гэта справа“, зьвярнуў-
 шыся на бацькаўшчыну, ён „быў пры падлоўчым
 на каморы“.

Стары лясьнічы пасваему
 Цаніў Міхала, як служакі:
 Ганяў усюды небараку...
 Лясьнічы так казаў, бывала:
 Што-ж? добры конь і цягне дужа!

Пасьля некалькіх год цяжарнай службы Міхал выбіваецца на некаторы лепшы шлях:

Яму уважыў пан ляснічы...
І сеў Міхал у страшнай дзічы,
Дзе лес адзін, хмызьняк да поле,
Да ветру посьвісты на волі...

За гаспадарку „ненарокам“ прымаецца Міхал на новым месцы.

Каня, кароўку расстараўся,
Завёў сьвіней, дзьве тры авечкі;
Тымчасам з дому для падмогі
Антось прыехаў... (IV разьдз., 31 і н. стар.).

Антось, нежанаты брат Міхала, такі-ж безьземельны, як і сам Міхал, заўзяты пястун дзяцей, добры таварыш іх пацех, „цягнуў ярэма хлеба-роба“.

Навакол Міхала і Антося стаяць другія члены сямейкі лясніка: маці—Ганна, вечна занятая „то каля печы, то на полі“ („Жыцьцё жаночае такое“), і дзеці, Уладзік, Алесь, Костусь, Юзік і Ганна.

Ня ўсьпеў Міхал з сваёй сям'ёю
І пяць гадкоў спазнаць пакою,

як заклікае яго к сабе ляснічы і дае загад:

. . . . Ну, чалавеча,
Зьбірай манаткі і ў Пярэчча
За добры час перабірайся... (V разьдз., 35 стар.).

У Парэччы, у балоце, у зруйнаванай гаспадарцы пачалося новае жыцьцё. Прад намі ў поэме разьвінаецца малюнак гэтага працоўнага жыцьця і яго вялікія і меншыя здарэньні: пажар хаты і жыцьцё каля зямлянкі, будова новага памяшканьня, узгадаваньне і пацехі дзяцей („Дзядзька-кухар“, „Дзедаў човен“), пачатак вучэньня і прыезд настаўніка—

„дырэктара“, хлапчука з суседняй вёскі („Дырэк-тар“); вясковыя працы, наезд гасьцей, сьвяты („Каляды“, „Вялікадзень“), гульні, зборы ляснікоў на „сэсію“ ў карчму „цёткі Хрумы“, іх удзел у панскіх пацехах і інш. аж да сьмерці асяродкавай асобы дзеі—лясьніка Міхала.

Такім спосабам, галоўныя асобы поэмы гэта—беларускія *безьземельныя сяляне*, прымушаныя жыць на чужой, панскай зямлі і знаходзіцца ў поўнай эаномічнай залежнасьці ад эксплёататараў сваёй працы. Гэта—тая вясковая грамадзкая група, якая па свайму становішчу бліжэй усяго стаіць да працуючага пролетарыату гораду і разам з апошнім прымае актыўны ўдзел у вялікай соцыяльнай рэволюцыі.

Сапраўды нязначны „знаёмыя“ поэты:

Жывуць, цярпліва долю смычуць
І крыж нясуць мужычы цяха,
Добра ня бачачы з-за ліха. (VI р.).

Такімі-ж самымі нязначнымі, падлеглымі эксплёататэцыі, людзьмі аказваюцца і выведзеныя ў поэме ляснікі—таварышы Міхала па службе.

Клясе падлеглых людзей—вясковага поўпролетарыату—у поэме процістаіць кляса эксплёататараў—паноў, якая ўверсе заканчваецца ўладаром зямлі—магнатам князем Радзівілам і мае беспасярэднюю справу з ляснікамі ў асобе паноў другога, так кажаць, гатунку—паноў-лясьнічых.

Згодна гэтаму, *галоўная процілегласьць*, якая выступае ў поэме, гэта—*процілегласьць клясавых інтарэсаў паміж панамі і працуючай клясай*.

Паны зацікаўлены ў сваіх землях і маемасьцях, яны зацікаўлены ў таных рабочых руках, і бязьлітасна эксплёатуюць сваіх слуг, штурхаючы чалавекам

з аднаго кута ў другі, а ня то і зусім выкідаюць яго з пасады:

Пан ляснічы разважае:
— „Мне чалавек там добры трэба,
А ня гультай які, нязгрэба,
Такі ляснік..., каторы
Ня будзе спаць п'яны ў разоры“,—

і перакідае Міхала з аднаго месца ў другое, ні колькі не шкадуючы працы, якая ўложена лясніковай сямейкай у зямлю. І Міхалу прыходзіцца перабірацца, бо справа тут проста:

Ня будзеш ты з ляснічым спорыць,
Рабі, вось, тое, што гаворыць,
А не—йдзі вон...

Паны ня толькі не каштуюць дабрабыту свайго хлопа, але зневажаюць яго асобу.

Сядзяць паны, як страхі тыя,
А міны важныя такія.
Ўсе няпрыступны і ўсе горды,
Рашучы погляды і цьвёрды,
А ў кожным слове, ў кожным руху
Відна зьявага да „пся-юху“.
„Пся-юхі“ ім усяк слугуюць... (XXIII р., 198 стар.).
Паны ў калясцы пад'яжджаюць...
І пан Абыцкі з ляснікамі
Скланілісь нізка прад панамі.
Паны чуць-чуць адно зірнулі,
На іх увагі не зьярнулі,
Як-бы ня людзі то стаялі. (196 стар.).

Дакладна, для пана хлоп—не чалавек, а рэч вы-
рабчага ўжытку, рэч, якую ён эксплёатуе ў мэтах
захавання свайго дабрабыту. І колькі-б хлоп ні
стараўся, у яго няма надзеі выслужыцца ў пана.

Ці надта выслужыўся ў пана
Ўсё роўна знойдзецца загана,
Як ты ні падай, ні гасай,
Не пападзеш у пана ў рай
З сваёй патрэбай, інтарэсам... (II р., 17 стар.).

У паноў свае клясавыя інтарэсы; яны чужыя і духоўна беларускаму хлопцу. Яны гавораць між сабой на польскай мове і ідэалізуюць Польшчу.

Ешчэ Польшка ня згінэла
Покі мы жывем—

зачынае пан равізовы на банкете... У думках паноў ўстае ня проста Польшка, а Польшка XVIII ст. з яе рэжымам панскай охлёкратыі, бо іншай новай Польскі, дзе быў-бы гаспадаром працоўны народ, паны ня могуць сабе і ўявіць.

Цяжар становішча працоўнага люду павялічваецца ўяўленьнем іх бяспраўнасьці і немагчымасьці цягацца з панам і абараняць сябе ад зьдзекаў і ўціску пры дапамозе закону.

І крыўда ў тым, мае вы людзі:
І хто-ж то волю даў паскудзе?
На што зямля іх, катаў, носіць?
Ой, хто-ж ад іх не загалосіць?
А дзе на іх шукаць управы,
Бо суд „праўдзівы“, суд „ласкавы“
Паноў за зьдзекі не карае.
І хто цябе тут падтрымае?
Каму паскардзіцца і дзе? (X р., 81 стар.).

Відавочна адчыняецца перад вачыма працоўных і праўдзівы характар, як быццам па-за клясавай улады цара...

— Ото разгон і шыр якая,—

разважае сам з сабою дзядзька па дарозе ў Вільню, калі ён едзе зайцам у цягніку.

Зірнеш — ня згледзіш канца-краю.
І гэта ўся зямлі армада
Гаспадара-цара аблада!
Вялікі богач ён на сьвеце.
Ды толькі бедны яго дзеці:
Ядуць хлябок яны з мякінай,
Зайцамі ездзяць па машыне.

Якія дворы, божа мілы!
А ўсюды бедны люд, пахілы
Кішыць, гаротны, як мурашкі,
І ўздых задушаны ды цяжкі
Гатоў з грудзей яго прарвацца,
На гоман думак адазвацца:
„Эх, дзецца людзям бедным недзе!“
(XXVII р., 250 стар.).

Ня дзіва, што пры такім парадку ўсё ў жыцці
безьзямельнага хлопа залежыць ад асобы пана. Чым
агідней пан, тым больш цяжарным становіцца жыццё
хлопа. Вось чаму такое вялікае значэнне мае для
лясьніка асоба лясьнічага.

Вельмі значным здарэннем пасля пажару хаты
ў жыцці жыхароў Парэчча зьявілася сьмерць ста-
рога лясьнічага.

На другі дзень, калі Міхась ужо крыху праспаўся,

Ў абход сягонья ня зьбіраўся,
Другія думкі і настроі
Усё не дэюць яму спакою:
За кім лясьніцтва застаецца?
Адкуль і хто сюды прыпрэцца,
Пасаду вольную заступіць?..

Урэшце аб'езчык Ксавэры прыносіць у хату
звестку аб новым лясьнічыым:

— Не падвязла нашаму брату:
Пякельны пан!—Ксавэры кажа:
Як ноч, на нас, на ўсіх ён ляжа:
То пан Ракоўскі з-пад Татаркі!
Як, кажуць, пан занадта шпаркі...
— А як-жа! чуў я, што за пташка!
Лядачы нораў, лае цяжка;
Яшчэ і звычай такі мае,
Што з кулакамі налятае...
І праўда, пэн быў злы, паганы
І зьвераваты, надзіманы;
І мух ня мала меў у носе...
І шмат цяжэй тут павялося... (IX р.).

Пры такіх умовах у панскіх слуг няма пэўнасьці
за забясьпечанасьць свайго дабрабыту.

Рабі, працуй кладзі ты сілы
У гэты дол чужы, пастылы
І горкім потам аблівайся;
Зрабіў парадак—выбірайся:
Ды йзноў ідзі адсюль у госьці...
Эх, вы паны! Эх, ягамосьці! (IV р., 35 стар.).

Адгэтуль ўздымаецца ў грудзёх селяніна бунт-
протэст проці таго зьдзеку, які падзяляе люд на
дзьве няроўныя часьціны:

На багачоў і на галоту.
Адным—сланяцца каля плоту
Сваіх задворкаў цёмна-брудных
У мысьлях-думках шэра-будных,
Жыць у гразі, хадзіць сляпымі
У імгле пустой і ў едкім дыме.
Цярпець пакорліва, маліцца
І з гэтай доляю гадзіцца,
А ўсе надзеі на збавеньне
І на канец таго мучэньня,
Які настане ўсё-ж нарэшце,
На той бок сьмерці перанесьці!
Другім—тут рай і панаваньне
І ўсіх дабротаў спажываньне.
Ты ім служы, ты ім працуй
І нейкі страх прад імі чуй! (XXIX р., 263 стар.).

Гэты протэст, як быццам чырвонаю стужкаю пра-
ходзіць праз усю поэму і іншы раз вырываецца ў
Міхала ў воклічах абурэньня, як прыкладам:

Але-б вы самі спрабавалі,
Калі-б у вочы вам плявалі
І вас агіднаю зьнявагай
Па сэрцы білі-б, як тэй шлягай
А ты маўчы, сьвяці вачамі
Перад паўпанкамі, панкамі
І перад панскім розным збродам,
Цярпеньнем скованы, як лёдам! (IX р., 74 стар.).

Як поэма, якая малюе процілегласць інтарэсаў паноў і безьзямельнага сялянства, „Новая зямля“ ў сваёй істоце становіць развітак тых думак і настрою, якія знайшлі сабе выраз яшчэ ў юнацкім вершы Коласа „Нашым ворагам“, дзе паэта кліча на суд усіх паноў і багачоў:

Багачы і панства,
Нашы дабрадзеі,
Мы на суд вас клічам,
Каты і зладзеі.

І на перахрэстку
Часаў пераходных
Сьмела вас пытаем,
Жадных і нягодных...

У паказаных адносінах поэма Коласа бязумоўна адзначана адценьнем блізкага моманту рэвалюцыйнай эпохі—і шмат якія месцы гэтай поэмы напэўна не маглі-б легальным спосабам убачыць сьвету пры царскім рэжыме, ня ўбачылі-б і цяпер у Заходняй Беларусі.

Поэма ў тым відзе, у якім яна цяпер надрукавана, магла зьявіцца толькі цяпер, у час рэвалюцыі—там, дзе зруйнавана дарэшты панаваньне паноў і падпанкаў, дзе працоўны люд скінуў свае путы, і самае вялікае значэньне для выхаваньня рэвалюцыйнай самасьвядомасьці пролетарыяту.

Але іншым вокам павінны мы паглядзець, калі ўзьнікае пытаньне аб спосабе, якім героі поэмы думаюць вырашыць рэвалюцыйную па сваёй істоце праблему свайго збавеньня ад зьдзекаў паноў і падпанкаў.

А дзе-ж той выхад, дзе збавеньне
З няволі цяжкай, з паланеньня?
Адзін ён ёсьць: зямля, зямля,
Свой пэўны кут, свая ральля;
То—наймацнейшая аснова
І жыцьця першая умова.

Зямля ня зьменіць і ня здрадзіць,
Зямля паможа і дарадзіць,
Зямля дасьць волі, дасьць і сілы,
Зямля паслужыць да магілы,
Зямля дзяцей тваіх ня кіне,
Зямля—аснова ўсёй айчыне.

Але запытаньне: якая зямля?

Міхал у часе вандраваньня
На адзіноце сам з сабою,
З гарачым сэрцам і душою,
Разьвязваў важнае пытаньне
Аб тэй зямельцы аб уласнай.
Яна сьвяціла зоркай яснай,
Яна гарнула і хіліла,
Бы нейкіх чар нязнаных сіла.
Свая зямля, свая пасада!
Ці ёсьць мацнейшая прынада!.. (XXVI р., 227 стар.).

Ужо даўно ў Міхала злажылася ідэя, што адзіны шлях да збавеньня, гэта—*уласная* зямля. Асабліва моцна ўскалыхнула яго, „усё ўверх дном перавярнула“ сьмерць старога ляснічага.

І тут у першы раз Міхала
Вось гэта думка напаткала:
*Купіць зямлю, прыдбаць свой кут,
Каб з панскіх выпутацца пут,*
І там зажыць сабе нанова:
Свая зямля—вось што аснова. (VIII р.).

Гэта думка—аснова ўсёй поэмы. На гэтай аснове мы можам растлумачыць і самы загаловак поэмы: „Новая зямля“ прадстаўляецца перш-на-перш, як *уласная* зямля.

Няма зямлі сваёй і хаты,
І мусіш гнуцца, як пракляты,
Бо ты ні мяса і ня рыба...

І вось Міхал стаў капіць грошы, патрэбныя для пакупкі зямлі... У канцы канцоў зямля была прыгледжана

ў Хадыкі ў *Заблоньні* і куплена. Каб аформіць пакупку, дзядзька і ездзіць зайцам у Вільню.

Міхалу не ўдалося гаспадарыць на новай зямлі. У хуткім часе пасья пакупкі ён з хварэў і памірае. Апошнімі яго словамі—наказам свайму брату—былі словы:

Зямля, зямля, туды, туды, брат,
Будуй яе, ты дай... ёй выгляд
На новы лад, каб жыць нанова... (XXX р.).

Зьяўляецца пытаньне: ці гэта ёсьць „новы лад“ і ці гэта значыцца „жыць нанова“?

У сваіх імкненьнях да ўласнай зямлі Міхал, як відаць, трымаецца зусім буржуазнай ідэалёгіі і ідэалізуе прыватную ўласнасьць.

Яго ідэал выйсьці ў шляхту, стаць такім-жа панам, як і ляснічы.

Їдзе Міхал—прад ім сяліба,
Засьценак добра так знаёмы
І хоць няважныя харомы
Тут гэта шляхта збудавала,
Але жыве і гора мала;
Хоць шляхціц цёмны, як саган,
Затое-ж сам сабе ён пан... (XII р., 97 стар.).

Агулам кажучы, увесь думанастрой і ўвесь уклад жыцьця герояў поэмы адмечаны *дробна-буржуазнымі* рысамі. Дробна-буржуазным прадстаўляецца агульны сьветапогляд Міхала і Антося, у дробна-буржуазнай абстаноўцы выхоўваюцца дзеці, і тыя радасьці, якія час-ад-часу выпадаюць на долю сямейкі, увы!—зусім дробна-буржуазныя радасьці. І навокал у гущы ляснікоў і сялян кіпіць дробна-буржуазная стыхія. *Індывідуалізм*, як адзнака, якая найбольш характэрызуе істоту буржуазнага ўкладу, эгоістычных

мэтаў,—вось што выразна выступае ў таварышоў
Міхала па панскаму палону:

Народ жадзён, жыве у сьціску,
Гатоў у вочы сьпнуць прыску,
Зрабіць умыслу дзеля здзеку—
Не, не ўнаровіш чалавеку.
І свой-жа брат цябе кусае.
Бо кожны выслужыцца хоча.
Адно гаворыць табе ў вочы,
Але другое ў мыслях мае... (X р., 80 стар.).
— Ох, да і людзі-ж! што за душы!—
Гаворыць маці абурліва—
— Чаму ня скажучь? ото дзіва!
Той самы „Тэш“, каб падлізацца,
Гатоў хоць чорту запісацца... (IX р., 76 стар.).

У асобе „Тэша“ як быццам адбілася ўся хцівая
дробна-буржуазная істота. Але за „Тэшам“ ідзе
„Памдзей“ і інш.

Тут гэты лад быў так збудован,
Што на даносах быў заснован,
І мелась тут навідавоку
Кусаць адзін другога збоку. (XII р., 101 стар.).
Адны другіх-бы тут паелі,
Або ўтапілі-б, каб прымелі,
Адзін другога не пакрые,
Глядзяць, як ворагі ліхія,
Гатовы ліха прыкупіць,
Каб спатайка цябе ўкусіць;
А пан з таго і карыстае... (X р., 81 стар.).

Адгэтуль вывад:

— Ну, што-ж? цярпі, маўчы зацята,
Бо так выходзе, небажаты...

І цярпяць, як цярпелі ў працягу цэлых сталецьцяў
і беларускія, і вялікарускія, і польскія мужыкі...
Праўда, іншым разам ня хопіць цярпеньня, і тады
абурлівы настрой можа прарвацца, як гэта і адбы-

лося адзін (толькі адзін) раз з Міхалам, пакрыўджаным да глыбіні душы ад ляснічага.

Міхал маўчаў, ды нечакана
Ён сам як рушыцца да пана!
Ляснічы зразу ўзад падаўся.
— Чаго пан гэтак раскрычаўся?
Завошта пан, мяне так лае?
Згарыць яна няхай такая
І служба гэта, і пасада,
І гэта крыўда, й гэта здрада,
І гэта панская адплата!
Няхай яна будзе праклята!
Міхал тут плюнуў, завярнуўся—
Хоць раз, да добра агрызнуўся! (X р., 85 стар.).

Але пасья гэтага здарэння ён ужо баіцца, як-бы ня вышла з таго якое-небудзь ліха— „а што, як скажа: выбірацца?“—і супакойваецца, калі ў той-жа дзень атрымлівае наказ ісьці сачыць ваўкоў:— „ну, значыць, квіта!“

Значыць, застаецца зноў цярпець і толькі цішком думаць аб адплаце пану.

За „гітал“ падлу ды і ў ваду!
Парваць-бы ноздры качарэжкай
Або глуды адбіць даўбешкай,

як разважае дзядзька, і трызьніць аб „сваім куце“, як трызьніць Міхал.

Нянавісьць да паноў цішком досыць выразна праходзіць праз усю поэму, але толькі нянавісьць і протэст цішком і паасобку.

Такім спосабам, героі поэмы не дарасьлі яшчэ да ідэі яўнага паспалітага бунту проці паноў—ідэі, якая ясна выступае ў вядомай „Беларускай марсэльезе“.

Мы дружна паўстанем з касамі, з сярпамі,
Прагонім з зямлі палачоў!
Няхай нас сустрэнуць палямі, лясамі
Грамады працоўных людзёў!

У паказаных адносінах поэма Коласа, бязумоўна, не прыналежыць да эпохі камуністычнай рэвалюцыі— часу паспалітага паўстаньня сялян і рабочых проціў пануючай клясы, і мае толькі *гістарычнае* значэньне, як *нарыс дробна-буржуазнага настрою і быту беларускага сялянства* пераходнай да часу вялікай соцыяльнай рэвалюцыі эпохі.

Апрача таго, зноў неабходна падкрэсьліць, што поэма мае значэньне і як адрывак з аўтабіяграфіі паэты. Ён пісаў аб тым, што *было*, аб падзеях, якія сапраўды адбываліся. У асобе лясьніка Міхала магчыма прызнаць бацьку паэты, а ў асобе хлопца Костуся—самога песьняра, як і назовы „Парэчча“, „Заблоньне“ і інш.—зусім рачаістыя назовы, якія і цяпер мы пачуем у Мікалаеўшчыне б. Менскага павету.

І гэтыя значэньні поэмы павялічваюцца дзеля асаблівасьцяў мастацкай творчасьці паэты.

Зьвяртаючыся цяпер да аналізу мастацкага боку поэмы, перш-на-перш трэба адзначыць *рэалізм* поэмы. Паэта творыць рэальныя вобразы, якія рэальна існуюць у рачаіснасьці. Як-бы А. Пушкін і А. Міцкевіч, Як. Колас прыналежыць да рэалістычнай школы, у якіх адносінах з ім мае падобнасьць у беларускай літаратуры рабоча-пролетарскі пісьменьнік Ц. Гартны. Поэзія „залатой пары“ беларускай літаратуры і ня можа быць іншай, як не *рэалістычнай*.

Таксама зьвяртае на сябе ўвагу надзвычайная *плястычнасьць, вобразнасьць* малюнкаў, якія даны ў поэме—плястычнасьць, якая як нельга больш адпавядае запатрабававаньням мастацкага эпосу. У гэтых адносінах новы твор Коласа мае нават перавагу ў параўнаньні з творамі А. Пушкіна і А. Міцкевіча, збліжаючыся з творамі Ю. Лермантава.

Асабліва плястычна абмалявана ў Коласа прырода. Родная прырода знайшла для сябе ў асобе

Я. Коласа добрага апісальніка, і нездарма кажа паэта:

Малюнкi родныя і зьявы!
Як вы мне любы, як цікавы!
Як часта мілай чарадою
Вы ўстаіце перада мною!.. (XVI р., 137 стар.).

Асаблівую магутнасць апісаньня ўжо М. Гарэцкі заўважыў у адносінах да першага разьдзелу „Ляснікова пасада“. Але здаецца, што ў гэтым сэнсе асабліва трэба падкрэсьліць XXV разьдзел поэмы:— „Летнім часам“, дзе з надзвычайнаю натхненнасьцю і маляўнічасьцю апісаны розныя прыгоды і зьявы лета: раніца, поўдзень і вечар, усход і заход сонца, навальніца і летні дождж... Лета—найлепшая пара году, і робіць асаблівае ўражаньне на чулую душу паэты-мастака.

І колькі ў ім яшчэ прывету,
Прыгод усякіх так багата!

І беларуская зіма апісана ў поэме з мастацкасьцю.

Ёсьць хараство і ў гэтых зімах,
І ў мёртва-бледных тых кілімах,
Што віснуць, зьяюць хрусталамі
Пад занямельмі лясамі,
Калі ў агністым мароз троне,
У крывава-багравай заслоне
Над сьветам рукі ціха ўздыме. (XX р., 170 стар.).

Магутнае па сіле натхненьня і вобразнасьці апісаньне марозу даецца ў XIX разьдзеле (162—167 стар.).

Знаходзіць для сябе „водгульце ў душы паэты“ і „зварот пары—зніканьне лета“, і прыход вясны. Памастацку апісана ў XXI разьдзеле поэмы і зімовая адлега, калі ў барацьбе стыхій нараджаюцца „таемныя гукі“, а ў разьдзеле XXII і самая вясна...

Калі чытаем поэму Коласа, беларуская прырода выяўляецца ва ўсім багацьці сваіх колераў і магутнасьці сваіх праяваў.

І гэта—ня мёртвая, а жывая, адухоўленая прырода, якая б'ецца ў унісон з біцьцём чалавечага сэрца.

Эх, выйдзі ў поле, брат, дасьвету:
Ня будзеш каяцца ніколі!
Зірні, прыслухайся наўкола:
Як ціхамірна, як вясёла!
І ў кожным дрэве, і былінцы,
І ў малюпасенькай расьлінцы—
Ну, ва ўсім чысьценка дазваньня—
Блукае радасьць спадзяваньня;
Куды ні глянё—усё ў настроі
І ў добрай згодзе між сабою.
Само паветра жыва, дыша,
Бы ў ім хтось хвалы жыцьцю піша
Праменна-сьветлы, яснавокі... (XXV р., 222 стар.).

Ня дзіва, што сам поэта аб'яднаецца з прыродай.

І любі смуцен час прыгоды,
Калі душа ўсяе прыроды,
З тваёю злучыцца душою
У адным суладзьдзі і настрою... (XIV р., 121 стар.).

У гэтым панпсыхічным або віталістычным поглядзе поэты на прыроду адчыняецца шлях да збліжэньня яго поэмы з творамі заходня-эўропэйскіх, як Мэтэрлінк, і расійскіх, як Бальмонт, поэтаў-*сымбалістых* і разам з творамі жывой *народнай* поэзіі, што асабліва варты, бо ў народнай поэзіі знаходзіцца праўдзівая крыніца ўсякай сапраўды-мастацкай поэзіі.

Дзеля таго поэма і багата мэтафарами, параўнаньнямі, упадабленьнямі і іншымі поэтычнымі зваротамі, уласьцівымі народнаму вершу. У вочах поэты „ёлкі шэпчуцца з хвоямі“ (6 стар.), „дзярэўцы вясёла пазіраюць на сьвет“ (9 стар.).

А гэты ветрык дурасьлівы
 Траве зялёнай чэша грывы,
 У садку жартуе з верабінай,
 Як голец-хлопец той з дзяўчынай,
 І валасы зялёным стрэхам
 У лесе гойдае са сьмехам.
 А кругаверхія асіны
 Разносяць нейкія навіны
 І так гутораць, так сьмяюцца,
 Што ад іх лісьцікі трасуцца... (II р., стар., 14);

самыя „хмаркі на захадзе ў тужлівым нікнуць задуменьні“ (VI, стар. 50), „агонь сярдуе“ (51), „мароз штукар і жарты любіць“ (XX, 164 стар.), вясною „бор глядзіць з усьмехам“ (XXV, 210 стар.), а „гром пярун сталёвым бічам, бы нейкі зьвер страшэнным бічам, арэ, трасе, калоціць хмары“ (стар. 217).

Сапраўды мастацкія вобразы!

Бытавая абстаноўка прадстаўлена ў мастацкіх апісаньнях раніцы ў лясьніковай сямейцы ў нядзелю (II р.), сьнеданьні перад пярэбарамі (V р.), дзядзькава кухарства (VII р.), сясіі (XII), папоек лясьніковых у цёткі Хрумы, прыёму гасьцей у Парэччы (XIII р., стар. 110—120), вучэньняхлопцаў (XV р.), Каляд (XX р.) і Вялікадня (XXIV р.), паляваньня (XXII і XXIII), касавіцы і сенажаці (XXV р.), агляду новай зямлі (XXVI р.), паездкі дзядзькі ў Вільню зайцам (XXVII р.).

У апісаньні рознастайных сцэнак вясковага жыцьця дадзены ў поэме мастацкі нарыс беларускага сялянскага быту дарэволюцыйнай эпохі, што яшчэ больш падкрэсьлівае яе значэньне, як *нацыянальнай* беларускай поэмы.

Памастацку ў поэме апісана і гарадзкая абстаноўка—горад Вільня з яе прыгожымі відамі (від з Замкавай гары—XXIX разьдз.) і гарадзкімі сцэнамі.

Але Якуб Колас—ня толькі мастацкі апісальнік прыроды і знадворнай абстаноўкі быту: прад ім

сьвет адчынены ва ўсёй многавобразнай рознастайнасьці сваіх зьяваў.

Бо сьвет і жыцьцё многалучны
І многавобразны, выключны,
Таёмна схованы, цікавы
І рознастайны іх праявы,
Дзе кожны момант хвалі новай
Нам штось гуторыць сваёй мовай
Для сэрца і для разуменьня,
Дзе поўна ўсё свайго значэньня,
Прыгоства, чар і глыбіні. (XXVII разьдз.,
241 стар.).

Успрыймаючы сьвет і жыцьцё ў рознастайнасьці іх зьяваў, Я. Колас выступае перад намі, як і вельмі мастацкі знаўца чалавечага твару, як мастак-портрэтысты і фізыягномісты.

Яму выключна ўдаюцца чалавечыя портрэты. Ледзь не найбольш удалым зьяўляецца ў поэме портрэт дзядзькі Антося, сталага таварыша дзяцей, на каторым поэта застанаўліваецца з асабліваю любоўю ў розных мясцох поэмы.

Вось як жывога, дзядзьку бачу.
Я тут портрэт яго зазначу.
Ён нявысок, ня надта ёмак,
Ды карчавіты і няўломак,
А волас мае цёмна-русы
І зухаўскія яго вусы:
Умеру доўгі, густаваты,
Угору чуць канцы падняты;
А вочы шэры, невялічкі,
Глядзяць прыветна, як сунічкі,
Але раптоўна і адразу,—
Не расчытаеш іх выразу,—
То сьмех, то хітрасьць з іх бліскае,
То дабрата, але якая!
А нос... я глянуць мушу ў неба,
Бо не патраплю, як пачаць
І з чым нос дзядзькаў параўнаць,
Каб вышаў ён такі, як трэба:
Ну, нос кароткі і таўсматы,
Ды досыць спрытны, хоць кірпаты. (XVI р.,
140 стар.).

Нібы жывыя ўстаюць перад намі і задуменна-сур'ёзны твар Міхала, і задуменна-радасны філёзофскі тварык Костуся, і тварыкі яго братоў, і клапатлівы, адзначаны вечнай турботай, твар маці, і твары лясьнікоў, і наздраваты, надзіманы твар пана Рака з-пад Татаркі. Як быццам жывы стаіць перад намі і прадавец зямлі Хадыка з сваім: „ядзяць іх мухі з камарамі!“

Вельмі ўдалыя ў поэме апісаньні і выказаў асобных психолёгічных станаў. Вось, напр., апісаньне сердаваньня Міхала:

Міхал стаіць, зьнявагі поўны,
І погляд кідае бязмоўны.
О, колькі крыўды ў ім, абразы!..
Э, лепш змаўчаць ёй, лепш тры разы,
І не адказываць нічога.
Ён толькі ў бок плюе з парога,
Ідзе — сам гнеў і сама бура,
Са лба на бровы зьбегла скура,
А губы шчыльна-шчыльна сьціты;
Дзв'ярмі ён грукнуў, вышаў з хаты
І злосьць душы і сэрца пляму
Выносіць з дому аж за браму. (XII р., 95 стар.).

Па тонкасьці нагляданьня, па анатомічнай правільнасьці фізыогномічных апісаньні, якія даны ў поэме Коласа, можна сьмела паставіць на адзін ровень з фізыогномічнымі малюнкамі найлепшага расійскага поэты-фізыогномістага Ю. Лермантава.

І падобна Ю. Лермантаву, Колас не абмяжоўваецца толькі фізыогномічным аналізам; ён дае глыбокі аналіз унутраных рухаў чалавечага мозгу і сэрца.

Ёсьць адна галіна псыхічнага жыцьця, на якой беларускі poeta застанаўліваецца з асабліваю любоўю, гэта — псыхічнае жыцьцё дзяцей. Па тонкасьці аналізу дзіцячай душы, па маляўнічасьці вобразаў дзіцячага жыцьця поэма Коласа ня мае сабе роўнай нават сярод твораў багатай расійскай поэзіі.

Мы з намерам ня будзем спыняцца на гэтай дэталі творчасці Я. Коласа, бо тут дана тэма для цэлага нарысу. Магчыма толькі адзначыць вельмі цікавую і зусім адпаведную сучаснасці сцэнку ў XV разьдзеле з „начаткамі“, дзе апавядаецца, як Алесь парваў ненавісныя „начаткі“.

Вось вам, Абрам, Ісак і Якаў!
Заплачце вы, бо я ўжо плакаў!

Няма неабходнасці асабліва спыняцца і на ўсім добра вядомым гуморы Я. Коласа, які раскідан бісерам і ў яго монументальнай поэме.

У цэлым, поэму Я. Коласа па *ўнутраных асаблівасцях* мастацкай творчасці аўтара можна з поўным правам палічыць *клясычным* творам беларускага прыгожага пісьменства.

Яна сьведчыць аб *поўным разьвіцці поэтычнага таленту аўтара*, у каторым, як у фокусе, адбіваецца *росквіт здольнасцяў беларускай нацыі*.

Што тычыцца *надворнага тэхнічнага* боку поэты, дык у гэтых адносінах зусім магчыма згадзіцца з водзывам, які зроблены М. Гарэцкім у другім выданні яго „Гісторыі беларускай літаратуры“ ў адносінах да надрукаваных да 1921 г. яе адрывкаў: „тэхніка вершу стаіць дужа высокая“ (стар. 160). Нават тэхніка вершу ненадрукаваных да гэтага часу адрывкаў стаіць вышэй у параўнанні з тымі адрывкамі, якія ўжо друкаваліся. Але нельга адмаўляць таго, што з тэхнічнага боку верш Коласа ўступае вершу Пушкіна, Ад. Міцкевіча і ў рамках беларускай літаратуры вершу Я. Купалы і М. Чарота. М. Гарэцкі, у частковасці, лічыць недахватамі вершу Коласа нягучнае зграмаджэнне зычных і ўжыванне нягучнага, быццам зьлішняга „ў“. Гэтыя дэфэкты выступаюць і ў новай поэме як у першых, так і апошніх разьдзелах. Тут асабліва прыметны недахват

„багатых“ рыфмаў, і часта сустракаюцца толькі „сугалосьці“—асонансы, напр., у I разьдзеле:

крушыны—верабіны (стар. 6)
абступалі—хвалі (7)
вокам—шырокім (7)
раўніною—травою (7)
раняе—пакідае і інш.,

у апошнім XXX разьдзеле ў апошніх старонках:

хваёвы—размовы (стар. 280)
якая—набывае (281)
тленьню—адзеньня (282)
Міхаська—цяжка (283)
людзкія—крывыя (284).

Недахватам тэхнікі трэба прызнаць і аднастайнасьць ямбічнага вершу.

У вершы часам выдаюцца „перабоі“ і мабыць залішне часта вершавальны націск не адпавядае граматычнаму.

Недахватам з боку апрацоўкі зьяўляецца несуразмернасьць у ахопе адзіночных разьдзелаў. Напр., I разьдзел мае 260 строф, II-гі—ужо 322, V ты—352, VII-мы—294, XII-ты—416, а XIII ўжо каля 650.

Урэшце, заўважым прысутнасьць паўтарэньняў на адну і тую-ж тэму ў розных разьдзелах. Ледзь ня ў кожным разьдзеле спатыкаем разважаньне аб уласнай зямлі і сваім куце.

Недахваты мае і мова поэмы. Як і ў іншых творах Я. Коласа, яго мова ў новай поэме багатая „русізмамі“.

Калі-б аўтар затрымаўся на сваёй працы, калі-б, асабліва, ён пераапрацаваў ужо надрукаваныя да 1923 г. адрывкі, а пераапрацаваныя і зноў апрацаваныя часткі прагледзеў некалькі разоў, дык поэма вышла-б з друку ў больш дасканалым з тэхнічнага

боку відзе. Але быстры тэмп рэволюцыйнай эпохі эпохі зруйнаваньня старых і будаўніцтва новых форм соцыяльнага жыцьця і ўтварэньня маладой беларускай культуры не даюць сучаснаму аўтару магчымасьці заставацца доўгі час на сваім літаратурным творы і прымушаюць яго імкнуцца да ўсё новых і новых літаратурных дасягненьняў. І ў гэтым імкненьні дано забясьпечаньне далейшага разьвіцьця форм беларускай монумэнтальнай поэзіі, пачатак каторай зроблены Я. Коласам.

„Полымя“, 1923 г., № 5—6.

ЦІШКА ГАРТНЫ.

(*Біографічна-крытычны нарыс*).

Пісаць аб жыцці пісьменьніка, асабліва выдатнага пісьменьніка, які адыграў значную ролю ў разьвіцці тэй ці іншай літаратуры,—вельмі ўдзячная задача для літаратурнага крытыка.

Літаратурная творчасць у асноўных сваіх рысах заўсёды зьяўляецца вынікам аб'ектыўных акалічнасьцяў, даных у асабістым жыцці пісьменьніка і тэй асярэдзіне грамадзкай, што яго атачае з дзяцінства аж да апошніх праяў яго літаратурнай чыннасьці. Гэтыя акалічнасьці азначаюць і суб'ектыўныя настроі пісьменьніка, і самы змест ды кірунак яго творчасці. Асабліва важнае значэньне маюць, бязумоўна, соцыяльная асярэдзіна і характар соцыяльна-клясавых узаемаадносін, даных у часе жыцця пісьменьніка: яны з канечнасьцю азначаюць літаратурную фізыюномію і літаратурны лёс пісьменьніка.

У беларускай літаратуры гэтая ісьціна знайшла сабе, можа быць, найбольш яскравае выяўленьне ў вершы Ц. Гартнага, уступным да зборніку яго вершаў „Песьні працы і змаганьня“:

Я живу таму, што маю
Веру моцную у тое,
Што загіне доля злая,
Чорнай сілаю якая
Землю вокал аблягае,
Бы жалезнаю рукою.

Я живу таму, што бачу
Панаваньне лепшай долі,
Дзе ня будзе мук і плачу
И за якую й я даў дачу,
Што ад роду прызначыў*)
На крывавым збройным полі
У барацьбе за шчасьце й волю.

Якія ёсьць даныя, на падставе каторых можна абрысаваць шлях жыцьцёвага разьвіцьця пісьменьніка ў ранейшыя гады?

У біографічных адносінах маюць значэньне аўтабіографіі, лісты пісьменьніка, успаміны сучаснікаў і, урэшце, самыя творы яго, дзе так або іначай укосна адбываюцца падзеі яго жыцьця.

У адносінах да Цішкі Гартнага справа стаіць такім спосабам. На ўспаміны аб мінулых падзеях у гісторыі беларускага нацыянальна-культурнага руху наша літаратура наогул вельмі бедная. Чамусьці старыя ўдзельнікі гэтага руху не даюць на старонках друку сваіх успамінаў. А шкада! Гэтыя ўспаміны маглі-б даць высокай каштоўнасьці матэрыял для характарыстыкі як паасобных эпізодаў, так і актыўных удзельнікаў гэтага руху. Прынамсі, успаміны аб Ц. Гартным яшчэ ня выдрукаваны. У сваю чаргу для дасьледваньня і нават для зьбіраньня эпistolярных выяўленьняў пісьменьніка яшчэ не насыпеў час. Але затое ў біографа ёсьць—і не адна—аўтабіографіі Гартнага, выдрукаваныя ў розны час. Наогул у аўтабіографічных адносінах у беларускай літаратуры постаць Ц. Гартнага больш асьветлена, чымся розных іншых пісьменьнікаў.

Першая аўтабіографія напісана ім яшчэ ў 1912 г. ў адказ на просьбу рэдакцыі „Маладой Беларусі“ і была выдрукавана на старонках гэтага выданьня, а таксама ў зборніку вершаў паэты „Ріе́сні“ (Пецяяр-

*) Курсіў мой. М. Б.

бург, 1913 г.). Другі „Абеглы саманарыс жыцьця“ поэты зьявіўся праз 10 год пасья першай аўтабіографіі,—у зборніку, які быў выданы ў 1923 годзе Інстытутам Беларускай Культуры на дзень пятнаццаціхгадовага юбілею яго літаратурнай працы. Аўтабіографічныя даныя знойдзем таксама і ў анкетах Гартнага.

Гэтыя аўтабіографіі даюць каштоўны матэрыял для абрысоўкі жыцьцёвага шляху пісьменьніка.

З другога боку, самыя літаратурныя творы Ц. Гартнага даюць шмат чаго для яго біографіі. З боку аўтабіографічнага зьместу гэтыя творы ў межах беларускай літаратуры стаяць побач з творамі Якуба Коласа.

„Я—адзіны сын бедных мужыкоў з м. Капыля, быўшых мяшчан“, пісаў Цішка Гартны ў ранейшай сваёй аўтабіографіі *).

Мястэчка Капыль, якое зрабілася ў часе рэволюцыйі горадам,—тыповае беларускае мястэчка Случчыны.

Зьміцер Тодаравіч Жылуновіч—вось уласнае імя і прозьвішча поэты.

Бацькі пісьменьніка, якія, з тэй прычыны, што ня выкупілі зямлі, падпалі „пад воласьць“, былі беззямельнымі сялянамі і, ня маючы ні каня, ні каровы, ні поля, прымушаны былі займацца чорнаю працай. Бацька быў *грабаром*. Час нараджэньня поэты—23 кастрычніка 1887 г.—прыпаў якраз на пару, калі ў хаце пераходзілі ад цяжкае падзёншчыны на нудную амаль дарэмную „здзельшчыну“. Пабочны заробтак давалі кросны. Калі нарадзіўся хлопец, бацька толькі што вярнуўся з Палесься, дзе капаў канавы ў падрадчыка, маці—кончыла выбіраць бульбу. „Да аднаго варстата, на якім рабіў

*) „Маладая Беларусь“, сэр. I, сш. 2, стар. 12.

дзед, мусіў дадацца другі. І ад ранку, з досьвітку да поўначы, пры агні лушніку павінны былі зайграць ляды й вітушкі нясьціханя нудлівыя песьні, каб праз тыдзень найграць для сям'і восем золотых; пры гэтым з дадаткам муштры ад заказчыка“ *).

Нараджэньне хлопчыка на тыдзень адцягвала пастаноўку другога варстата. Толькі на тыдзень! Бо далей трэ́ было старацца ткаць, каб мець на што жыць. Павялічэньне сям'і перашкаджала спорнай працы цэлую зіму. На лета бацькі пашлі на работу, пакінуўшы сына на апеку цёткі, двух дзядоў і бабкі з боку мацеры.

Хлопец быў першанец—і ўсе яго шанавалі ды песьцілі, аж пакуль ён ня „стаў на ногі“. Пайшоў ужо адзінаццаты год, прышла пара вучыцца. Да тэй пары бацька сам вучыў сына чытаць „поверху“. Цяпер прышла чарга „дарэктара“.

Хто з жыхароў дарэволюцыйнай беларускай вёскі ня ведае „дарэктара“? Клясычны вобраз такога „дарэктара“ даў Якуб Колас у сваёй „Новай зямлі“. Часта хлопец, які толькі што скончыў пачатковую школу,—як апісаны ў Коласа Яська, або дзяк ці пісар — „дарэктар“ вучыў таму-сяму саматужным, прымітыўным спосабам вясковых хлопцаў.

У „дарэктара“ адзінаццацігадовы хлопчык выявіў здольнасьці да навукі і да каляд прайшоў „часлоў“. Аднак з першым дарэктарам не пашэнціла. „Далей ня вучыўся“, кажа Гартны ў сваім „Абеглым саманарысе жыцьця“, „сур'ёзны дарэктар вымусіў мяне лішнюю зіму пакоўзацца на санках і падраць пару-другую падносок на лёдзе. Паставіў разоў два на коленкі на жарстве за сьмех на малітве,—і гардасьць мая адхіліла мяне ад занадта шчырага багамола. Бацькі і дзяды былі за мяне.

*) „Абеглы саманарыс майго жыцьця“, стар. 7.

Пасьля гэтага я вучыўся дзьве зімы ў дарэктараў па хатах,—вучылішча мястэчка ня мела. За гэтыя зімы прайшоў усе царкоўна-сялянскія кніжкі, якія толькі былі ў бацькі. Нават і на некую (ня помню) хрыстаматыю ўзьбіўся. Грамата давалася лёгка, дарэктары хвалілі“.

Адначасна з навукай пачалася і самастойная праца адзінаццацігадовага хлопца, каб зарабіць на падмогу бацьком. Вучэньне ішло зімою, а летам? Ня бегаць жа па вуліцы, калі таварышы пасьвяць коні, барануюць, ходзяць па траву ды інш. У бацькоў будучага поэты ня было „ні каня, ні каровы, ні поля, каб рабіць“. І вось, на адзінаццатым годзе ён пайшоў у *наймы ў пастухі*. Яго згадзілі пасьвіць дзесяць штук гавяды—па рублю ад штукі.

Прапасьвіў ад вербніцы аж да асеньніх дзядоў і пасобіў бацьком першымі дзесяцьма рублямі...

Зразумела, ані вучэньне ў дарэктараў, ані пастухоўства не маглі задаволіць хлопца. Ён доўга ня мог згадзіцца з тым, што трэба ўставаць да сонца і ўсе сьвяты без выключэньня знаходзіцца ў полі. З другога боку, ён марыў аб больш сур'ёзнай асьвеце, прынамсі, у гарадзкім вучылішчы. Аднак, пакуль што прыходзілася мірыцца са сваім нявыгодным становішчам. „Гэта становішча“, піша Гартны ў сваіх успамінах аб дзіцячых гадох яго жыцьця ў лісьце да Л. Клейнборта, „накіроўвала мае мысьлі ў карань прычын, дзеля якіх мне прыходзіліся піць келіх гора ў дзіцячыя годы майго жыцьця. Я бачыў дзяцей паноў, дзяцей польскай шляхты, якія прыяжджалі з маэнткаў і фольваркаў у гімназіцкіх шинэлях, у студэнцкіх фуражках. Помню, у сьвяты, калі бацька і маці заступалі мяне пры статку, я выходзіў на базарную плошчу, дзе зьяжджаліся людзі з розных вёсак, сачыў за якім-небудзь сэмінарыстым, які прамільгнуў перад маімі вачыма, думаў: абы якое-

небудзь вучылішча адчынілі ў Капылі“ *). Урэшце, у 1902 годзе, у мястэчку Капылі адчынілі двухкласавае вучылішча. Пятнаццацігадовы хлопец трапіў у трэцяе аддзяленьне. „Пайшоў“, як ён сам сьведчыць „першым“.

Прага да вучэньня захапіла здольнага хлопца. Новы, дагэтуль нябачаны кругавід адкрыўся перад ім. Ён пачаў прагавіта адным з першых чытаць кніжкі з бібліотэкі вучылішча.

Шмат якія таварышы Гартнага павыходзілі з трэцяга аддзяленьня, а ён намерыўся абавязкова вучылішча скончыць. Але колькі давялося выцерпець за гады навукі! Даволі было самай малой драбніцы, каб у хаце пачыналася сварка і доўга ня сходзіла гаркота з душы, доўга не супакойвалася ўзрушанае сэрца: „Яшчэ крычыць!—гаварыў бацька.—Замест падзякі за тое, што кармілі і адзіем—вун што ад сына маем!“ Ня было выхаду з гэтага кругу: магнэсавая цяга вяла да навукі, але разам з тым трэба было дапамагаць бацьком у іх цяжкой барацьбе за жыцьцё“ **).

Побач з наукай, аўтар займаўся і пастухоўствам. Аднак, прага да навукі брала сваё.

„Пасучы, я бясьперестанку чытаў“, піша Гартны ў „Абеглым саманарысе жыцьця“. „Меў надзвычайную цягу да чытаньня. Таварыш мой, старшы гадамі, Хведар Чарнушэвіч, даваў мне кніжкі з бібліотэкі соцыял-дэмократаў Капыльскае арганізацыі. Хведар сам быў соцыял-дэмократам. Ён, гонячы каровы з поля, казаў мне розныя вершы, больш Некрасава. „Дедушка“ і „Железная дорога“ Некрасава да таго ўплылі на мяне, што я перапісаў іх, прысядаючы каля пянчукоў, і завучыў напамяць“ ***).

*) Л. М. Клейнборт. „Молодая Белоруссия“, Менск, стар. 229—230.

**) Там-сама, стар. 230.

***) Там-сама, стар. 230.

Поэзія робіць надта моцны ўплыў на Зьмітрака Жылуновіча, асабліва захапляе будучага поэту.

„Поэзія цалкам захапіла маю душу“, піша ён у сваіх успамінах да Л. Клейнборта. „Я стараўся адшукваць зборнікі вершаў; адшукаўшы ж, узасос іх прачытваў, завучваў напамяць хоць па аднаму з кожнага вершу. Першай кнігай, якая зрабіла на мяне глыбокі ўплыў, быў зборнік вершаў „Жывая струна“. Але яшчэ больш паланіў мяне Некрасаў... Я хадзіў па лесе, па полі і бяэустаньня дэкламаваў Некрасава.

„Дедушка“, які апавядае ўнуку аб сваіх бадзяньнях у Сібіры, аб тых ідэях, якія захаплялі яго і выліваліся ў цёпрых тонах апавяданьня, захопліваў мяне так, што я адчуваў процэс свайго душэўнага пералому. Перада мною ярка абрысоўвалася мяжа паміж сялянамі-мужыкамі і панамі. Я ўпярыню адшукваў месца, на якое мне належала стаць,—месца барацьбіта за шчасьце народу“ *).

Побач з вучэньнем адбывалася соцыяльна-ідэолёгічнае аформленьне будучага пісьменьніка і выхад яго на арэну самастойнай чыннасьці, выхад з сялянскіх колаў на шлях рабочае наймовае працы.

Дамо тут месца словам самога Гартнага з яго „Абеглага саманарысу жыцьця“:

„У 1904 годзе, на вялікдзень, я ўпярыню папаў на мітынг Капыльскае с.-д. арганізацыі, які адбыўся за мястэчкам, у так званым Яначкавым ляску. З гэтага часу пацягнула мяне да „дамакратаў“, аб якіх ішлі легенды па мястэчку.

Але мяне сьціскала становішча вучня. Мне трэба было скончыць двухкляснае вучылішча (з 1904 г.

*) Л. Клейнборт. „Молодая Белоруссия“, Менск, стар. 229—230.

яго адчынілі ў Капылі, пакінуўшы народнае для дзяўчат), каб хоць што-кольвечы мець для сябе і для суцехі бацькоў. Бацькі думалі, што я вывучуся абы на якога, але на „пана“. Тымчасам ужо ня панам пахла! Настаўнікі рабілі хор, пялі ў царкве, а я ўсё чытаў „пастароньня“ кніжкі. Час-ад-часу бацькі ўпікалі ў бязбожжы. Няхай!

1905 год, калі я скончыў двухкляснае вучылішча, я разам парваў і з думкаю пра „пана“. Кніжкі выданьня Гарбунова-Пасадава і сяброўская пазычка няможнай літаратуры зрабілі мяне „мечтателем“ аб іншых рэчах.

Якраз у гэты год зімою, на калядах, я выпадкова паспрабаваў, разам з таварышам А. Красуцкім, пісаць вершы. Напісалі пра мястэчка—ні то парасійску, ні то пабеларуску. Вышла так:

Капыль—горад небальшой,
Слава аб ім громка
Разьнеслася па ўсім сьвеце,
А дзяржыцца тонка... і г. д.

Было даволі, каб ускрыліць! Хутка ў нас гэтых вершаў назьбіралася да 500 радкоў. Паказалі настаўніку—слабыя. Даведаліся аб цане—10 капеек за радок. Як хацелася мець грошы! Куды больш, чымся таго, каб былі надрукаваны вершы!..

Побач падаў ахвоты да вандроўкі адзін артыкул з „Вестника Знания“. Апісваўся ў ім нейкім Васюковым адзін самародак з талентам ад прыроды, якога Васюкоў праз артыкул шукаў. Жэст самародка, пабываўшага ў Васюкова і пайшоўшага „мераць шыры Расіі“, прышоўся нам па нутру. Ёсьці—стала мэтай. А куды? Да Талстога—хтось ці штось нам падказала...

Я быў к гэтаму часу самастойным соцыял-дэмакратам, але бяз таленту ў руках і з ідэалістычным настроем. У гадавіну забойства Аляксандра II у

1905 годзе я прыняў чынны ўдзел, наперакор бацьком і настаўнікам, у вагromнай дэманстрацыі ў Капылі. Далей падбівала на большае.

У жніўні з тав. А. Красуцкім выехалі мы, забраўшы свае творы, з Капылю, але не да Л. Талстога, а ў Кіеў: там былі дзядзькі, было на што абaperціся—думалі.

Але абмыліся, вядома, у дзядзькох і ў творах. Першыя нас ня ўстроілі, а другія, аднесеныя парадзе ў „Киевские Отклики“ намі, ня ўстроіліся. Рэдактар газэты парадзіў адаслаць іх Гарбунову-Пасадаву.

Цяжкае разувер'е абарвала скрыдлы. Сумным вярнуўся я дадому, назад у Капыль, з якога праводзіла мяне ўся моладзь з рэволюцыйнымі песьнямі, з гарачымі разьвітаньнямі... Як паказацца ў вочы?

Пасобіў рэволюцыйны выбух, у якім я прыняў чынны ўдзел. У мястэчку ў кастрычніку (1905 г.) зрабілі агульную забастоўку, „пабядзілі“ поліцыю. Адчыніліся іншыя гарызонты, бацьком маім чужыя і незразумелыя. Я зрадніўся з арганізацыяй с.-д., кінуў усякія думкі аб далейшым вучэньні, а пашоў у гарбары ў лютым 1906 г.“.

З гэтага моманту Гартны назаўсёды разьвітаўся з зямлей, ён уваходзіць у рабочую клясу, спачатку рамесьніцка-саматужную групу. Гарбарства зьяўляецца адным з найбольш пашыраным рамяством у Беларусі. Ня толькі такія гарады, як Менск, Вільня, Магілёў, але і дробныя мястэчкі маюць гарбарні. У гарбарні і пачынае працаваць Гартны спачатку за рабочага, каб потым выйсці на майстра.

У „Песьнях“ пісьменніка, выданых у 1913 годзе, адбіліся аб'ектыўныя ўмовы працы і тыя пачуцьці ды настроі, якія давалося за гэты час перажыць поэту.

Вось об'ектыўныя ўмовы цяжкой працы гарбара:

Цэлы дзень за паганым сталом,
Цэлы дзень скуру цвёрдую скроб,
Стаючы укапаным калом,
Я задухай атрутнаю соп.

Не глядзеў і ня бачыў нічуць,
Што там ёсьць на дварэ, за акном:
Ці там ветры халодныя дэмуць,
Ці зямелька спавіта цяплом.

Навакола чатыры сьцяны,
А на іх заплясьнеўшая столь.
У сабе захавалі яны
Усю крыўду, жаданьне і боль *).

Гарбарская праца—часовая, сэзонная і ў кожным месцы не аднолькавая. У адным горадзе сэзон прыпадае на вясну, у другім—на восень. Гарбар, прабыўшы ў гаспадара пэўны час, пасья ўжо не патрэбен і яго разьлічваюць. Разьлічыўшыся, зьбірае свае манаткі і начыньне ды ідзе далей у сьвет, шукаць сабе работы.

Дожджык пакрапляе,
Дзень стаіць халодны,
Шпаламі кльпае
Ў пуць гарбар галодны.

Ногі чуць кльпаюць
І грабуць нясьмела;
Вочы пазіраюць
Сумна, асавела.

Апусьцілісь рукі
Ад цяжкой утомы...
Дзе-ж сканчэньне мукі
Яго—невядома **).

Так адчувае сябе гарбар на вандроўцы. А ці-ж мала такіх вандровак давялося зрабіць Цішку Гарт-

*) „Pieśni“, стар. 5.

**) Там-сама, стар. 7.

наму ў яго маладосьці? Дзякуючы гэтым вандроўкам, пераходам з аднаго беларускага мястэчка ці горада ў другое, ён мог дасканала вывучыць Беларусь, але трэба толькі ўдумацца ўважліва ў верш „Гарбар на вандроўцы“, каб уявіць сабе цяжкое бязрадаснае жыцьцё поэты ў яго маладыя гады.

Вось ідзе памалу,
А куды—ня знае;
З шпалы ды на шпалу
Ціханька ступае.
З гораду у горад
Блукае, клыпае,
Гоніць яго холад,
Голад падганяе.

А ўсьлед з імі гора,
Гора сьледам ходзіць
І усім гавора
Гарбару прашкодзіць,
Каб ён не дабіўся
Сабе лепшай долі,
Шчасьця не дажыўся
Навекі ніколі *).

З цяжкой працай рамесьніка-гарбара злучаецца другая, ня менш цяжкая праца чорнарабочага-гарбара.

Я ўсё жыцьцё сваё, дзень-у-дзень, год-у-год,
Зямлю цяжкай лапатай капаю, як крот,
І як многа ўжо я яе накапаў!
Што-ж за працу сваю я ў адплату дастаў?
Што за плён мне зямля за труды прынясла,
За той пот і за кроў, што сабе узяла,
За бурлівую рэчку гарачых тых сьлёз,
Што ўсё жыцьцё маё паабмыў імі лёс... **)

Ня гледзячы на цяжкія ўмовы жыцьця ды працы, поэту адзначае ўсьведамленьне сваёй моцы

*) Pieśni, стар. 8.

***) Там-сама, стар. 11.

І рашучай загартаванасці ў барацьбе за лепшае жыццё.

Я—рабочы-гарбар,
Рыцар працы цяжкой,
Я з жалезнай душой,
З сэрцам палкім, як жар.

Ў вачох іскры маіх,
А жалеза ў руках,
Скура гнецца ад іх
У адзін міг, ў адзін мах.

Ці задушша, ці чад—
Ўсё на серцы маім,
Але ўстрашыці нат,
Не здалее нічым *).

І разам з гэтым стаіць усведамленьне таго прынцыпу, аб якім гаворыць поэта ў сваёй першапачатковай аўтабіяграфіі, прынцыпу, што „чалавек, калі не працуе, ня можа быць праўдзівым чалавекам, як пэўны насьледнік новага лепшага будучага жыцця“ (**).

Я здружыўся з трудом,
Я ў ём рос, я ў ём крэп;
Запрацованы хлеб
Люблю мець за сталом.

Не хачу, ня прывык,
Склаўшы рукі, хадзіць:
Я—гарбар-працаўнік,
Я жыву, каб рабіць.

Маю сілу і гарт—
Імі грудзі гараць...
Ды што ў гэтым я варт,
Што магу працаваць,—
Не гатовае браць? ***).

Гарт—многазначнае слова! Загартаваны цяжкой будзённай працай, поэта з пэўным правам прымае

*) „Pieśni“, стар. 3.

**) „Маладая Беларусь“, сэр. 1, сш. 2, стар. 12.

***) „Pieśni“, стар. 4.

псэўдонім „Гартнага“,—і з гэтым псэўдонімам злучаецца яснае ўсьведамленьне сваёй сілы нязломнай:

Не здавайся, гарбар,
Ты за працай сваёй
І на шчасьця прыход
Не заплюшчвай вачэй!

Песьню вольную пей
У дыму, у духаце,
І надзея твая
Н.хай кветкай цьвіце.

Бо дзе сіла жыве,
Дзе работа кіпіць,
Там насеньня зарне
Лепшай долі ляжыць *).

У абставінах працы гарбара закладаецца моцная падваліна для сфармаваньня работніцка-пролетарскага настрою пісьменьніка.

„Новая абстаноўка“, піша Гартны, „адыграла ў маім разьвіцьці значную ролю. Я адчуў сябе пролетарам-творцаю, творцаю скарбаў, якому многія абавязаны, але чыё жыцьцё—барацьба. Праца, да якой я далучаўся, была жахлівай дзеля тых умоў, у якіх мне прыходзілася работаць у розных месцах і ў розныя годы... Але яна з першых крокаў здалася мне маім прызначэньнем. Я адразу ўбачыў у процэсе яе шмат таго характэра, якое чакае свайго сьпявакі. З аднаго боку—чад, дзёгаць, смрод, засуканыя да плеч мускулістыя рукі работнікаў, з другога—сонца за сьцяной, прасторы чыстае паветра,—усе гэтыя контрасты, контрасты двух сьветаў, далі мне матэрыял для вершаў з першых-жа крокаў работы. Ня глядзячы на тое, што рэвалюцыйная чынасьць ужо адымала ў мяне ўвесь час пасля работы, я знаходзіў час весьці „Дзеньнік гарбара“ і пісаць

*) „Pieśni“, стар. 4.

апавяданьні і вершы з жыцьця рабочых“ *). Разам з гэтым адбываецца літаратурнае самавызначэньне паэты.

А потым перад ім адкрываецца больш прасторны шлях профэсыянальнай і грамадзкай чыннасьці.

Прачытаем, што кажа пісьменьнік у сваім „Абеглым саманарысе жыцьця“:

„Стаўшы рабочым, я хутка вясною 1906 г. прайшоў у камітэт капільскае арганізацыі с.-д., працуючы старанна сярод капільскае моладзі... і пішучы вершы, апавяданьні парасійску. Між работы прабаваў паступіць (1906 г.) у настаўніцкую сэмінарыю. Не прынялі з-за „неблагодзежнасьці“. Вершы я чытаў таварышом дома і ў майстэрні. Тыя хвалілі і падымалі ва мне дух. Але мяне ўсё не здавальняла штосьці. Не здавальняла датуль, пакуль у 1908 годзе я не напад на „Нашу Ніву“. Газэта на сваёй мове была для мяне вынаходкаю. Прачытаныя ў ёй вершы мігам абудзілі ва мне цягу да пісаньня пабеларуску; я сеў і напісаў першы верш, які ў студзені 1909 году быў надрукаваны пад назваю „Бяздольны“ і прысьвеціў яго Янку Купалу.

Цяжка жыць бяз долі
Што рабіць ня знаю... і г. д.

Так я стаў пісаць пабеларуску. Але пісаньне мяне не здавальняла: мяне захапіла цалкам ідэя адраджэньня Беларусі. У 1909 годзе, у ліпні, я паехаў ў Вільню, у рэдакцыю „Нашай Нівы“, каб угледзець тых людзей, якія сталі ў кірунку беларускага руху, а з Вільні пусьціўся ў вандроўку па Беларусі, аб'яжджаючы гарады і мястэчкі з дапамогаю рабочых-гарбароў. Вандруючы з 1909 г. па 1912 г. па Беларусі, я пісаў вершы, прозу і корэсподэнцыі ў дарозе, у вагонах, на вакзалах, у цесных і брудных камор-

*) Л. М. Клейнборт. „Молодая Белоруссия“, стар. 237.

ках, у начлежках, пісаў пасья работы 11-гадзіннай. Большасць вершаў напісаў у 1912 годзе ў Вілкаміры Ковенскай губэрні, дзе працаваў і прымаў удзел у соцыял-дэмакратычным руху, не пакідаючы руху беларускага.

Правандраваў я тры гады, да 1913 году, калі паехаў у Пецяярбург і паступіў на завод; адначасова стаў сябрам рабочага культурна-асьветнага таварыства „Знаніе“ і сябрам міжраённага аб'яднаньня с.-д. І не пакідаў пісаць пабеларуску вершы і роман „Сокі цаліны“. Пачаў роман у 1914, кончыў у 1916 г. У гэты час мой зямляк, вядомы публіцысты Л. Клейнборт, пераконваў мяне пісаць парасійску. Аб маіх расійскіх творах пісаў у часопісі „Новая Жызнь“, прарочачы мне ў расійскай літаратуры будучыну, а ў беларускай—змарнаваньне таленту.

Пасья пяці месяцаў працы на заводзе, быў разлічаны, тры месяцы цягаўся па горадзе безработным, жывучы на дапамогу сяброў-беларусаў—Б. Шыпілы, д-ра Ярэміча і др., пакуль дастаў службу загадчыка выдавецтва, на якой і захапіла рэвалюцыя 1917 году“.

Матэрыялы, атрыманыя ад поэты ў той час, калі я пісаў гэты нарыс, даюць магчымасьць дапоўніць факты, паданыя ў аўтабіяграфіях, другімі весткамі.

Да 1906 году належыць няўдалая спроба маладога поэты паступіць у Мар'іна-Горскую сельска-гаспадарчую школу: настаўнікі-чыноўнікі, „людзі ў футляры“, забракавалі яго на экзаменах.

„У 1913 годзе“, піша poeta ў сваіх нататках, „вярнуўшыся ў м. Капыль, з групаю соцыял-дэмакратычнае моладзі выдаваў рукапісную часопісь „Голас Ніза“, правёў збор ахвяр у жалезны фонд „Правды“, зорганізаваў пэтыцыю ад сялян у соцыял-дэмакратычную фракцыю Дзяржаўнай Думы. З гэтага году, трапіўшы ў Пецяярбург, стаў карэспандэнтам

„Правды“ з заводу „Вулкан“. Таксама пачаў друкаваць у ёй свае вершы на расійскай мове і новэлі. У Пецярбурзе прыняў удзел у культурна-асьветнай працы рабочага таварыства „Знание“ на Пецярбурскай старане, на Грабецкай вуліцы, у якім чытаў некалькі дакладаў аб нацыянальным пытаньні.

З 1913 па 1915 год, будучы ў Пецярбурзе, належаў да арганізацыі міжраёнцаў РС-ДРП. У гэты час меўся паехаць да М. Горкага на выспу Капры ў партыйную школу, але шэраг умоў паперашкодзіў гэгаму. З 1914 г. я застаўся на працу ў выдавецтва „Новый Человек“, стаў загадчыкам. У 1916 годзе, у лютым, быў забраны ў войска, дзе, аднак, праслужыў усяго адзін месяц“.

Сярод эпізодаў грамадзка-політычна-літаратурнага значэньня зусім, так кажучы, стушоўваецца, адыходзіць на другі плян эпізод з прыватнага, інтымнага жыцьця нашага пісьменьніка, яго жаніцьба ў 1916 г., калі ён вярнуўся з войска (жонка Гартнага, нараджэнка г. Царскага—цяпер Дзецкага—Сяла, служыла разам з ім у выдавецтве Суворына-сына).

Такім спосабам, перайшоўшы з сялянскай працы на працу гарбара, Ц. Гартны, які да гэтага часу ўжо заняў месца ў беларускай літаратуры, як супрацоўнік „Нашай Нівы“ і „Маладой Беларусі“, пераходзіць на працу рабочага на фабрыцы ў буйных прамысловых цэнтрах.

Гэты пераход знайшоў сабе выразны адбітак у яго творчасьці.

Калі ў „Песьнях“, выдрукаваных у 1913 г. ў „Маладой Беларусі“, выключныя мотывы творчасьці поэты—мотывы *рамесьніцкай* працы гарбара, дык у „Калыснай песьні“, выдрукаванай у яго пазьнейшым зборніку „Песьні працы і змаганьня“ і напісанай паміж 1913 г. і 1916 г., чуваць ужо новыя мотывы

фабрычна-гарадэкога жыцця адарванага ад палёў
ды лясоў-пролетара.

Гора сілаю загоніць
Ў цёмны горад, на завод,
Дзе машына енчыць, стогнець,
Нутр ра. вядзе смурод.

Там ад раніцы да ночы
Ў цяжкай працы прастаіш...
Ну ж, заплюшч, галубе, вочы
Ды засьні... Чаму ня сьпіш?

Там цябе прывяжа сіла
Да машынаў, да сталоў,
Дзе ты будзеш да магіды
Стаяць зьвязаным бяз слоў.

Замест песьні над калыскай
Твае мамкі дарагой—
Гуд машыны, рамнёў піскі
Будуць вісець над табой *).

У 1913 годзе Цішка Гартны, як вядома, пачаў
пісаць свой роман „Сокі цаліны“. Да 1916 г. была
напісана першая квадра гэтага роману—„Бацькава
воля“.

Цэнтральная постаць гэтай кваліды—Рыгор Ня-
звычайны. Рыгор „меў ад роду непакорную душу і
прагу да свабоды“. Яшчэ восемнаццаці гадоў ён
перасварыўся з сваім „гаспадаром“ і не захацеў
быць простым батраком. Ня слухаючы сваёй маткі
Стэпы, ён адважыўся адправіцца ў гарады шукаць
спраў якіх-кольвек на заводзе ці дзе на фабрыцы;
у часе жыцця ў горадзе—шмат чаго ўзнаў і стаў
свядомым чалавекам **).

Хто ня прызнае ў непакорнай „душы“ Рыгора
непакорную і нязломную натуру самога пісьмень-
ніка!

*) „Песьні працы і змаганьня“, стар. 22.

***) „Сокі цаліны“ 1, „Бацькава воля“, стар. 41.

Што для Рыгора, які выяўляе самога пісьменьніка, можна лічыць паказальным побач з магутнай, ненасытнай прагай да свабоды?

Гэта—замілаваньне да сваёй бацькаўшчыны, замілаваньне, якое неаднакроць знаходзіць сабе выраз у думках ды разважаньнях героя роману.

„Пасьля двух год разлукі з родным краем, знаёмыя мясьціны паказаліся Рыгору такімі блізкімі яго сэрцу, такімі роднымі і дарагімі, што ён зусім не прыкмячаў у ўспамінках тае мяжы, якая двухгадовай прагалінай ляжала ў яго жыцьці. Там, у глыбіне яго душы, якая ні на хвілю не пакідала дрэнціць па родным краі, па сваіх людзях, цяпер, калі ўсё паказалася яго вачом, раптам забурліла кіпучая хваля любові і нейкага неадказнага натхненьня *). „Праўда, такі-то“, разважаў ён у сваёй хаце, „што над родны край і над родную старонку нічога даражэй не знайсці ў сьвеце. Кламяць тыя, несправядліва судзяць, кажучы: там наша родзіна, дзе нам жыць добра“, падумаў ён, пры гэтым дастаў з пад-полу свой куфэрак, адаркнуў яго вынятым з кішэні ключыкам і, дастаўшы газэту, разьвярнуў яе і, тупаючы па хаце, пачаў дэкламаваць верш:

„Край мой родны, край мой мілы...“ (**)

Такія разважаньні вельмі адзначны для пісьменьніка-беларуса, удзельніка беларускага культурна-нацыянальнага руху.

Другая квадра роману „На перагібе“, хаця і вышла ў сьвет у 1926 г. і пісалася ўжо ў часе рэволюцыі, выяўляе тую лінію разьвіцьця грамадзка-політычнага аформленьня пісьменьніка, якая прыпадае на дарэволюцыйныя годы, на час працы Гартнага на фабрыках ды заводах. Эпоха, калі адбываюцца

*) „Сокі цаліны“, кв. 1, стар. 35.

***) Там-сама, стар. 77.

падзеі роману, адзначаецца Ленскім расстрэлам і ўзмацненнем політычнай рэакцыі, з аднаго боку, забастоўкамі і ажыўленьнем рэвалюцыйнага руху, — з другога. Працуючы на заводах ды фабрыках, жы- вучы ў буйных гарадох, Рыгор „да каплі зьнішчыў веру ў мірнае паляпшэньне жыцьця і стаў заядлым няўтомным змагальнікам“... *). Калі першая квадра выяўляе яго проста, як сьвядомага, прасякнутага імкненьнем да свабоды чалавекам, дык у другой мы бачым ужо вобраз праўдзівага рэволюцыянэра, для якога рэволюцыя становіць сэнс жыцьця ды чыннасьці.

Пачуцьцё свабоды, характарна ўжо для першых настрояў беларускага поэты-рабочага. Ё ўжо сярод вершаў, надрукаваных у 1912 г. на старонках „Маладой Беларусі“ і ў зборніку „Pieśni“, ён выражае гэта пачуцьцё ў вершы „Свабода“.

Я ўбачыў яе ваддалёк,
Сярод ночы цямлівай, глухой,
Убіраўшай яе ў цёмны змрок
І паяўшай літаньні над ёй.

Я ўбачыў яе і ўзгарэў, як агонь,
Як усходняга сонца лучы,
І хутчэй паляцеў наўздагонь,
Паляцеў да яе, крычучы:

„Не ўцякай ты, бэгіня красы,
Зыркні водбліск сіячага дня.
Дай напіцца твае мне расы,
Дай часьціну твайго мне агня“ **).

З пачуцьцём свабоды цесна злучана замілаваньне да рэволюцыі, да рэвалюцыйнага змаганьня, і вось poeta кажа:

Ў бусы, у навальніцы,
Ў гromу, у бліскавіцы,
У сіберным гуле
Ветраное сілы,

*) „На перагібе“, стар. 33.

***) „Pieśni“, стар. 32.

У хваленні моры
І ў сумленні бора
Шмат чаго мне міла,
Шмат чаго мне блізка *).

У сваім вершы „Чаго я хачу“, прысьвечаным такому-ж няўтомнаму барацьбіту рэволюцыі, як і сам поэта, Зьмітру Чарнушэвічу, вобраз якога намалеваны ў асобе другога цэнтральнага пэрсонажу роману „Сокі цаліны“ рэволюцыянара-вяскоўца Сёмкі, поэта просіць „буры, цёмнай, сібернай, страшнае і злое“ **).

Гэты мотыў, мотыў рэволюцыйнай буры-навальніцы, зьяўляецца адным з найбольш улюбёных мотываў поэты рэволюцыйнай эпохі і неаднакроць выступае ў вершах, сабраных у зборніку „Песьні працы і змаганьня“ ў разьдзелах „Чырвоны золак“ і „Змаганьне“.

Да 1912—1915 гадоў, якія пачаліся для поэты ў Вілкаміры і скончыліся ў Петраградзе, належыць твор поэта, „маці і муза“.

Уцалку ды паасобку ў межах творчасьці Гартнага гэты яго твор можа ацэньвацца якраз у аўтэбіаграфічным асьпекце. З тэхнічнага боку шмат у ім недахопаў, шмат шурпатасьці мовы, але захапляе шчырасьць, непадробленая шчырасьць.

Бацька яго ўжо некалькі гадоў, як памёр. Засталася маці, якой поэта адданы ўсёй душой. Але побач з тым самае дарагое для яго—муза. Ён ня можа кінуць сваёй поэтычнай творчасьці, ня глядзячы нават на цяжкія матэрыяльныя ўмовы жыцьця, якія выяўляюцца ў жальбах ды ў просьбах маці:

Стаў ты стальым, падрас —
Я-ж старая зусім,
Я нядужа нашчэнт...
Будзь-жа ты, Апанас,
Ужо кармільцам маім.

*) „Pieśni“, стар. 34.

***) Там-сама, стар. 36.

Пашкадуй, ня губі!
Вось пайдзі й зарабі
Хоць ашчэдны мядзяк,
Каб было толькі як
У нашым бедным жыцці
Дзень-другі правясьці,
А то хутка тры дні,
Як даелі мы хлеб,
А пры гэтым — зірні —
Колькі іншых патрэб!
Дровы скончаны ўсе;
Без апрацак сядзім;
Дах пагніў на страсе —
Няма выпраміць чым... *).

Для поэты няма пытання аб золаце ды срэбры,
аб знадворным дабрабыце, — ён жыве выключна па-
трэбамі творчасці ды ідэямі рэволюцыйнага зма-
ганьня за свабоду і адраджэньне роднай краіны. Ён
пытаецца:

А дзе-ж тое сэрца,
Каб з адвагай ўмерці
Ўраз было гатова
За свабоду слова,
За парадак новы,
За прастор праявы
Дум вялікай справы
Буйнага змаганьня
Проді панаваньня
Уцёску і нядолі?
Каб кастры, вастрогі,
Ды ў кайданых ногі
Не зьвялі з дарогі
Ў нястрыманым ходзе
На пуці к свабодзе? **).

І зноў глыбокім аўтобіяграфічным сэнсам адбіты
запавет Музы да поэты:

Гэй, ўставай — час прабіў
Зноў з гарачай душой

*) „Песьні працы і змаганьня“, стар. 44.

***) Там-сама, стар. 47.

Ёсьці пасьпешна на бой
 У гэты раз з цемнатою
 Неабуднага сна...
 Глянь, твая старана
 Стогне ў цяжкім жыцьці—
 Няма сьцежак прайсьці
 Ёй да яснай зары!
 Будзь агнём і гары
 У цемры змрочнай над ёй.
 Зоркай будзь пуцявой
 Па пуціне цяжкой
 К адражэньню яе... *).

Неўзабаве поэту давялося быць адным з самых актыўных барацьбітоў за свабоду, а разам з тым і за культурна-нацыянальнае адражэньне Беларусі.

Надыходзіў крызіс вялікай сусьветнай вайны, а разам з тым і крызіс усяго соцыяльна-політычнага ладу былой Расіі.

У 1916 годзе, вярнушыўся з войска, Ц. Гартны застаецца на працу ў выдавецтве „Новый человек“, заснаванае А. Суворыным-сынам.

У працягу ўсяго 1916 году ён падтрымлівае сувязь з партыйцамі, рабочымі розных заводаў. На кватэры проф. Бр. Эпімах-Шыпілы, які аднолькава дапамагаў і Купалу, і Гартнаму, наладжваюцца сходны беларускіх організацый, дзе выказваюцца думкі аб паражэньні Расіі, абмяркоўваюцца пляны будучай пабудовы Беларусі. Цішку Гартнаму прыходзілася весьці барацьбу проці абарончай пазыцыі некаторых беларусаў.

Канец 1916 году... Назьбіраўшы крыху грошай, Ц. Гартны закладае першую ў Петраградзе беларускую газэту „Дзяньніцу“, якой вышла тут усяго 5 нумароў.

*) „Песьні працы і змаганьня“, стар. 53.

Ужо адчуваліся „пярэдадні“ рэвалюцыі. „Чырвоны
золак“ выступаў у змроку дарэвалюцыйнай ночы.

Стуліўся змрок ў глухіх куткох,
Уцякае ночка-чараўніца;
Ў ядвабных небных дыванох
Міргае зырка Дзяньніца.

А з неба ўніз яе прамень
У зелень рутную спадае
І кажан ціханька: „Мне дзень
На зьмену сонца пасылае“ *).

Набліжаўся дзень нябывалага ў сусьветнай гісто-
рыі рэвалюцыйнага абуджэньня шырокіх народных
мас.

У лютаўскім політычным перавароце Гартны пры-
мае ўдзел, як член петраградзкага савету ад бела-
рускіх нацыянальна-рэвалюцыйных організацый. На
конфэрэнцыі Бел. Соц. Грамады ён быў абраны за
прадстаўніка ЦК у Петраградзе дзе організаваў пе-
цярсбургскую організацыю з 300 рабочых-беларусоў
Пуцілаўскага, Бальтыцкага, Неўскага суднабудаўні-
чага заводу, з Арсэналю ды інш. На сэсіі Беларус-
кай рады ў Менску прымаў удзел, як прадстаўнік
Беларускай Соцыялістычнай Грамады. Ад яе-ж ён
абіраецца прадстаўніком у Дэмакратычную Нараду
і ў Прадпарлямант. Таксама ён зьяўляецца членам
беларускіх організацый у Менску, з якіх, аднак, вы-
ходзіць на другой сэсіі Рады гэтых організацый у
першых чыслах кастрычніка 1917 г.

Вялікі Кастрычнікавы пераварот, да якога Гартны
быў падрыхтаваны ўсім папярэднім ходам свайго
грамадзка-політычнага разьвіцьця, дае новы магутны
імпульс яго кіпучай рэвалюцыйнай чыннасьці.

Спачатку 1918 году ён пачаў працаваць у Бела-
рускім Нацыянальным Камісарыяце ў Маскве, дзе

*) „Песьні працы і змаганьня“, стар. 31.

былі ўскладзены на яго абавязкі сакратара Камісарыята і загадчыка выдавецкага аддзелу. Тут зноў пачынае выходзіць „Дзеньніца“. Разам з політычнаю ды організацыйна-літаратурнаю чыннасцю, З. Жылуновіч прабуе ўзяцца і за лектарскую чыннасць: улетку 1918 г. ў Беларускам Народным Універсітэце ён чытае курс лекцый аб беларускай літаратуры.

У кастрычніку 1918 г. ён уваходзіць у Комуністычную Партыю і інтэнсыўна працуе ў беларускім сэктары.

Пры ўтварэнні Беларускай Савецкай Соцыялістычнай Рэспублікі ў сьнежні 1918 г. ён зьяўляецца старшынёю Часовага Рэволюцыйнага Ураду.

Далей, ён быў рэдактарам харкаўскае вячэрняе газэты „Красная Заря“, адсюль перакідаецца на фронт, у XIV армію, у штаб Заходняга фронту; у Смаленску рэдагуе газэту „Савецкая Беларусь“.

Пасьля выгнаньня палякаў з Менску, сталіцы Чырвонай Беларусі, поэта пераяжджае сюды на сталую працу.

Грамадзка-політычная ды літаратурная чыннасць Ц. Гартнага ў Савецкай Соцыялістычнай Беларусі добра вядома ўсім, хто стаіць у курсе падзей нашага політычнага і культурнага жыцця.

Адказную працу старшыні Рэволюцыйнага Работніцка-Сялянскага Ураду Савецкай Беларусі ён, як прыраджоны літаратар, замяніў ня менш адказнай работай арганізатара беларускага савецкага друку і разам з тым арганізатара беларускіх выдавецтваў, праводзячы той кірунак чыннасці, якія быў пачаты ў Петраградзе.

Пасьля таго, як была наладжана справа з выданьнем у Менску газэты „Савецкая Беларусь“, поэта ў 1921 г. едзе ў Бэрлін для арганізацыі там выданьня Літаратурным Аддзелам Народнага Камісарыята Асьветы БССР беларускіх кніжак.

Далей, вярнуўшыся з Бэрліну, рэдагуючы „Савецкую Беларусь“, поэта арганізуе выданьне першай беларускай „тоўстай“ часопісі „Полымя“, якую рэдагуе ён аж да гэтага часу.

У 1923 г. Ц. Гартны становіцца на чале выдавецтва „Савецкая Беларусь“, а ў 1925 г. пры арганізацыі Беларускага Дзяржаўнага Выдавецтва займае пасаду старшыні яго Праўленьня.

Праз пяць год, калі тэхнічны бок выдавецкай справы ўжо наладзіўся, паўстала новая задача ідэалёгічнага кіраўніцтва маладой беларускай літаратурай і ўвязаньня розных галін нашага мастацтва. Было зусім натуральным, што на гэта кіраўніцтва быў закліканы няўтомны барацьбіт за беларускую літаратуру. З восені гэтага году Ц. Гартны вядзе гэты рэй, як намесьнік наркома асьветы Савецкай Беларусі і зьяўляецца апрача таго старшынёю Таварыства Культурнай сувязі з заганіцай у БССР і членам Савету Нацыянальнасьцяй СССР.

У часе рэвалюцыі poeta-пісьменьнік разьвівае кіпучую літаратурную чыннасьць. У 1922 г. ў выданьні Літаратурнага Выдавецтва Нар. Кам. Асьветы БССР у Бэрліне выходзяць зборнік вершаў „Песьні працы і змаганьня“ і першая квадра роману „Сокі цаліны“—„Бацькава воля“; да 1924 г. належыць зборнік апавяданьняў „Трэскі на хвалях“, да 1925 г.—зборнік вершаў „Урачыстасьць“, у 1926 г. зьяўляецца другая квадра роману—„На перагібе“, а праз год—зборнік апавяданьняў „Прысады“.

І гэта—побач з крытыка-літаратурнымі, публіцыстычнымі артыкуламі ды заўвагамі ў розных выданьнях, побач з рэдактарскаю чыннасьцю.

Продукцыйнасьць, па-праўдзе,—вялізная!

Калі творы Ц. Гартнага дарэвалюцыйнага часу, асабліва вершы і роман „Сокі цаліны“, маюць аўто-

біографічную афарбоўку,—і гэта датычыць таксама і другой квадры роману,—дык яго вершы ды апавяданьні ад часоў рэвалюцыі, не даючы непасрэдна аўтабіографічных даных, паказальны для выяўленьня настрояў і парываньняў пісьменьніка ў часе рэвалюцыі.

Прыход Кастрычніка ён сустракае натхненым гімнам:

Гары-ж, агонь Кастрычніка, гары!
Свой промень зыркi раздувай,
Няхай ён зьзяе з краю ў край...
Хто сьпіць да гэтае пары —

ЎСТАВАЙ!

І ўсе вершы, напісаныя пасля Кастрычніка, прасякнуты адной ідэяй,—ідэяй паглыбленьня заваёў соцыяльнай рэвалюцыі, падзеі якой адчуваюцца поэтаю, як сапраўдная „Урачыстасьць“.

А для Ц. Гартнага, як бэлетрыстага-прозаіка, у сваю чаргу, зьяўляецца паказальным тое пачуцьцё *оптымізму ды рэвалюцыйнай энэргетыкі*, якое адзначае амаль кожнае яго апавяданьне.

І ўсе гэтыя апавяданьні, разам узятыя, сьведчаць аб надзвычайным пашырэнні жыцьцёвага дасьведчаньня аўтара і паглыбленьні яго здольнасьці да соцыолёгічнага ды психолёгічнага аналізу.

Такім зьяўляецца жыцьцёвы шлях нашага поэты-пісьменьніка за дваццаць год яго літаратурнай працы і за 41 год яго багатага зьместам жыцьця. Такія акалічнасьці, такія разьвіленьні ды лукавіны яго жыцьцёвай чыннасьці.

Калі параўноўваць біографію Ц. Гартнага з біографіяй іншых беларускіх пісьменьнікаў, яго сучасьнікаў, дык тут асабліва выразна адзначаецца яго блізкая сувязь з рабочаю пролетарскаю клясай.

Бацькі пісьменьніка—незаможныя, безьзямельныя сяляне тыповага беларускага мястэчка, якіх безь-

зямельле вымушала займацца „чорнаю“ працаю рабочага. Гэта—тая група вясковага насельніцтва, якая бліжэй за ўсе іншыя вясковыя групы стаіць да гарадзкой рабочай масы,—да фабрычна-заводскага пролетарыяту. З гэтага вясковага пласту выходзіць той матэрыял, з якога пераважна формуецца гарадзкая работніцкая маса. Наймовая праца вясковага пастуха зьяўляецца першым этапам соцыяльнага аформленьня будучага рэволюцыянэра-поэты. Далей ідзе пераход да цяжкой суровай працы тыпова-беларускага местачковага работніка - гарбара. Заканчэньнем арабочваньня і адпаведнага яму апролетарызаваньня выходца з беззьямельнага сялянства зьяўляецца праца на фабрыках ды заводах у Рызе і Пецярубурзе: *Цішка Гартны—адзін з нялічных беларускіх пісьменьнікаў, якія маюць уласнае дасьведчаньне фабрычнай працы ў буйных цэнтрах фабрычнай прамысловасьці.*

Пахаджэньне з беззьямельнага сялянства і праца ў майстэрні ды на заводах вызначыла асноўны кірунак літаратурнай творчасьці Ц. Гартнага, як *першага* правадніка ў беларускай літаратуры ідэй фабрычнага пролетарыяту, злучанага ў рэволюцыйным змаганьні з немажым сялянствам. Кідаецца пры гэтым у вочы надзвычайная інтэлектуальная рознастайнасьць Гартнага пры надзвычайнай напружнасьці яго волоньтатыўнай сілы.

Наўрад ці знойдзецца ў межах нашай літаратуры больш рознастайна таленавітая натура, чым наш першы пролетарскі пісьменьнік. Поэта і прозаік, літаратурны крытык і рэдактар, публіцысты і драматург, апісальнік прыроды і быту і колёрытны апавядальнік-психолёгісты, фэльетоністы і дапісчык,—адным словам, не знайсцьці такой галіны літаратурнай творчасьці, якая ні была-б прадстаўлена ў працах Гартнага. Об'ектыўна кажучы, гэта багацьце

літаратурных выяўленьняў—пакуль што адзіночная зьява ў беларускай літаратуры. Да таго трэба дадаць кіпучую, поўную энэргетызму, політычна-арганізатарскую чыннасьць пісьменьніка. Багацьцю літаратурных выяўленьняў адпавядае і багацьце жыцьцёвых праяў Гартнага. Селянін-пастух, гарбарамесьнік, рабочы на фабрыцы і ў выдавецтве, політык і грамадзкі дзеяч, старшыня першага беларускага Саўнаркому і арганізатар выдавецтваў,—вось зьмена профэсій і стану, якую прайшоў дагэтуль Ц. Гартны. Далей трэба адзначыць зьмену месца і знаёмства з шырокім колам рознастайнага матэрыялу чалавечых душ. Провінцыяльны Капыль.—напоўвёска, напоўмястэчка, — месца нараджэньня поэты, месца, дзе ён правёў свае дзіцячыя гады. А далей ідзе цэлы шэраг гарадоў і мястэчак, дзе пабыў poeta. Кіеў, Вілкамір, Менск, Вільня, Магілёў і амаль усе беларускія гарады; урэшце—Рыга, Ленінград, Масква, Харкаў, Смаленск. Пачынаючы з 1920 г. пісьменьнік нібы асталеўваецца ў Менску, сталіцы Савецкай Беларусі, на змаганьне за якую ён аддаў свой талент і сілы. Але і жывучы ў Менску, пісьменьнік не пакідае пашыраць свой кругавід, робячы амаль штогод паездкі ў культурныя старонкі Заходняй Эўропы—Нямеччыну, Паўднёвую Славію, Францыю ды інш.

Годы рэвалюцыі і непасрэдны ўдзел у рэвалюцыйным змаганьні шырока расунулі разумовы кругавід пісьменьніка ды ўзбагацілі яго жыцьцёвае дасьведчаньне.

Бязумоўна, што на грунце гэтага дасьведчаньня яшчэ больш можа разьвінуцца ў далейшыя гады літаратурная чыннасьць Гартнага, і „беларус-сама-родак“ здолее даць працы, якія яшчэ больш замацуюць тое сапраўды выдатнае месца, якое ён заняў ў беларускай літаратуры. -

І гэты нарыс можна скончыць словамі Янкі Купалы з яго прывітальнага вершу на дзень пятнаццатай гадавіны пяснярскай працы Гартнага:

Гэй, ляці, саколе, далей
Па-над буйнай Беларусы!
Ня спыняйся ў векаў далі
І ня гніся, як ня гнуўся!

(„Цішка Гартны ў літар.
крытыцы“, стар. 15—38).

НА ПЕРАГІБЕ.

(Увагі да другой квадры роману Ц. Гартнага „Сокі цаліны“ — „На перагібе“).

Першая квадра роману „Сокі цаліны“ вышла ў сьвет яшчэ ў 1922 г. („Бацькава воля“).

І толькі ў 1926 г. з вялікім, як бачым, спазьненьнем — праз чатыры гады з хвастком, выходзіць у сьвет другая квадра роману „На перагібе“.

Зусім незразумела, чаму так спазьніўся выхад кнігі. Думаецца, што тутака менш за ўсё вінаваты сам аўтар, а сваячаснаму друку нашай, пакуль што ўсё яшчэ небагатай па колькасьці бэлетрыстыкі, шкодзяць умовы друкарскае тэхнікі...

Але, згодна прыказцы, „лепш позна, чымся ніколі“.

Хаця выдадзеная і з вялікім спазьненьнем, другая квадра роману значна падвышае адносную вагу беларускага краснага пісьменства дзён рэвалюцыі.

Маецца пэўная рацыя, каб надаваць асаблівага значэньня роману Ц. Гартнага цалкам, а другой яго часьціне — паасобку.

Праўда, ня можна, і ня буду адмаўляць таго, што першая часьціна роману мела пэўныя недахопы з літаратурнага погляду, і недахопы выяўляюцца і ў другой часьціне.

Пачынаю з гэтых недахопаў.

Сюды належыць, папершае, расьцягненасьць выкладу. Аўтар уладае непараўнальным майстэрствам

разжвякваць да апошняй драбінкі паасобных, нават
нязначных эпизоды аповесці. Часам ён тупаецца на
месцы і, замест кароткага сьціслага абрысу, пуш-
чаецца ў доўгія размовы, апісваючы, як селі ды
паўсталі, паклаліся на ложак ды прачнуліся, як елі
ды пілі героі яго апавяданьняў, як ехалі коні, як
выглядала мясцовасьць і г. д. Такія размовы бязь-
літасны да чытача і яны, бязумоўна, шкодны для
самага роману. Самы пачатак—панашаму—няўдалы.
„Ах як пераменчыва жыцьцё! Як выпадкова і міма-
лётна ў ім шчасьце! Выбухне нечакана, расквітнее
на момант кветкаю прыгожаю, абмые цябе сваім
водырам, распаліць надзею, расшавеліць думкі, а
потым... як са стромага берагу ў глыбокую яму,
возьме і неміласэрна сапхне ў цяжкае балючае
бязьвер'е... Ты мігам падаеш у бяздоньне на цьвёрды,
сыры, смуродны глей“... І гэтак на працягу амаль
што цэлых дзвюх старонак.

Падругое, пэўным недахопам роману зьяўляецца
мова аўтара. Ня так, як у іншых нашых пісьмень-
нікаў, гэта вельмі цяжкая, пэрыодычная мова. Багата
ў ёй слуккіх паветалізмаў і часам яўных русізмаў.
У другой часьціне роману можна заўважыць у параў-
наньні з першай пэўны наступ наперад, але і тут
шурпатасьцяй багата.

Аднак, тыя недахопы, што паказаны, маюць зусім
няістотнае значэньне для агульнай ацэнкі роману.

Няможна судзіць за іх строга аўтара.

Папершае, адносна расьцягненасьці. Гэта, на вялікі
жаль, агульная адзнака нашых больш-менш знач-
ных літаратурных твораў. Тупаньне на месцы мы
знайдзем і ў іншых нашых прозаікаў. Расьцягне-
насьць ёсьць і ў выдатнейшым пакуль што нашым
поэтычным творы—поэме „Новая зямля“ Як. Коласа.
Адмаўляць гэты факт можна, толькі зачыняючы вочы
на недахопы нашых літаратурных твораў.

Падругое, адносна мовы. Цяпер, калі толькі формуецца нашая літаратурная мова, ставіць якія-небудзь строгія вымаганьні адносна стылю і мовы аўтара нямажна. Наадварот, будзе вельмі хібным, калі будзем вымагаць ад нашых бэлетрыстых, каб яны прытрымліваліся пэўнага стылёвага ўзору, напр., узору нашага сынтаксыстага Яз. Лёсіка (або лексычнага ўзору слоўніка М. Байкова і М. Гарэцкага). Такая тэндэнцыя ёсьць у нашых пісьменьнікаў, асабліва ў малодшых. Але яна больш шкодна, чымся карысна. Нямажна падмяняць жывую народную гутарку нашай штучнай літаратурнай, да пэўнай ступені адцягненай ад жыцця і вымушанай мовай. Я лічу, напр., бязумоўна штучным, што ў Якуба Коласа і курскія сяляне, і прокурор царскай службы, і папы, і ўрадоўцы гутараць паміж сабою паводле сынтаксу Яз. Лёсіка. Тое самае бачым у апавяданьнях Зарэцкага. З гэтага погляду куды больш каштоўнай зьяўляецца комэдыя Ян. Купалы „Тутэйшыя“, дзе пэўныя пэрсонажы гавораць на натуральнай для іх мяшанай мове. Адно ясна і вельмі пажадана, каб нашыя бэлетрыстыя трымаліся як можна бліжэй да народнай гутаркі, нават з яе паветалізмамі і дыялекталёгічнымі асаблівасьцямі. Калі-ж адцягнуцца ад пэўных шурпатасьцяў мовы ўласных разважаньняў аўтара нашага роману, ад няроўнасьцяў яго асабістага стылю, дык можна палічыць нават за дадатны бок блізкасьць размоўнай гутаркі апавяданьняў да жывой народнай капільскай гутаркі. Тутака, кажам, няшкодны і паветалізмы. Наадварот, дзякуючы ім, мова аўтара набывае сакавітыя жыцьцёвыя фарбы. Ня зусім натуральна толькі, што ў другой квадра латышку Вільгельміну аўтар вымушае гутарыць з Рыгорам на добрай беларускай мове (а, пэўна, яна гутарыла з ім на латыска-нямецка-рускім жаргоне).

Пераходзім да дадатных бакоў роману.

Галоўны дадатны бок твору Ц. Гартнага—гэта монументальнасць пабудовы і шырыня сюжэту роману. Наша літаратура наогул не багата монументальнымі творамі. Кароткія вершы і поэмы, кароткія апавяданні,—вось што ў большасці мы маем да нашага часу. Каб ня быць галаслоўным, даю факты. У Якуба Коласа — пакуль што — адно грунтоўнае апавяданне, — аповесць „У Палескай глушы“. У М. Гарэцкага—адно,—„Дзьве душы“. У іншых прозаікаў, як, напр., у З. Бядулі,—ніводнага. Ня буду гаварыць аб малодшых пісьменьніках. Пакуль што нічога монументальнага імі ня дана. Некаторым выключэннем можа з'явіцца аповесць Зарэцкага „Голы зьвер“, але ў канцы-канцоў гэта—не аповесць, а апавяданне звычайнага тыпу. Чым вытлумачыць гэтую з'яву ў галіне нашага прыгожага пісьменства? Думаецца, што тут пэўную ролю іграе традыцыя. Першыя беларускія часопісі, як, напр., „Наша Ніва“ і „Наша Доля“ ўжо з прычыны матэрыяльных абставін не маглі друкаваць больш-менш вялізных твораў. І першыя беларускія выдавецтвы прымушаны былі абмяжоўвацца выпускам кароценькіх брошурак. Пісьменьнікі, якія выраслі на глебе „Нашае Нівы“, яшчэ і цяпер знаходзяцца пад уплывам мінулага. Адсюль апавяданні, я-б сказаў, фэльтоннага тыпу. Але гэта—яшчэ нішто. Шкада тое, што да традыцыі далучаецца ляна і расхлябанасць, якія наглядаюцца цяпер наогул у галінах нашае вытворчасці. „Абы як“, „абы што“, балазе скарб-бацька ўсё сьцярпіць,—гэтыя тэндэнцыі даюць сябе знаць і ў літаратурнай галіне. Адсюль, у нас друкуецца залішне ўсякай непатрэбшчыны, усякай дробязі, якой у іншыя часы належала-б месца не на старонках друку, а ў кошыку рэдактара. Асабліва шмат дробязі даюць маладыя пісьменьнікі... Аднак, трэба памятаць, што ня дробязь, а солідныя творы

ствараюць сабою літаратуру, што яны, гэтыя творы, увойдуць у гісторыю літаратуры. Сапраўды, спробуйце адкінуць ад расійскай літаратуры романы Тургенева, Дастаеўскага, Талстога,—і тады што застанецца? У галіне нашай маладой беларускай літаратуры „Сокі цаліны“ маюць вялізнае значэнне ўжо таму, што гэта—пакуль што адзіночны сапраўды монументальны твор у нашай прозе. У гэтым сэнсе роман Ц. Гартнага можна сьмела паставіць на адну дошку з нашым пакуль што адзіночным монументальным поэтычным творам—поэмай Якуба Коласа „Новая зямля“. Вялікая заслуга Цішкі Гартнага, што ён не паленаваўся напісаць роман у некалькіх квадрах у наш час вялікай плыўкасьці жыцця.

Рэалізм—гэта другая вельмі дадатная адзнака роману. У гэтых адносінах наш пісьменьнік пераймае традыцыі найлепшых расійскіх романістых, пераймае і нават паглыбляе іх. Некаторыя месцы ў сэнсе рэалізму стаяць непараўнальна высака. Бяру, напр., з першай часьціны другое квадра:

— „Дакончыла зябліць?—ня гледзячы на дачку, чарстым тонам запытаў Мікола, калі Зося вылезла з-за стала і пайшла ў сенцы.

— Дакончыла,—скорамоўна, ціхім голасам адказала Зося на парозе, ня думаючы і ня цікавячыся, да толку гэта ці не, пачулі яе бацькі ці не пачулі, здаволіў іх яе адказ ці не. І пераступіла парог у сенцы, дзе было цёмна і халаднавата. Падышла да ложка і па раз паложанаму парадку прынялася слаць пасьцель, сьпяшаючыся і забываючыся, што робіць. Паслаўшы—паціху пачала разьдзявацца: перш скінула кофту, злажыла яе, падвесіла на сьпінцы ложка, пасья крыху пастаяла, падумала і зьняла спадніцу; здымаючы, прытуліла рукою сарочку ў ставе і раптам пачула лёгкую вільгаць. Жах прабег па ўсёй

яе постаці і гостраю калючкаю кальнуў у сэрца... „Ах“, сьціснуўшы зубы, у распачы прашаптала Зося і ў нейкім дзікім пудзе ўскочыла на ложак, утулілася з галавою ў падушку і мо' з поўгадзіны перасыпала ўчуты ў Лужкох сьмех: „Хе-хе-хе! Хі-і-ха-ха! Га-а-га-га! Хе-хе-хе! Хі-і-ха-ха! Хе-хе-хе!“

Лёгкая вільгаць—гэта рэальны вынік родавых зносін Зосі з Рыгорам у Лужкох.

А на другі дзень было вось што:

„Зося саскочыла з ложка і выбегла на палойку праменьня, якое ўлівалася праз ваконца. Выбегла і стала, як статуя, выпрастаўшыся і ўстраміўшы ў ваконца вочы. Пастаяла, паглядзела. Пасьля адняла погляд і правяла ім па сваёй пастаці. Пацешылася бялізнай рук, зірнула на грудзі, здаволена ўсьміхнулася. Далей прыгнулася, каб праверыць і ногі. І вось толькі каўзануў яе ўзрок паўздож кашулі, як мігам спыніўся на цёмна-рудай пляме ў поясе, якая выразна выдзялялася на белым полі кашулі. Зося ажно зжахнулася, мігам адняла погляд і хутка адскочыла ў бок ад сьвятла. У галаву стукнула пужлівая думка: „Як-жа будзе захаваць гэта ад мацеры? Што-ж будзе, калі яна ўгледзіць? Ой, што будзе?! Зося хапілася за голаў“.

Вось—сапраўды рэальныя вобразы з натуры? І гэта ёсьць ня той „блудлівы“ рэалізм, які даны ў расійскай літаратуры Арцыбашавым, а сапраўды пролетарскі рэалізм, які бярэ рэчы такімі, як яны ёсьць.

Так, наш пісьменьнік выяўляе сабою праўдзівага рэалістага, які значна ўзвышаецца над умоўнасьцямі мяшчанскай літаратуры.

Пераходзячы цяпер да ўнутранаго боку роману, да яго зьместу, трэба адзначыць яго адпаведнасьць беларускай прадрэвалюцыйнай рэчаіснасьці і адпаведнасьць вымаганьням нашай сучаснасьці.

Нібыта аўтар ставіць сваёй задачай паказаць, як плыла рэвалюцыйная хваля на Беларусь.

Першая квадра роману мела на ўвазе Беларусь такою, якой яна была ў эпоху пасля першай Кастрычнікавай рэвалюцыі ад 1905 г., г. зн. дробна-буржуазную Беларусь мяшчан і сялян з іх дробнымі мяшчанскімі інтарэсамі.

Такім дробна-буржуазным і малюецца ў першай квадрах роману жыццё выведзеных тутак персанажаў.

Сілцы—мястэчка, дзе развінаюцца здарэнні першае квадрах,—зусім дробна-буржуазнае панства.

„У Сілцох самыя маленькія здарэнні, як вяселье, радзіны, нават асьвячэньне хаты, ці другія дробныя папойкі, былі нейкімі асобнымі навінамі, аб якіх стараліся праведаць усе мяшчане і аб якіх гутаркі знаходзіліся на цэлыя тыдні. У такім ціхім стаячым жыцці, якое панавала ў Сілцох, і ня дзіва, што ўсякая муха—заваруха; кожнаму надазалае аднакавасьць да ачамернасьці, набівае адваротную аскаму і нават стамляе душэўна. Хоць малейшая іначнасьць вее чымсі новым, хоць трохкі ды бурнейшым. Вось і ня дзіва, што ўсе, хто толькі ўбачыў ідучых к Прыдатным сватоў, настолькі цікавіўся імі, быццам тыя сваты ішлі к яму“.

І здарэнне, з якога пачынаецца роман і аб чым ідзе мова ў першай частцы,—зусім маленькае, зусім прасякнутае дробна-буржуазным духам здарэнне. Гэта—ня зусім удалае каханьне сялянскай паненкі Зосі Прыдатнай да хлопца Рыгора Нязвычайнага.

Зося, яе бацькі, жаніх Васіль Бераг, гэта ўсё—дарэвалюцыйныя тыпы. Над Зосяй вісіць цяжкая бацькава воля, і яна не знаходзіць у сабе адвагі, нават аддаўшыся Рыгору, уцякаць разам з ім з Сілцоў.

Рысы новага настрою відаць часткова ў сілцоўскай моладзі, але ўласне яны яскрава выяўляюцца толькі ў аднаго Рыгора.

Рыгор меў ад роду непакорную душу і прагу да свабоды. Яшчэ восемнаццаці гадоў ён перасварыўся з сваім „гаспадаром“ і не захацеў быць простым батраком. Ня слухаючы сваёй маткі Стэпы, ён адважыўся адправіцца ў гарады шукаць спраў якіх-кольвек на заводзе, ці дзе на фабрыцы; у час жыцця ў горадзе Рызе, начытаўшыся газэт і брошур, шмат чаго ўзнаў і стаў сьвядомым чалавекам.

Ня дзіўна, што Рыгор ня мог заставацца на доўгі час у Сілцох.

„Я-ж кажу, за вошта мне ўчапіцца дома?—пытаецца ён у свайго сябра Сёмкі па дарозе да чыгункі.—Пасьвіць каровы? Ці да Бэркі шкляра за балагола? Ці да Загуцкага ў двор за парабка? Ведаеш сам, што кожнаму чалавеку хочацца і лепшых умоў жыцця, і большай незалежнасьці. А ў горадзе, больш-менш, я гэтага дабіўся. І цяпер, як-ні-як, цягне мяне ў горад нейкая сіла, хаценьне як найглыбей пазнацца з яго жыцьцём, дастаць тыя веды, без якіх мы толькі напалавіну людзі, а напалавіну пакорлівыя нявольнікі... Пакорлівыя, маўклівыя, якія ня ведаюць, у які бок павярнуцца, каб аслабіць сваю няволю, ня ведаюць, якім парадкам ударыць па моцным ланцугу прыгону. Ня толькі жыць, а і змагацца, браток, трэба ўмець... А гэта толькі і можна ў горадзе... Ужо, вось пабыўшы каля двух гадоў у горадзе, я чую сябе зусім ня тым Рыгорам, што спакойна выслухоўваў Бэркавы сваркі, што прыслухоўваўся глякоўскіх перасудаў і думаў: а мо' што ёсьць у нашых парадках сьвятое і супроць іх—ні мы, ні гу. Я цяпер, дружышча, выпатрашыў з сэрца малейшыя адзнакі пакоры перад моцнымі, да каплі зьнішчыў веру ў мірнае паляпшэньне

нашага жыцьця і стаў заядлым, неўгамімым змаганьнікам. Горад уліў у мяне гарт, сілу, а завод застаў маю душу... Мне надмерна падабаецца гарадзкі шум, рух, натоўп разьёшаных грамад“.

У гэтую атмасфэру гарадзкога шуму і гоману, у натоўп разьёшаных гарадзкіх грамад, у буйны фабрычны асяродак разам з Рыгорам і пераносіць нас другая квадра.

Канва роману нібыта перагінаецца. Падзеі, датычныя да галоўнага героя роману, Рыгора Нязвычайнага, разгортваюцца ў Рызе, а Сілцы праходзяць перад намі спадарож, паколькі Рыгорам зачэплена судзьбіна Зосі.

Хронолёгічна другая квадра аддзяляецца ад першай зусім нязначна.

Агульны дух эпохі нібыта выяўляецца ў словах Сёмкі да вясковага падбухторшчыка Сруля:

„Братка, Сруль! Хто яго ведае, ці дачакаем мы таго часу... Бачыш, прыкмет пакуль жадных. *Дзевяцьсот пяты год адышоў далёка, а новага нічога ня відаць.* Тымчасам абцугі ўсё цясьней сьціскаюцца...”

Аднак, гэтак здавалася толькі вяскоўцу Сёмку. У рачаіснасьці ўжо пачалі расьціскацца абцугі, і другая квадра роману проста адчыняе перад намі паласу „перагібу“ грамадзкага жыцьця.

Рыга, куды прыехаў Рыгор, ужо знаходзілася ў гэтай паласе.

На другі дзень пасля свайго прыезду Рыгор на фабрыцы, дзе ён працаваў, даведваецца ад латыша Каралю аб забастоўцы перапёкаў: забаставалі і трымаюцца цьвёрда і ўпарта.

Рыгор здзівіўся і паглядзеў Каралю ў вочы.

— Ласьне перапёкі забаставалі?

— Бастуюць, ужо колькі часу, амаль ня тыдзень. Кажуць, арыштоўваюць іх, ловаць па горадзе і за горадам на сабраньнях, а яны стойка трымаюцца на сваім, ані кроку назад...”

Сам Рыгор быў зацягнены ходам здарэнняў.

Праз некалькі дзён мы бачым яго на сходцы фабрычных работнікаў, як агітатара...

Рыгор не прыслухоўваўся: паправіўшыся на месцы, ён ціхутка скашлянуў і павёў прамову: „Таварышы! Надышоў момант!“—усе замаўчалі. Выразныя, зычныя, як удары молата, стройна адно за другім паліліся палкія словы над галовамі рабочых ва ўсе куткі дзядзінцу. Зьліваліся ў адточаныя сказы, ня-мудрыя, але адпаведныя настрою, блізкія разуменьню, бяз лішніх уставак, без пераказаў, з прыціскамі, з перагібамі ў голасе.

„Таварышы! Ізноў мы вымушаны прыняць бойку ад нашага ворага. Ізноў нам суджана праверыць свае сілы і паказаць нашым прыгнятацелям, колькі і што мы можам зрабіць дзеля свайго вызвалення. Таварышы! Нам няма чаго губіць, апроч сваіх ланцугоў!

Мы ня так даўно протэставалі супраць Ленскае бойні. А пасья—выказвалі свой протэст першага мая...“

Далей Рыгор захапіў гісторыю матроскіх бунтаў, сучасныя забастоўкі ў розных канцох краю, настрой загранічных рабочых. І закончыў прызывам:

„Дык сьмела на змаганьне...“

А потым і натуральны вынік з гэтага выступлення: праз некалькі дзён Рыгор—пад арыштам у вастрозе.

У эпоху Ленскага расстрэлу, напярэдадні сусветнай вайны, небясьпечна было выступаць з рэволюцыйнымі прамовамі.

Але пярэдадні другой рэволюцыі ўжо адчуваліся,—адчуваліся нават у Сілцох, якія ў першай квадраі роману яшчэ нічым не выяўлялі свайго рэволюцыйнага нахілу. Хваля рэволюцыі, якая пачыналася ў буйных фабрычных асяродках, як Рыга і Піцер,

паволі далівалася да дробных беларускіх мястэчак і, папершае, залівала бядняцкую і серадняцкую моладзь, сустракаючы адпор з боку кулацкіх элементаў мястэчка, тыпамі якіх зьяўляюцца бацькі Зосі Прыдатнай, яе жаніх Васіль Бераг, сват Дзямян і, разумеецца, старшыня.

Незадоўга да вясельля ў Берагавай хаце аднаго вечару жукацела сьвятло ды ішла гучная гутарка: была невялічкая, зусім выпадковая суседзкая бяседа. Гутарылі Хлёр, Дзямян, старшыня Андрэй і маці Васіля, Тадося. Старшыні вельмі імпонавала агульная ўвага прысутных і ён, што называецца, расчуліўся.

— А думаеце, мужчыны, невялікая заслуга ў выхаваньні Васіля за Хлёрам? Памойму, каб ня Хлёр, то Тадосі-б вельмі цяжка было справіцца з гэтым. Ён, будзьце пэўны, Васіль даўно круціўся-б з гэтымі баякамі-дэмакратамі; а можа-б, к гэтаму часу і сядзеў-бы дзе. Цяпер дужа неспакойны час, скрутны, так што вельмі цяжка абмінуць, каб не папасьці ў яго вадакрут. Вы паглядзеце!—старшыня ўвайшоў у аплёмб,—колькі вы налічыце ў Сілцох, ды нават ва ўсёй воласьці, гэтых людзей, як Васіль? Нават мужчыны—і тыя, на іх цураха, многа дзе забаламучаны дэмокрацтвам—не кажу ўжо аб моладзі...

— Вядома, вядома, вядома...—не астаўся ў даўгу Апанас Хрыпак,—з дзяцьмі цяпер, як са шклучкам, трэба абыходзіцца: так і сачы за імі, каб ня выпусьціць з рук. У мяне, праўда, іх няма, але ўжо лепш ня мець, як мець распусных ды зьвіхнутых з пуціны. Ці-ж добра бацьку, калі яго дзіця ўлада арыштоўвае ды саджае ў вастрог або ссылае? А гэтых цяпер процьма па ўсім краі. Ды навошта далёка шукаць, калі вось, пад бокам, колькі хоць такіх: Сёмка Хведараў, Янка Прохараў, Пятрусь Зьмітраў, процьма жыдкоў... Як паветра якое—гэта дэмокрацтва. Вунь і ўчора, раскавалі, дык чалавек

пяць стражнікі прывялі з вёскі Тынак. І думаеце, што яны чаўплі? Сабралі нядзеляю сход мужыкоў і давай пад'южваць: „Глядзецце, зямлі ў вас—курыцы ступіць, а пад бокам тысячы дзесяцін у паноў Высоцкіх. Адкуль яны набралі, як не паадбіралі ад вашых дзядоў, ад працоўнага народу...“ І іншага ўсяго мужыком, а тыя вазьмі і паслухай. Назаўтрае ранютка сабраліся грамадою і гайда ў панскі лес. Пайшла павальная рубка. Ёх прасіць, перасьцерагаць—дзе там! Пакуль ня вытрабавалі стражнікаў... Вось як... ці праўда, ці не? Андрэй ведае...

— Вядома, ня хлусьба,—падмацаваў старшыня.

Гэтак бачым, што і да спакойных мяшчанскіх з надворнага выгляду Сілкоў дахлынула хваля новай рэвалюцыі. Роўналежна таму, як у Рызе закіпала бойка паміж работнікамі і фабрыкантамі, тутак на палёх Беларусі насьпявала соцыяльнае змаганьне паміж панамі і сялянамі, і надалей паміж кулацкімі і бядняцкімі пластамі сялянскай цаліны.

Яна, гэтая *цаліна*, вылучала з сябе жывыя рэвалюцыйныя *сокі*, будучых барацьбітоў у эпоху другой, ужо нашай, Кастрычнікавай рэвалюцыі.

У Сілкох ужо існавала актыўная соцыял-дэмакратычная організацыя. Найлепшыя сілы вёскі з падпадмоўца насычалі акругу рэвалюцыйнымі сокамі.

Найбольш актыўнымі ўдзельнікамі Сілкоўскай організацыі быў Сёмка Хведараў.

Калі ў першай кватры Сёмка фігуруе толькі як добры прыцель Рыгора і „душа“ сілкоўскай моладзі, дык другая кватра надае яму ролю, роўналежную ролі Рыгора.

„Сёмка пражыў і прадружыў з Рыгорам вясёлыя рэзвыя гады юнацтва: разам вучыліся ў дарэктара па хатах, разам рабілі і лыжы ды коўзаліся на іх; разам па чатыры гады пасьвілі каровы. Дружылі і гады, калі падрасьлі, і Сёмка стаў земляробам,

а Рыгор астаўся служыць у балагольстве. Па адных зборнях хадзілі, браліся адзін за другога, калі хто хацеў аднаго з іх пакрыўдзіць. Самі ўдваіх дайшлі да дэмокрацтва і адначасна Сідар Вузел упісаў іх у соцыял-дэмакратычную арганізацыю“.

Ёсьць пры тым даволі значная розьніца паміж Сёмкаю і Рыгорам.

Сёмка—чалавек сахі, які ня можа адарвацца ад сваіх родных палёў, які шчыра прывязаны да земляробчай гаспадаркі, а Рыгор едзе ў горад і думае пра сваю машыну, пра фабрыку, пра напільнік...

Рыгор—не гаспадар поля, не земляроб... Машыны, молат, абцугі—вось што прызначана яму. Аднаму—адно, другому—другое.

Чытаючы другую кваліфікацыю роману, нібыта навочна бачым у руках Рыгора молат, а ў Сёмкі—серп.

Калі аўтару роману ўдасца правесці сынтэз гэтых двух сымболяў у адным скрыжаваньні „*Серп і молат*“, яго роман зьявіцца сапраўднай эпопэяй разьвіцьця рэволюцыйнага рабоча-сялянскага руху.

Што такі сынтэз будзе, гэта відаць ужо з другой кваліфікацыю роману.

„— А нашых Сілцоў, як і ня было ўжо для цябе? Наведаўся раз, і больш—бывайце здаровы назаўсёды?—гэтак пытаецца Сёмка ў свайго прыцеля ў час паездкі да Лідзкага вакзалу.

— О, не! Кажу табе праўду, Сёмка, што мяне нішто не разлуча ні з Сілцамі, ні з вамі,—адказвае Рыгор.—У мяне горад ніколі не заглушыць патрэбы яднаньня з вёскаю, з полем, з лесам, ні вамі і з тымі людзьмі, што апрацоўваюць іх...“ (стар. 33).

Аднолькавы імкненьні абодвух галоўных герояў роману.

Аднолькавы і шляхі іх жыцьця: у той час, калі адбываецца арышт Рыгора ў Рызе, Сёмку арыштоўваюць стражнікі ў Сілцох.

На агульным фоне паглыбленьня і пашырэння рэвалюцыйнага змаганьня сялян і рабочых фабрыкі за сваё вызваленьне разгортваецца асабістае, інтымнае, сказаў-бы я, жыццё герояў роману.

У Сёмкі яўна насыпявае роман з Волькаю, і напэўна Волька кончыць тым-жа, чым скончыла Зося, г. зн. аддасца Сёмку, як Зося аддалася ў Лужкох Рыгору.

А Рыгор, аўладаўшы Зосяю, ужо на вакзале ў Лідзку захапляецца новаю дзяўчынаю, настаўніцай з Рыгі Ганнаю, якая на другі-ж дзень пасля прыезду ідзе на кватэру да Рыгора і проста бяз жадных дырамоніяў аддаецца яму. А потым новае захапленне работніцай Наталяй.

„Рыгору імпонавалі абставіны летняй ночы, перажытыя здарэнні; трымалася бадзёрасьць. Наталя—адна аднёю з ім—цягнула да сябе яго ўвагу, думкі, пляны; Наталя будзіла цэлы зьнізак мінулых перажываньняў, разгойдвала выябражэньне, паднімала ўспаміны. Вынікалі дробязі праведзеных з Зосяю, з Ганнаю. Колькі ўсё-ж-ткі давалося перажыць шчаслівых момантаў! Як пекна абагачана яго жыццё прыгожымі вобразамі!“

Гэтак, замест аднаго роману Рыгора з Зосяй, выходзяць цэлыя тры яго романы.

А што-ж Зося—першая каханка Рыгора?

Яна—замужка Васіля Берага. Але не пасьпела яшчэ адбыцца вясельле, як па ўсіх Сілцох распляліся пра яе чуткі аб каханні з Рыгорам.

— „Дык кажаш Марцэля, гэта ўсё твой Юзік бачыў?“—смакавала кабеціна з Сілцоў, гутарачы аб Зосі з сваёй суседкай.

— Вось калі—пэўна. Ехаў так з Паплавоў і чамусьці намеркаваў на Лужкі. Угледзеў воз—што-ж? стаіць воз—няхай стаіць. Але пад'ехаў гэта, кажа, якраз, глянуў, аж пад возам на паплаўцы... коўзаюцца адно

на другім... Вось мой мудрагель як крыкнуў, як зарагатаў—ха-ха-ха!—дык і Рыгор, і Зося, як апараныя, паўзьнімаліся і барджэй паадварачваліся ўбок... Цікава, кажа, што бяссорамна і бясьпечна—вось-жа каля сьценкі... Да таго захапіліся, што не маглі стрымацца...”

Ясная справа, што гэтыя чуткі павінны былі дайсьці і да Васіля Берага, які зрабіўся законным мужам Зосі. Як вынік гэтага, жыцьцё Зосі з Васілём абярнулася для яе ў сапраўднае пекла.

Гэтак, у канцы другой кваліфікацыі роману Сёмка Хведараў і Рыгор Нязвычайны арыштаваны, Наталя таксама арыштавана і апынулася ў адной турме з Рыгорам.

Аўтар змог завязаць забытаны клубок інтымных узаемаадносін герояў яго роману, і ён ставіць чытача перад пытаньнем: як разьвязацца гэты клубок у далейшым працягу роману, ужо ў Пецярбурзе, на што напамінае самы канец?

Ставіць пытаньні, заінтрыгоўваць чытача складанай завязкай жыцьцёвых адносін, гэта—адзнака сапраўднага романіста.

Думаецца, што кожны, хто прачытае другую кваліфікацыю роману Цішкі Гартнага, будзе з нецярплівасьцю чакаць выхаду з друку трэцяй кваліфікацыі.

Але зразумела, што толькі пасля выхаду з друку апошняй вызначанай аўтарам кваліфікацыі яго роман выявіцца ў сваёй праўдзівай істоце.

„Полымя“, 1926 г., № 6.

АБ ТВОРЧАСЬЦІ НАТАЛЬЛІ АРСЕНЬЕВАЙ.

Ins hohe Meer werd' ich hinaus geniesen
(Goethe „Faust“).

У нашай сучаснай беларускай літаратуры ёсьць адзін даволі значны мінус. Гэты мінус выразна выявіўся, калі ў мінулым годзе найбліжэйшыя супрацоўнікі „Полымя“ сабраліся ў фотографіі для юбілейнага здымку. Была заўважана і яўна кідалася ў вочы адсутнасьць жанчын. І сапраўды, у юбілейным № „Полымя“ мы зусім ня знойдзем ані ў групавым здымку, ані сярод паасобных портрэтаў жаночых абліччаў. Гэта—прыкры факт, але факт: у той момант, калі Кастрычнікавай рэволюцыяй дадзена кабетам магчымасьць найпаўнейшага выяўленьня іх творчасьці і актыўнасьці ва ўсіх галінах жыцьця, у галіне літаратурнай дзейнасьці наша беларуская, (як, аднак-жа, і расійская, і украінская) кабета выявіла сябе вельмі і вельмі нязначна. Якая тутая прычына, гэта—пытаньне іншае, але прыкры факт застаецца фактам: літаратурная выява нашай савецкай жанчыны дужа бедная.

Тым больш трэба прывітаць, як выяўленьне жаночай творчасьці ў нашай літаратуры і як наогул выдатную зьяву ў нашым пісьменстве, выхад у Вільні сёлета асобным выданьнем зборніка вершаў *Натальлі Арсеньевай* „Пад сінім небам“ (137 старонак).

Праўда, Н. Арсеньева—ня наша савецкая поэтка. Але яна прыналежыць да беларускай літаратуры, якая, дзе-б яна ні зьяўлялася, уваходзіць у агульны

струмень беларускага культурнага развою нашых „рэвалюцыйных“ дзён.

Праўда і тое, што Н. Арсеньева не беларусінка, а расіянка родам, але яна блізка зжылася з Беларусью, прасякнулася беларускай культурай і шчыра палюбіла сваю новую бацькаўшчыну. Паказальны з гэтага погляду яе верш „Лятуценьні“.

Часам, як толькі заплюшчу я вочы,
Бачу я край той, дзе мора плюскоча,
Бачу я фарбы паўдня.
Бачу я мора пахнючае кветак,
Белыя дрэвы, прыгожа ўсё гэтак
У ласках гарачага дня.
Бачу нябесныя, сінія далі,
Бачу узоры, што ночы саткалі
З буйных палудзенных зор...
Гэта—краіна, дзе я нарадзілася,
Гэта—ўсё тое, чаму я малілася,
З чым я вяла разгавор.

Аднак сэрца поэткі не ляжыць да сваёй мінулай бацькаўшчыны, яно жыве беларускім бледным небам і беларускаю прыродаю. Яна кажа:

Толькі чаму-ж маё сэрца ня йрвецца
У тую краіну, чаму яно б'ецца
Ціха, спакойна саўсім?
Мусіць, чужыя паўдзённыя чары
Новы абраз той, тускнеючы, стары
Выціснуў ў сэрцы маім.
Нашае сівяе, бледнае неба,
Нашы палоскі няспелага хлеба
Пэўне, што сэрцу радней.
Нашы маркотныя, мглістыя ночкі,
Нашы бярозы, рабіны, дубочкі
Мне за ўсе чары мілей.

Адсюль зусім натуральным зьяўляецца эпіграф да вершу, узяты з Янкі Купалы:

Дзе ў чужыне будзе сад так гадаваны,
Дзе такі там хорам важна збудаваны,
Што мне замянілі-б хату і бярозкі,
Хату і бярозкі беларускай вёскі?

У беларускай літаратуры Натальля Арсеньева ідзе сьледам непасрэдна за Алёізай Пашкевіч—Цёткай і Канстанцыяй Буйло, як трэцяя выдатная беларуская поэтка, але з погляду ўнутраных якасьцяў і тэхнікі сваёй творчасьці яна стаіць вышэй за першых дзвёх. Папершае, у стасунку да Цёткі зусім ясна, што яе поэтычная творчасць з погляду мастацкасьці асаблівай цікавасьці не выяўляе. Мова яе дужа неапрацаваная, рытміка слабая. Падругое, і Канстанцыя Буйло становіць нейкуюсь выпадковасьць у межах беларускай поэзіі. Канечна, яе вершы з боку тэхнікі стаяць вышэй за вершы Цёткі, але ўнутраны зьмест іх няглыбокі, і поэзія Буйло ня выходзіць з абсягу вершаваных высказваньняў „пагімназыцку“ закаханай маладой дзяўчыны. Што Буйло была „выпадковасьцю“ ў межах нашай поэзіі, гэта яскрава даводзіцца тым, што яна вельмі хутка адышла ад літаратуры,—адышла, як толькі спынілася крыніца яе дзявоцкага натхненьня,—і, вышаўшы замуж, Канстанцыя Буйло супакоілася, а не падаравала беларускай літаратуры ад таго часу аніводнага вершу.

У асобе Натальлі Арсеньевай мы маем поэтку першае, так сказаць, ступені з выпрацаванай тэхнікай вершу пры ўнутранай зьмеснасьці поэтычнай творчасьці.

Нельга, канечна, адмаўляць, што мова Арсеньевай ня зусім яшчэ добрая беларуская мова: залішне багата яна аздоблена, асабліва ў вершах, што адносяцца да 1921—1922 г. г., непатрэбнымі русізмамі лексыкі і фразэолёгіі. Нават у вершах ад 1925 г. трапляюцца такія небеларускія сказы як „лёгка ўздыханьні красуючых палей“ („Улетку“), „ізмурудныя конікі—дзеці палей“ („Разьвітаньне“). Пясьнярка часта ўжывае неўласьцівыя нашай мове дзеяслоўныя прыметнікі цяперашнага („травах жаўцеючых“, „аўсох сьпеючых“) і мінулага („межаў, паросшых румян-

кам-травой“, „зьяўшых напоў лепясткох“ і г. д.) часу. Русізмы ў лексыцы—зусім звычайная зьява, як, прыкладам: „лепясток“, „луч“, „пуць“, „дняўны“, „жаркі“ і інш. З расійскай фразэолёгіі цікава адзначыць: „Ідуць разгаворы“ („Лятуценьні“), „нічога зусім не жадаецца“ („Красавік“). Адным словам, было-б няправільным казаць, што мова пясняркі - чыстая беларуская мова. У гэтых адносінах мова Н. Арсеньевай падобна да мовы М. Багдановіча. І нездарма ва „ўвагах друку“, што дададзены да зборніка вершаў „Пад сінім небам“, побач з паказаньнем на памылкі правапісу, казана: „Таксама там-жа ўкраліся некалькі слоў, якіх у апошні час у беларускай літаратурнай мове высьцерагаюцца“. Сапраўды, адхіленьняў ад норм нашай звычайнай літаратурнай мовы ў Арсеньевай зусім не мала, колькасць. Аднак, магчыма адцягнуцца ад недахопаў мовы, натуральных для пясняркі, якая вырасла і выхавана ва ўмовах расійскай культуры. Галоўнае—унутраны бок творчасці. Галоўнае—выпуклая індывідуальнасць поэткі.

І разглядаючы з гэтага боку творчасць пясняркі, ня можна ня прызнаць, што тутакра мы маем вельмі выдатную зьяву ў нашай літаратурнай рачаіснасці, маем у яе асабе—поэтку з ярка вызначанай індывідуальнасцю.

„Першае ўражаньне, —піша на старонках віленскай часопісі „Родныя гоні“ М. Чэмер, разглядаючы зборнік „Пад сінім небам“,—магутнае, пераконваючае, што перад намі—зьявішча сапраўднай, самаэтнай арганізацыі поэзіі, кроўна-блізкай найглыбейшым жаралом народнага духу і дзеля гэтага маючай усе падставы для далейшага бліскучага развою і расьцьвету...“

Наталья Арсеньева мае ўсё, каб зрабіцца першарадным творцам у поэзіі,—мае глыбокі і шырокі грунт пад сабой.

Якія-ж тэмы даюць асноўны змест творчасьці пясняркі і якім ухілам азначаецца кірунак яе поэзіі? Якія крыніцы-жаралы яе творчасьці?

Сонца вяснянага першыя косы,
Грукат крыніцаў і раньнія росы,
Восені жоўта-чырвонай адцені,
Смуткі змярканьня, начы лятуценьні,
Сэрца развагі і сэрца парывы,
Песьні, што ўлетку плывуць па-над нівы,
Плач лясуна, карагод русалчыны,
Чары і зводы начное часіны,
Смутнай балотніцы сьмех-прычытаньне,
Роднай старонкі ціхое каханьне,
Усё, што у сэрцы жыве і пяе,—
Вершы мае...

Гэтак кажа поэтка ў пачатковым вершы свайго зборніку, вершы, які на яе думку, павінен зьяўляцца свайго роду пляцформай яе поэтычнай творчасьці, чаму ён і мае нататку: „Замест прадмовы“.

Зьмеснасьць творчасьці, як бачым, дужа багатая. Гэта—мора бяздоннае, само жыцьцё бяскрайнае.

У зборніку знаходзім вось якія разьдзелы: I—„Родны край“, вершы, афяраваныя Беларусі; II—„Абразкі“, апісаньні і малюнкi вясны, восені, ночы, дня, прадночнай пары і іншых зьмен у прыродзе; III—„Жыцьцёвае“, нізанка вершаў філэзофскага зместу з „праклятымі пытаньнямі жыцьця“; IV—„Настроі і лятуценьні“, эмоцыянальнага зместу, і V—„Зачарованы кут“, з народнай крыніцы.

У кожнага поэты ёсьць свае аблюбёныя тэмы, ёсьць асноўны мотыў, „лейт-мотыў“ поэтычнай творчасьці.

Такім асноўным мотывам у творчасьці Арсеньвай зьяўляецца апяваньне прыроды. Яе з пэўным правам можна назваць, прынамсі, *цяпер пераважна* пясняркай прыроды. Закаханьне да прыроды, захапленне бязьмежным прыродным жыцьцём, распрась-

цёртым пад сінім небам бяздонным,—вось што вы-
разна выпукляецца ў вершах Натальлі Арсеньевой.
Яна жыве адным жыццём з прыродай, і яе сэрца
б'ецца ў унісон з космічным пульсам.

Сонца заходзіць... На вежах кляшторных
У шклах запаляюцца тысячы зорных
Ярка-чырвоных агнёў...
Хораша... Марыцца... Сэрца імкнецца
Ў край, што яшчэ прыгажэйшым здаецца,
Сумны, а родны ізноў.

Гэтак пачынаецца першы верш з разьдзелу „Род-
ны край“. З цясьніны аграмадзін буйнога гораду
сэрца поэткі імкнецца ў іншы край.

А што-ж там, у гэтым краі, сумным і мэрам да-
лёкім, але разам з тым прыгожым, родным і блізкім?..

Там... там усё быццам так, а іначай
Хваляю ў сэрца ліецца гарачай,
Там, там усё прыгажэй.
Сіняе, сіняе неба бяз конца,
Смутна вясёлае, яснае сонца.
Далі бязмежных палей.
Там, там у гошы, цёплыя ранкі
Песьняю срэбнай вітаюць жаўранкі
Першыя проблескі дня,
Песьняю будзяць ціхія лагчыны,
Дзе яшчэ пасам густым, цёмна-сінім
Сонца калышацца мгла.
Бор там... Магутныя сосны-асілка,
Белы бярэзьнік, высокі ды хілы
Ягаднік, мох між сасон...
Цёмныя, поўныя страху гушчары,
Байкі сасоньніку—лесныя чары,
Птушкаў пад веткамі звон...
Лета там... Хвалі па жыце гуляюць,
Колер зялёны у срэбны змяняюць,
Срэбны, у сіні, сівы...
Сьцежкай зялёнаю ў жыта забрацца—
Можна у волаце зьнікнуць, схвацца.
Жыта вышэй салявы.

Адным словам, сэрца поэткі імкнецца з цясьніны гарадзкіх вуліц на прасторы вясковых палёў і бароў, бо тутака, на гэтых неабсяжных прасторах, асабліва поўна выяўляецца магутнасьць прыроды ва ўсёй красе яе шматфарбнага жыцьця. Сярод вершаў Натальлі Арсеньвай амаль што ня знойдзем вершаў на гарадзкія тэмы. Горад з яго фабрыкамі, дымным паветрам, жвавым рухам гарадзкіх вуліц—лунаюць па-за ўяўленьнем поэтыкі. Толькі адзін-два абразкі гарадскога жыцьця, прытым сярэднявечнага, і адбіліся ў творчасьці поэткі.

Першы:

Гаснуць косы на вежах готыцкіх касьцёлаў
І, зьніжаючысь, шклы запалюць агнямі... (стар. 28).

Другі:

Таюць хмурынкі у небе высока.
Хвалі туманаў над Вільняй плывуць,
Места раскінулась ўнізе, далёка...
Вежы касьцёлаў у неба глядзяць,
Цэркваў блішчаць залатыя галовы,
Цёмнымі плямамі дрэвы ляглі... (стар. 35).

Горад у прызмроках вечаровых, чым яшчэ захапляўся, на свой канечна, манер, Максім Багдановіч... Але няможна таму, хто закаханы ў прыроду, любіць сучаснага, цеснага, буйнага гораду... Магутныя вобразы вясковай прыроды засланяюць у вачох поэткі вобразы гораду.

Ёсьць адна рыса, якая радніць Арсеньеву, як пяснярку прыроды, з нашымі клясычнымі апявальнікамі прыроды, Якубам Коласам і Ясакарам, а з чулазямных, асабліва—з бэльгійцам Родэмбахам: прырода ў яе вачох ўстае, як жывая, адухоўленая прырода. Адсюль—сымболізм, як адзнака творчасьці пясняркі, якая збліжае яе ня толькі з Коласам, але

і з Купалам. У яе вершах раскідана, мэрам іскрыстым жэмчугам, ня мала сымболяў, трапных мэтафор. У ўяўленьні поэткі:

- „Дзіўна-жахліва трапочуць асіны“ (стар. 9).
„Вецер пралётам цалуе, ласкоча“ (стар. 10).
„Плавае сонца з хвалямі ветру“ (ibid.).
„Каліна вітаецца з яснай зарой“ (стар. 18).
„Вабяць ласкай нябесныя далі“ (стар. 21).
„Ветрык вяsenьні, жартуючы, вее“ (стар. 22).
„Лес вітае нас нячутнымі словамі,
Нам сьмяялася неба празрыстае“ (стар. 127).
„Дзень канае з недаверчывай, кволай усьмешкай,
З нявыразнай усьмешкаю хворых людзей“ (стар. 29).
„Далякосьцямі неба бяздоннымі
Выплываў белых зор карагод.
А між імі з усьмешкай халоднаю
Ўсходзіў месяц, прыбраўшыся ў мглу“ (стар. 31).
„Восень, прыбраўшыся ў кроў і у сонца,
Ў золата—лісьце, ў жамчуг—валаконцы,
З ліры сваёй здабывае бяз конца
Струнаў глухі перабор“ (стар. 32).
„Адкінуў злы ветрык далёка жалейку,
Што хмару-зладзейку будзіла зьняцейку,
Адкінуў і ў вецьці схаваўся“ (стар. 34).

Ад сымболізму часам адчыняецца просты шлях да містыцызму, і пры тым кволага, нездаровага містыцызму (прыклад у межах расійскай поэзіі—Ул. Салаўёў). Налёты містыцызму дзе-ні-дзе празіраюць і ў творчасьці Н. Арсеньевай, што становіць, бязумоўна, пэўны мінус. Напр., зоры для яе—„вочы малых засмучоных анёлаў“ (ст. 28). І часам лунае яна ў сваіх думках у „недасяжным“, я казаў бы, мэтафізычным. Адзін з найпрыгажэйшых вершаў усяго зборніка „Улетку“ асабліва выразна адбівае містычны нахл пясняркі.

Жамчужнай мглою хмаркі абвязалі
Нябёсы, сонца пуць.
Па залатых жытох сярэбраныя хвалі
Плывуць, плывуць, плывуць...

Які прастор кругом! Бяз берагу, бяз краю
Калышуцца жыта!
Ў ружовым полымі вятраны дзень згарае,—
Як цёпла, любата!
Шматфарбным дываном, красой-вясной сатканым,
Лажыцца сенажаць!
І ўдзень, і на зары, і ўвечары, і зрана
Там жаўранкі зьвіняць.
І звонкі іх прызыў і лёгкія ўздыханьні
Красуючых палей—
Нясуцца да нябёс малітвай дзякаваньня
Вышэй, вышэй, вышэй...

Аднак-жа выявы містыкі зьяўляюцца ў Арсеньевай
толькі выпадковасьцямі. Той, хто закаханы ў прыроду,
той ідзе на шлях натуралістычнага сьветапогляду.
У чым мэта жыцьця?—пытаецца поэтка,—

Мэта жыцьця, кажуць, гэта—хаваці
Сэрца ад смуткаў і сьлёзаў ня знаці.
Думкі аб праўдзе... Гэт, глупства усё,
Мэта жыцьця—захаваці жыцьцё.

Захаваньне жыцьця немагчыма без змаганьня, без
барацьбы,—і адсюль жыцьцё і змаганьне ў погля-
дах поэткі злучаюцца ў неразрыўнае цэлае.

Ты спытайся, ці ёсьць што ў блакіту бяздонным,
Чым там душы жывуць і шукаюць чаго?
Бо калі ўсе там роўны, у тым царстве бяссонным,—
— Там няма і змаганьня, навошта яно?
Там ні злобы няма, ні пытанняў гарачых,
Там і мэты няма, там—нічога няма!
(Ты спытайся...).

Дзе жыцьцё, там—змаганьне, дзе змаганьне, там—
протэст супроць несправядлівасьцяў сацыяльнага
парадку, які дзеліць людзкасць на дзьве няроўныя
часьціцы. Гэты протэст выліваецца ў форме трывож-
нага пытання:

Чаму у сім жыцьці нямілым
Няпраўда, дзе вокам ні кінь,
Чаму адным славу і сілу
І шчасьце жыцьцё аддзяліла,

Другім—толькі гора, хоць згінь!

Чаму? Мо' няроўна вясною
Для ўсіх зьзяе сонца з нябёс?

(„Чаму“...)

Гэта „чаму“ ня ёсьць адзіночнае праклятае пытаньне, якое ўстае ў думках поэткі; яна пытаецца і аб тым:

Скуль усё: ўночы смутныя зоры,
Ураньні золата сонцавых кос,
Удзень ціхія лясоў разгаворы,
На заходзе—хмар яркае мора,
А ў душы—вечна дзіўнае гора,
Горкі смутак нявылітых сьлёз?

І гэта гора, што таіцца ў сэрцы, часам прарываецца наверх у паасобных вершах, асабліва ў „настроях і лятуценьнях“. Не хапае ў поэткі сілы,

Каб ня думаць аб тым няпрыхільным, нямілым
Сумным жыцьці апошніх гадоў.

І гукі хаўтурнага марша смутна-журблівага даюць канву для глыбокамастацкай элегіі пясняркі „На мотыў хаўтурнага маршу“.

Вось адрывак з яе:

Кінь ты жыцьцё надарванае, сумнае,
З доляй змагацца ўсё роўна ня час.
Сэрца-ж тваё, як засьнець неразумнае,—
Людзі ўспамянуць: і гэты загас!
Гукі хаўтурнага маршу згаджаюцца
З гэтаю доляю... Чуеш: змагаюцца
Быццам з жаданьнямі жыць?
„Досі ўжо“,—сэрца дрыжыць.
Досі ўжо долі шукаці шчасьлівае...
Сьветлыя думкі, надзеі—мана.
Толькі блісьне шчасьце зоркай звадліваю—
Глянеш, ужо і загасла яна!
Досіць... а гукі дрыжаць, надрываюцца,
Плачуць, а потым ізноў разрастаюцца,
Лісьць пажаўцелы у тон ім шуміць:
Досі ўжо, досі ўжо жыць!

Па глыбокай натхненнасці жывога пачуцця смутку бязьмежнага, па музычнасці і бездакорнай рытміцы гэты верш магчыма было-б назваць найлепшым вершам Арсеньевай і разам з тым адным з найлепшых вершаў у межах беларускай поэзіі. Ён стаіць на роўным ступню з найлепшымі вершамі М. Багдановіча і сапраўднага нашага клясыка Янкі Купалы.

Такім чынам, у настройх поэткі часам праяўляюцца маркотлівыя тоны.

Аднак-жа, яе поэзію нельга назваць поэзіяй пэсымізму,—утомы ад жыцця, што давала-б пэўную падставу для адмоўнай крытыкі: бо ныццё і смутак адзначаюць адмову ад барацьбы за жыццё. Ныццё ў нашыя дні характарызавала-б настрой інтэлігента старой дарэволюцыйна-ідэалістычнай рошчыны. Але Н. Арсеньева—ужо інтэлігентка новай формацыі натуралістычнага кірунку. Здаровы натуралізм—гэта найлепшая проціатрута ад пэсымізму і распачы. І калі ў яе поэзіі праглядаюць смутныя фарбы, дык яны праглядаюць толькі выпадкова, і не яны даюць асноўны грунт яе творчасці. У асноўным і цэлым яе поэзія—*оптымістычная*. Крыніца гэтага оптымізму—захапленне сінню неба, закаханне да магутнай прыроды. Сапраўдны думанастрой поэткі выдае першая палова яе прадмоўнага вершу:

Ад няпрыветных песьняў гора,
Ад смуткаў шэрае зямлі,
У неба сіню, ў неба мора
Пагляд прыстаўшы падымі.
Пад сінім небам няма распачы
Глухой, бязьмежнай, што гнець усё,
Пад сінім небам усё іначай,
Здаецца дз ўным, як сон, жыццё,
Зусім нязнаным, праўдзіва-ўзьлётным
Жыццём-натхненнем, без перашкод...
У нябесных сінях несмяротных
Бясконцым сьвятам спывае год...

Дык гэт', у неба, у край вясеньні
Ад мар, што душаць у жыцьці.
На белых крыльях лятуценья,
Пясьняр, на слова-чар ляці!

Прырода ў шматфарбнасьці яе зьяў і процэсаў, у
вялічавай спакойнасьці пушч-лясоў і бязьмежнай
сіньню неба ёсьць магутнай крыніцай, якая здымае
з сэрца людзкога ўсе атруты і пакуты:

Слабы, хворы ў цішы скора
Свае болькі, сваё гора
Пазабыўшы, ўстрапянецца.
Сілы—дасьць яму крыніца,
Веру—сонца, што іскрыцца,
Сьмеласьць—неба, што сьмяецца.
Лес яму аб волі-долі
Зашапача што-раз болей,
Прымірыць з жыцьцём нямілым.
Ў неба гляне і устане
Зноў з нядоляй на змаганьне
Верны сын зямелькі шчырай.

(„Крыніца“).

Такім спосабам, жыцьцё прыроды, азначаючы
зьмест творчасьці, тэматыку поэткі, азначае і вы-
праўляе, там, дзе трэба, асноўныя тоны яе поэзіі.

Крыніца—здоровая, багатая, дадатная, якая са-
праўды можа ўзгадаваць прыродную поэтычную
здатнасьць.

Побач з гэтай крыніцай стаіць і другая таксама
невычарпальная, найбагацейшая крыніца мастацкай
поэзіі,—жывая творчасць народная,—крыніца, з якой
узяты тэмы для апошняга пятага разьдзелу зборніка
„Зачарованы кут“. Тутака лірыка мае нахіл зьмя-
ніцца на эпос, і вершы пераходзяць у баляды,
апрацаваныя на фольклёрныя тэмы: „Балотніца“,
„Плач старога лясун“, „Вяселье“,—вадзянога дзеда
з заліўцай-дзяўчынай. Асабліва добра ўдаюцца
Арсеньевай, чаго і натуральна чакаць ад поэткі,

вобразы загубленых дзяўчын-каханак. Яе баляды на гэтыя тэмы—найлепшыя ў нашай поэзіі.

Цікавасьць да фольклёрных мотываў ясна вызначылася ў першым ужо зборніку твораў Натальі Арсеньевай,—і гэта цікавасьць можа абяцаць новыя, самыя прывабныя далягяды для далейшага развою яе поэтычнай творчасці.

Такім спосабам мы бачым Арсеньеву на тым самым шляху, якім прайшлі і іншыя нашыя выдатныя песьняры.

Якія могуць быць развіленні гэтага шляху?

Ад прыроды—просты шлях да чалавека.

Ад натуралістычных і фольклёрных мотываў адчыняецца просты пераход да мотываў соцыяльных, да мотываў змаганьня за найлепшае жыццё ў вялікім чалавечым колектыве.

Калі гэтыя мотывы будуць выкарыстаны нашай поэткай, яе творчасць знойдзе для сябе найпаўнейшае завяршэнне.

Абы-толькі, можна выказаць пэўнае пажаданне, абы-толькі ўхіліцца ад небяспекі збочыць на шляху далейшых шуканьняў у бяздоннае мора туманнай філэзофскай містыкі.

Здаровы натуралістычны кірунак думанастрою поэткі можа даць забяспеку, што такога збочаньня ня будзе.

НАША ЛІТАРАТУРА ЗА 1925 г.

(Увагі і гадкі)

Уздым літаратуры знаходзіцца ў простае залежнасці ад эканомічных фактараў. Гэта—ісцьціна, супроць якой няма чаго і спрачацца.

Першыя гады нашай рэвалюцыі—гады ваеннага кунізму і нябывалай гаспадарчай разрухі, гады страшэннага эканомічнага заняпаду. Гэтым тлумачыцца тое, што, ня гледзячы на памыслы, як здавалася-б на першы погляд, умовы для развіцця беларускага пісьменства на зары нашага рэвалюцыйна-нацыянальнага адраджэння, у гады ваеннага кунізму ў рачаіснасці меў месца ня ўздым, а заняпад нашага слова ў параўнанні з дарэвалюцыйным часам, або, лепш сказаць даваенным часам. Гэты заняпад стаіць перад маімі вачыма, як факт,—і я зусім не згаджаюся з тэй сантымэнтальнай ацэнкай беларускай літаратурнай сучаснасці, якую даў у сваім артыкуле на гэткую тэму на старонках „Полымя“ за мінулы год (№ 1 і 2) У. Чаржынскі. Сапраўды, тая сучаснасць, аб якой гаворыць У. Чаржынскі, на $\frac{4}{5}$ зусім ня сучаснасць, а дарэвалюцыйнае мінулае, бо і „Новая зямля“ Я. Коласа, і „Спадчына“ Я. Купалы, і „Пад родным небам“ З. Бядулі і нават „Сокі паліны“ Ц. Гартнага зьявіліся ў сваёй істоце ў думках іх аўтараў яшчэ да рэвалюцыі і толькі з пэўнай напружанасцю іх можна прыплесці да рэвалюцыйнай сучаснасці.

Праўда, пры жаданьні можна ў кожным літаратурным творы ўгледзець сучаснасьць, як, напр., тое робіць У. Чаржынскі ў адносінах да „Песьні аб паходзе Ігаравым“ у перакладзе Я. Купалы. Чытаем у яго артыкуле: „У момант найвялікшага напружаньня працаўнікоў, калі лёсы рэволюцыі вырашаліся сілай збройнай там, на палёх Палаўчан старадаўных, у гэты момант прагучэла „Песьня“. З бяздонных нетраў гісторыі яна, вынесена на сьвет на струнах ліры поэты-грамадзяніна, загаманіла, можа несьвядома, можа цалкам выпадкова, але загаманіла ў тон з сучаснасьцю. І ў гэтым гомане сплялася медзь старажытнага вечавога звону з поклічам—„Вызваленьне працаўнікоў“ у сучаснасьці і ў гэтым гомане спляліся лязгатаньне мячоў „харалужных“, а шчыты паяныя з грымотамі барацьбы 1920-1921 г. там, у стэпах Украіны і Дону „сінявокага“, і ў гэтым гомане сплялася слава „кметам“ Куршчыны старадаўнай з славай кметам сучасным—чырвоным героям...“

Але ня буду цытаваць далей... Бо ясна, што, ідучы па сьцежках квяцістага крытыка, патрапім знайсці першатравеньскія мотывы ў казаньнях Кірылы Тураўскага...

Да..., пакуль не пачалося эканомічнае адраджэньне Беларусі, наша літаратурная рэволюцыйная сучаснасьць была вельмі ды вельмі небагатай.

Шэраг рэволюцыйных вершаў Ц. Гарнага, два-тры „грамадзкія“ вершы поэтаў-народнікаў ды невялічкі зборнічак вершаў Кудзелькі-Чарота і яго-ж невялічкая поэма аб „босых“,—вось і ўсё, што мы маем ад эпохі галадовак ды гаспадарчага абмізареньня.

Нават тое, што было напісана раней, з вялікімі перашкодамі магло зьявіцца на старонках друку ў сыстэматызаванай постаці. Хаця думка аб выданьні поўных збораў твораў пісьменьнікаў дарэволюцыйнай

мінуўшчыны паўсталі ўжо ў першыя гады рэвалюцыі, але мінула цэлых 7 год, пакуль не прыступілі да яе практычнага ажыццяўленьня.

Бо ня было эаанамічнага грунту, і добрыя пажаданьні і імкненьні таялі ў паветры без таго, каб вылітавацца ў цвёрдых матэрыяльных формах.

І толькі ад часу эаанамічнага адраджэньня пачынаецца наша літаратурная сучаснасьць...

Ужо што-кольвек у гэтых адносінах даў 1922 г., калі вышлі з друку зборнікі „Адраджэньня“. А сьледам, па меры эаанамічнага росту, літаратурны ўздым робіцца ўсё больш і больш прыметным. 1924 г. дае ўжо два новыя зборнікі твораў рэвалюцыйнай эпохі ў прозе— „Веснаход“ Кудзелькі ды „Трэскі на хвалях“ Ц. Гартнага і, апрача таго, „Безназоўнае“.

Ад 1925 г. можна было чакаць яшчэ большага. У гэты год мы падышлі да даваеннай нормы вытвораў. Эаанамічная падваліна тонкай псыхічнай вытворчасьці пашыралася і паглыбілася.

Сапраўды, у 1925 г. відзён пэўны поступ у нашай літаратуры.

Папершае, мы маем пачатак поўнага збору твораў Я. Купалы. Прыгожа выдадзены, паводле правіл друкарскае тэхнікі, I том твораў Купалы будзе добрым помнікам нябожчыку году прошласьці. Ня буду ўжо гаварыць аб тым, што першыя творы Купалы якраз і выяўляюць поэтычную істоту песьняра, бо пара яго красаваньня прыпала на дарэвалюцыйныя гады. „Жалейка“, „Гусьляр“, а асабліва „Шляхам жыцьця“— вось сапраўдныя пэрлы творчасьці поэты і разам з тым пэрлы ўсяго нашага краснага пісьменства.

Як-бы ў згоду да I т. Купалы ў 1925 г. дачакалася свайго выдруку пэама Коласа „Сымон Музыка“. Жыцьцёпіс гэтае пэама добра вядомы. Кожны, хто сочыць за нашай літаратурай, ведае, што Колас апрацоўваў сваю пэама ўжо ў час рэвалюцыі, што

другая рэдакцыя была страчана ім у час вандроўкі на Каўказ, што ў выдрукованым тэксьце дадзена ўжо трэцяя рэдакцыя поэмы. Гэтак выходзіць, што нібыта поэма прыналежыць амаль да самага 1925 г... Аднак, подых рэволюцыі бадай што не даткнуўся сутнасьці поэмы. Касьцяк яе—дарэволюцыйны.

Тым ня менш поэма славу тага песьняра беларускай прыроды і быту ў тым выглядзе, у якім яна вышла з друку ў мінулым годзе, ёсьць вельмі выдатнай зьявай у галіне нашага прыгожага пісьменства. Некалькі можна было-б папікнуць аўтара за тое, што ня зусім поўна развінуты сюжэт поэмы. Аднак, вельмі высока стаіць тэхніка вершу, больш высокая, чымся тэхніка вершу ў „Новай зямлі“. Тутака Колас стаіць на аднакавай вышыні з Купалам...

„Крок за крокам“ і „У ціхай вадзе“ Коласа ёсьць старыя творы, хаця і ў новым выглядзе...

Подых рэволюцыі адчуваецца ў другім зборніку прозаічных твораў поэты, які пайшоў у публіку ў 1925 г.,—яго зборніку „На рубяжы“, хаця аўтар апісвае не беларускую, а курскую был часоў рэволюцыі.

Больш удалымі ў сэнсе мотываў і выкладу зьяўляюцца прозаічныя творы пісьменьніка, якія надрукаваны на старонках „Полымя“, у № 3—„Прокурор“ і № 7—„На парозе“. Тутака аўтар знаходзіцца ўжо проста пад уплывам зьяў рэволюцыі і яе ідэалёгіі.

Наогул-жа ў адносінах да нашай прозы мінулы год зьявіўся багатым годам.

У першую палову году вышаў з друку зборнік апавяданьняў *Зарэцкага* „У віры жыцьця“. Гэты зборнік крытыка справядліва палічыла „багатым укладам у нашу літаратуру“ (гл. *Полымя* № 3). Сапраўды, лёгкія для чытаньня, сучасныя па сюжэту, напісаныя прыгожай мовай апавяданьні *Зарэцкага*

значна пасуваюць уперад разьвязак праблемы нашай рэволюцыйнай мастацкай прозы. Невялічкі зборнічак новых апавяданьняў аўтара пад загалоўкам „Пела вясна“ выдадзены ў сэрыі „Кніжніца Маладняка“. можа замацаваць прыёмнае ўражаньне ад яго творчасьці. За пэўны мінус аўтара можна палічыць хіба адно,—яго моладасьць і адпаведна гэтаму адсутнасьць глыбокага аналізу жыцьцёвых адносін, прадпасылкай для якога павінна быць наяўнасьць у аўтара шырокага, выраслага на грунце філэзофскага разьвіцьця і жыцьцёвага дасьведчаньня, *свайго* закончанага сьветапогляду. Такого сьветапогляду няма ў маладога пісьменьніка. Адсюль хаця факты жыцьця наогул зафіксаваны аўтарам правільна, аднак, ён нібыта коўзаецца па жыцьцёвай паверхні і не дае глыбокага психолёгічнага аналізу. Адсюль і пэўная „хадульнасьць“ герояў аўтара і самая кароткасьць яго апавяданьняў. На мой погляд, Зарэцкі—таленавіты пісьменьнік, але ён яшчэ не дарос да таго, каб даваць творы з складанай інтрыгай, глыбокім аналізам, прадуманым сьветапоглядам.

У гэтых адносінах вышэй за Зарэцкага стаіць *Я. Нёманскі*, зборнік апавяданьняў якога „На злеме“ вышаў у самым пачатку 1925 г. Нёманскі ў сэнсе агульнай адукацыі, психолёгічнага разьвіцьця і жыцьцёвага дасьведчаньня на цэлую галаву паднімаецца над нашымі маладымі пісьменьнікамі. Яго зборнік знойдзе сабе не абы-якога, а сур'ёзнага чытача. Ён можна думаць, што школа яго чытачоў не абмяжуецца толькі беларусамі. Зборнік прачытае ад пачатку да канца і расіец, і украінец, і паляк. Тэмы аўтара сучасныя, тыпы герояў рознастайныя, жыцьцёвыя, абставіны абрысоўваюцца памастацку, мова лёгкая і апрацаваная, психолёгічны аналіз глыбокі і правільны. Адзін з галоўных сюжэтаў творчасьці Нёманскага, як і творчасьці Зарэцкага,—гэта

Каханьне паміж мужчынай і кабетай, але ёсьць пэўная розьніца паміж героямі Зарэцкага і Нёманскага: першыя кахаюцца, як хлопец і дзяўчына, другія—як мужчына і кабета. Падаснова апавяданьня Нёманскага больш глыбокая. Праўда, і ў яго ёсьць пэўная „хадульнасьць“ герояў, ёсьць пэўныя шурпатасьці, што асабліва выяўляецца ў першым па часе яго апавяданьні „Ромэо і Джульета на Беларусі“ (першы раз надрукаваны на старонках „Полымя“ ў 1923 г.), але апошняе апавяданьне зборніку—„Абмылка“ ўжо ня мае шурпатасьцяў.

Наогул, зборнік Нёманскага можна палічыць ня менш багатым укладам у нашу літаратуру, як зборнік Зарэцкага.

Шэраг апавяданьняў і эскізаў, дадзеных на старонках „Полымя“, апроч ужо названых апавяданьняў Я. Коласа, паасобку апавяданьні і эскізы *М. Гарэцкага*, *Ц. Гартнага*, *Я. Ліманойскага*, *Алеся Гародні*, з якавасьцю даводзіць, што ў мінулым годзе наша літаратурная творчасць пэўна вышла на шлях утварэньня багатай зьместам мастацкай прозы, якая па сваіх мотывах ёсьць выразам рэвалюцыйнай сучаснасьці.

Што да вершаў, дык мінулы год даў нам, апроч поэмы „Сымон Музыка“, зборнік вершаў *Ц. Гартнага* „Урачытасьць“, як урачытасьць рэвалюцыі і ўрачытасьць жыцьця. У свой час на старонках-жа „Полымя“ (№ 3) Улідзе, падкрэсьліваючы мастацкасьць паасобных вершаў зборніку, галоўным чынам, вершаў з часьціны „Урачытасьць жыцьця“ („Случчына“, „Слуцк“ і г. д.), паказваў на шурпатасьць іншых вершаў, якая, на яго погляд, „яшчэ больш увывукаецца (вось так слоўца!—дадам ад сябе) на фоне мастацка-прыгожых вершаў“. Я дазваляю сабе не згадзіцца з ранейшым крытыкам. На мой погляд, праз увесь зборнік праходзіць рыса мастацкасьці, адзнака поэтычнага таленту, які ўсё

больш і больш разьвіваецца з формальна мастацкага боку, найбольш-жа ўдалымі вершамі я лічу тыя, што дадзены ў часьціне „Урачыстасьць рэволюцыі“. Тутака няма аніякай шурпатасьці. Тое, што здаецца крытыку шурпатасьцю, ёсьць хутчэй выразам рытму рэволюцыйнага змаганьня. Гэта ня шурпатасьць, а цьвёрдасьць, і не „неахайнасьць“, як кажа крытык, а поэзія рэволюцыянэра, якому няма калі думаць аб літаратурных каўнерчыках ды брыжыках. Можна пашкадаваць аб адным, што ўвесь зборнік вершаў поэты-рэволюцыянэра не афярованы ўрачыстасьці рэволюцыі. Бо без рэволюцыі няма жыцьця.

У галіне мастацкай поэзіі, апроч паасобных выданьняў, дужа высока стаіць поэма *М. Чарота* „Марына“, якая зьявілася на старонках „Полымя“ (№ 3). Яна сьведчыць аб няўхільным поступе таленту маладога поэты.

У мінулым годзе, амаль што ў самым канцы яго, у выданьні Дзяржаўнага Выдавецтва выходзіць з друку зборнік вершаў *Крапівы* пад такім-жа самым загалоўкам „Крапіва“. Другія зборнічкі гэтага-ж поэты зьяўляюцца ў выданьні „Кніжніцы Маладняка“ („Асьцё“).

Крапіва—поэта асаблівага яшчэ няспробаванага ў нашай літаратуры жанру.

Поэта сам гэтак характарызуе сваю творчасць:

Не цягнуць я за Чаротам,
І Купале не раўня,
А жыву сабе пад плотам
Ціха дзень тут ада-дня.

Я ў мастацкім агародзе
Толькі марная трава,
А якая?—сьмех ды годзе,
Я—пякучка-крапіва.

Я расту вось тут пад плотам
І ня так даўно ўзышла,
А ўжо м огім абармотам
Рукі-ногі папакла...

Такім спосабам, сам poeta выдае сябе за беларускага сатырыка, і за ім асталявалася ў некаторых колах нашага грамадзянства рэпутацыя „Беларускага Дзямяна Беднага“.

Зборнікі Крапівы „Асьцё“ ў вершах і „Апавяданьні“ ў прозе, што вышлі ў „Кніжніцы Маладняка“, таксама выяўляюць прад намі імкненьне аўтара заняць стан беларускага сатырыка (ляпей было-б сказаць—шаржыстага).

Да гэтага часу ад пякучкі-крапівы больш за ўсё даставалася сучаснай вёсцы, бо на фоне вясковай цямноты, някультурнасьці і напружанай барацьбы старога і новага быту цьмяныя бакі рачаіснасьці асабліва выразна кідаюцца ў вочы. Але я маю пэўнасьць, што ў далейшым гэтая-ж самая крапіва напячэ і абармотам з гораду і датыркнецца да цьмяных бакоў і пролетарскага быту.

Няма сумненьня ў тым, што Крапіва ёсьць не абы-які пісьменьнік сярод сучасных беларускіх пісьменьнікаў, і яго зборнікі, якія вышлі з друку ў 1925 г., трэба лічыць каштоўным здабыткам нашае літаратуры.

Зарэцкі, Нёманскі і Крапіва—вось зоркі, якія пачалі яскрава мігціць з мінулага году і ўвайшлі ў нашу літаратуру не паасобнымі эпизодычнымі творамі, а цэлымі зборнікамі твораў, аб якіх ня можа не гаварыць літаратурная крытыка.

З лічбы гэтых пісьменьнікаў Зарэцкі і Крапіва—пісьменьнікі маладнякоўскага лягеру.

Пэўны наступ у 1925 г. выяўляецца і наогул з боку маладнякоўцаў.

Выразам гэтага наступу, ня кажучы ўжо аб часопісі „Маладняк“, зьяўляецца „Кніжніца Маладняка“, якая да пачатку 1926 г. налічвае ўжо да 20 выпускаў. Нават маладнякоўцы, хоць і колектыўна, зрабілі спробу напісаць больш-менш монумэнтальны

твор, цэлы роман „Ваўчаняты“, продукт творчасьці трох аўтараў.

Аднак, трэба зрабіць і некаторыя ўвагі аб гэтых посьпехах.

Папершае, хоць у выданьнях маладнякоўцаў, бязумоўна, ёсьць талентна напісаныя рэчы (як, напр., вершы Чарота, Пушчы, Дубоўкі, Труса і інш.), але ў іх ёсьць і шмат тандэтнага матэрыялу. Такі матэрыял знойдзецца амаль што ў кожным выпуску „Кніжніцы“. З гэтага погляду я знаходжу часткова няўдачнай самую ідэю „Кніжніцы“. Калі на кожнага аўтара адводзіцца спэцыяльны выпуск, дык ня дзіва, што аўтар, каб запоўніць адведзены яму асабіста лік аркушаў, пушчае ў друк свае нявынашаныя і неапрацаваныя творы. А гэтая спакуса асабліва моцная для маладых пісьменьнікаў. Вось чаму ў Якімовіча, напр., амаль што зусім няма „багатых“ рытмаў, недахопы ў рытміцы знойдзем і ў Труса, і ў Пушчы і ў інш. поэтаў. Здавалася-б, што лепей было-б, замест „Кніжніцы“, выдаваць зборнікі „Маладняка“ на манер хоць-бы, тых зборнікаў, якія выдае група „Звенья“. Шлях зборнікаў—гэта самы натуральны шлях маладых поэтаў. Толькі тады будзе пэўная забясьпека ад тандэтнасьці. Свае-ж абліччы, якія маюцца на вокладках „Кніжніцы“, маладыя поэты, калі гэта дужа патрэбна, маглі-б бачыць на старонках зборнікаў.

Падругое, значным бракам большасьці вершапісцаў з лягеру маладнякоўцаў зьяўляецца мова,—адарваная ад народнай глебы.

Недарма з лёгкай рукі Дубоўкі маладнякоўскія поэты пачалі даваць тлумачэньні-лексыконы да сваіх твораў. Тутака вялікая розьніца паміж пачынальнікам маладнякоўскага руху М. Чаротам і яго працягальнікамі. Наколькі добрая, ясная, зразумелая мова першага, настолькі цьмяна пішуць другія. Хіба мова аднаго Труса блізкая да мовы народнай.

Пры такіх умовах ня дзіўна, што вершы маладнякоўцаў незразумелы і для сялян, і для рабочых. І гэтая адарванасць ад жывой народнай мовы падвойваецца лацінскімі назвамі некаторых выпускаў. Хіба думае т. Дубоўка, што яго „Credo“ зразумее просты беларус не-католік? А калі не зразумее, дык навошта ўся гэтая творчасць? Для мяне, прынамсі, і поэзія, і проза маюць сэнс толькі, як сродак камуністычнага выхавання шырокіх народных гушч. Па-за гэтай мэтай няма аніякіх мэтай у пісьменьнікаў-марксыстых. Калі-ж ня так, калі поэзія „Маладняка“ ня будзе даступнай селяніну ды работніку, які сэнс будзе ў самай філіі „Маладняк“?

Колектыўны маладнякоўскі роман „Ваўчаняты“, па згоднаму прызнанню крытыкі (у „Полымя“ № 7—Engel, у „Сав. Беларусі“ № 300,—П. Галавач), аўтарам ня ўдаўся. Замест роману, вышла якаясь бязладзіца і няпрыстойнае тарахценне. Шкада паперы і друкарскае фарбы, якія пайшлі на гэты колектыўны твор.

Але затое з паасобных маладнякоўцаў-прозаікаў значна высуноўся наперад *Кузьма Чорны* (вып 3. „Кніжніцы“ — „Апавяданьні“, і вып. 11 — „Срэбра Жыцьця“). Кузьму Чорнаму належыць добрая будучыня ў галіне беларускай прозаічнай літаратуры. Як стылісты, ён стаіць вышэй і Зарэцкага, і Нёманскага. Па сіле мастацкай здольнасці ён збліжаецца з Я. Купалам. Сюжэты К. Чорнага сучасны і вельмі ўдалы. І разам з тым, у кожным апавяданні Чорнага адчуваецца шчыры беларускі настрой.

Такім спосабам, бачым, што і „Кніжніца“ Маладняка пакінула пасля сябе сьлед у нашай прозе ад 1925 г.

Разьвінаць далей мастацкую беларускую прозу — вось задача, якую наказаў год-нябожчык году-наступніку.

БЕЛАРУСКАЯ ПРОЗА ЗА 1926 г.

1926 г. з пэўнай рацыяй можна назваць годам узбагачэння нашай прозаічнай літаратуры. Мастацкая проза нават пачынае адсоўваць на другі плян мастацкую поэзію. Сапраўды, колькі-небудзь значных поэтычных твораў, ці гэта будзе буйная поэма, ці нізкі лірычных вершаў, ці нават зборнікі баляд-казак, у мінулым годзе мы не заўважым. Нашыя песьняры нібы то прыціхаюць. Разумеецца, другі том вершаў Янкі Купалы ў залік ісьці ня можа, бо гэта—даўнейшы зборнік „Шляхам жыцьця“ ў новай вокладцы і ў больш прыгожай вопратцы, чымся пецяярбурскае і асабліва віленскае выданьні. А новага ў 1926 г. Янка Купала даў да дзіўнага мала—усяго некалькі вершаў. Толькі зрэдка гучыць песня і Якуба Коласа. Зрэдка пяе і Ясакар. Нават маладыя поэты прыціхаюць. Праўда, да мінулага году належыць „Біблія“ Крапівы, зборнік вершаваных твораў на цэлыя 96 старонак. Але „Біблія“ гэта—поэзія асаблівага жанру. Гэта, проста кажучы, „лубок“ у беларускай поэзіі, лубок, які да ачамернасьці напамінае сабою тыя „лубяныя“ малюнкi, якія багата аздабляюць нашу літаратуру антырэлігійнага зместу. Ня трэба дзівіцца з таго, што для мэтай антырэлігійнай прапаганды абраны „лубок“, бо практыка даводзіць, што шляхам лубачных тандэтных малюнкаў, плякатаў і літаратуры пэўная ідэя больш распаўсюджваецца ў шырокіх народных масах. Аднак, „лубок“ ня можна яшчэ аднесці да катэгорыі мастацкай поэзіі ва ўласным

сэнсе. Самы факт зьяўленьня „лубка“ ў нашай поэзіі можна лічыць вельмі паказальным. Ён паказвае на тое, што наша поэзія ўжо даволі насычана мастацкімі творамі, і ў ёй адчыняецца прастор для стварэньня рэчаў, якія перасьледуюць практычныя, агітацыйныя мэты.

У сваю чаргу факт пашырэньня і росту прозаічных твораў сьведчыць выразна аб тым, што наша літаратура перайшла на новую, больш высокую ступень творчасці. Сапраўды, кожная літаратура, пачынаючыся з поэтычных твораў, пераходзіць потым да мастацкай прозы і ўжо ўрэшце разьвіваецца клясычная драма. Або, дакладней кажучы, лірыка зьмяняецца эпосам, а ад гэтага апошняга адчыняецца просты шлях да новэлі ды роману ў прозе; вянецжа, заканчэньне літаратурнага разьвіцьця—трагедыя і комэдыя. Гэтая зьмена ў пераапачатковай і сярэдняй стадыі літаратурнага разьвіцьця ясна выступае і ў нашай літаратуры.

Конкрэтна: ад лірыкі Я. Купалы і, часткова, М. Багдановіча пераходзім да эпосу Я. Коласа, і ён жа дае ўзоры вытрыманай прозы, а адсюль пераход да поэты-прозаіка Ясакара-Бядулі, да пачынальніка беларускага роману Ц. Гартнага, і ўрэшце,—да М. Зарэцкага, Кузьмы Чо нага і інш. Паступова ў Коласа, Ясакара, Гартнага вершы выпіхаюцца мастацкай прозай, а ў Зарэцкім і Чорным—бачым ужо „чыстых“ прозаікаў.

Разьвіцьцё мастацкай грозы адпавядае і найпільнейшай патрэбе нашага часу,—патрэбе сфармаваньня дакладнай літаратурнай мовы, выяўленьня асаблівасьцяў беларускай фразэолёгіі і беларускага стылю. Поэтычная „вольнасьць“, якая ламае стыль, націск, а часта і сэнс,—усім добра вядома. А пры нераспрацаванасьці мовы гэтая вольнасьць знаходзіць для сябе асабліва шырокае ўжываньне.

Адсюль у нашых поэтаў, асабліва тых, якія ня зусім добра ведаюць народную мову, часамі можна сустрэць вершы, якія па сутнасці зьяўляюцца наборам слоў, і слоў, часта невядомых. Такія вершы або, прынамсі, паасобныя радкі ў вершах знойдзем на зары нашай літаратуры нават у поэтаў клясыкаў (напр., „вогнемгненная крыніца“ ў „Новай Зямлі“, стар. 217), а ў малодшых пісьменьнікаў у нашыя дні яны проста зрабіліся звычайнай зьявай. Бяру, напр., апошні за 1926 г. 8-мы нумар „Полымя“. Чытаю ў „Разьвітаньні“ З. Бандарынай:

Радасьць наземіць (?)—
жывой пазалотаю.
Бор-чараўнік
з ціхазвоннай (?) асінаю
Шэптамі песьціць імглістых далін. (Склад!)
Ёкнула сэрца
жывой пазалотаю... (Дзе сэнс?)

А вось продукт творчасці А. Гурло „Дзесятаму зьезду“ („Сав. Беларусь“, 1927 г., № 5).

Чытаем:

Менск ёсьць трыбуна на захад,
Менск—СССР абаронен...

Пытаньне: дзе-ж тут сэнс і які стыль!

Ловіць ён кожнае слова,
Словы компартый, саветаў,
Хоча прарвацца развоем
Сьмелым сталёвым узлётам...

Пытаюся сьмела: дзе тутака сэнс?
А гэта якая пекнасьць з боку стылю:

Кожны папраўдзе ацэніць
Шлях свой вядзём куды мы!

Вось ужо папраўдзе вершы ў стыле В. Г. Традзь-
дзякоўскага:

Чудище обло, стозевно и лаяй...

Ясна, што з такімі вершаспляценьнямі ў сфор-
маваньні літаратурнай мовы далёка ня ўедзеш. І па-
куль расійская літаратура тупалася па сьцежках
В. І. Традзьдзякоўскага, ня было і апрацаванай расій-
ска навукова-літаратурнай мовы. Яна пачынае разь-
вівацца з таго часу, калі Пушкіным, а асабліва Го-
гелем, былі закладзены асновы расійскай прозы.
Праўда, мне могуць казаць, што тутак—пытаньне
слоўніка-тэрміналёгічнае. Аднак-жа, ня толькі тэр-
міналёгічнае, але і фразэолёгічнае. У Расіі ў XVIII ст.
тварылі тэрміналёгію, на манер нашых цяпераш-
ніх інбелкультаўцаў, той-жа В. І. Традзьдзякоўскі і
М. І. Ламаносаў (плюс пэўны лік вучоных немцаў),
але ўся расійская літаратурная мова XVIII ст. была
пабудована на чужых народнаму духу лацінскіх узо-
рах, была далёка ад народнай фразэолёгіі. Тое-ж
самае або, прынамсі, падобнае да таго бачым і ця-
пер у галіне нашай навукова-літаратурнай мовы.
Дасканалы „сынтас“ беларускай мовы можа зья-
віцца тады, калі разьвінецца наша бэлетрыстыка,
наша прозаічная мова, якая адпавядала б жывой
народнай фразэолёгіі.

Вось чаму пытаньне аб узбагачэньні нашай прозы
зьяўляецца чарговым пытаньнем нават удасканалень-
ня нашае мовы.

Яна, гэта прозаічная літаратура, павінна ўвабраць
у сябе і адбіць праменьні народнай фразэолёгіі
і зьявіцца сапраўднай асновай беларускай стылістыкі.

Але ясна, што праблема нашай прозы ёсьць не
такая простая праблема, якую можна разьвязаць бяз
доўгіх акалічнасьцяў, пачынаючы проста фабрыкаваць
апавяданьні, аповесьці, романы, апісаньні і інш.

Тутака важна тое, што наша проза пачала разьвівацца ў эпоху пролетарскай рэвалюцыі,—і гэтая эпоха ставіць да кожнага пісьменьніка свае вымогі.

Як і кожны твор з літаратуры, прозаічны твор, будучы глыбока нацыянальным з боку сваёй формы, у той-жа самы час павінен быць рэвалюцыйным, г. зн. інтэрнацыянальным з боку свайго зместу, дакладней кажучы, з боку тых мотываў, якія становяць яго змест.

Разумеецца, што і стыль нашых прозаікаў, адбіваючы характарныя рысы народнай фразэолёгіі, павінен у той-жа самы час адпавядаць тэмпу жыцця рэвалюцыйнай эпохі.

Гэта—умовы, *sin'ibue quibus non*,—без якіх няма сапраўды сучаснай прозы.

Паглядзім, што-ж даў нам у гэтых адносінах 1926 год?

Папершае, мы маем другую кваліфікацыю роману Цішкі Гартнага „Сокі Цаліны“,—„На перагібе“, і гэтую кваліфікацыю з пэўнай рацыяй можна паставіць у першым шэрагу нашых прозаічных твораў. Няма чаго паўтараць і пацьвярджаць тое, што ўжо ясна само сабою,—выдатнае значэньне новага твору нашага пролетарскага пісьменьніка-романістага; адно трэба адзначыць, што Ц. Гартны, як пісьменьнік-рэвалюцыйнэр, займае і будзе займаць *першае* месца ў шэрагу нашых бэлетрыстых. Што тут мае значэньне?—Практыка цяжкой „рабочай“ працы і непасрэдны ўдзел у рэвалюцыйным змаганьні фабрычнага пролетарыяту. Практыкі „рабочай“ працы ў буйных цэнтрах фабрычнай прамысловасьці няма ні ў воднага з старых пісьменьнікаў „народніцкага толку“, а малодшым (трэба-ж у гэтым шчыра прызнацца) не хапае рэвалюцыйнага гарту, які мог стварыцца пад уплывам паліцэйскага ўціску і астрожнага рэжыму. Наша моладзь выхавана ва ўмовах панаваньня про-

летарыяту. Яна рэвалюцыйна з боку сваёй ідэолёгіі, але часта ня мае рэвалюцыйнага настрою. Ёй не хапае дасьведчаньня рэвалюцыйнай барацьбы. Адсюль пэўная „мяккацеласьць“ нашага маладняка, імкненьне прыстасавацца, прыладзіцца, падмазацца. Адсюль часта вельмі павярхоўны падыход да праблемы вялікага соцыяльнага змаганьня. І ня дзіва, што другая квадра роману Цішкі Гартнага бо́льш за ўсё выразна выяўляе сутнасьць рэвалюцыйнага працэсу ў Беларусі

Вельмі высока стаіць мова аўтара,—адбітак жывой народнай капільскай мовы; як рэвалюцыянэр, Ц. Гартны адрэзвае словы; у яго няма мяшчанскай закругленасьці фразы; стыль яго жорскі і, значыцца, рэвалюцыйны.

Іншыя, ужо дробныя, прозаічныя творы пісьменьніка, зьмешчаныя ў часопіснай літаратуры, яскрава сьведчаць аб тым, што яго творчасць няўхільна разьвінаецца ў кірунку ўсё большых і большых дасягненьняў з боку стылю і наогул мовы. Вось, напрыклад, апавяданьне „Таварыш інспэктар“ з № 5 „Полымя“ за 1926 г.: „Ноч глядзела на зямлю мільёнамі зор. Чорны полаг яе туліў надворак. Праз адчыненае акно падаў смуглы жоўты прамень на мяккую мураўку. Ціха шыпеў самавар. Некалькі хвілін ня чуваць было жаднага крыку, ні гуку. Пасьля дзесьці падала свой голас сава. Па гасьцінцы затарахцелі калёсы падводы. На іх стук адазваўся зацяжным брэхам сабака. Яшчэ нечы крык умяшаўся ў гэта“... З стылістычнага погляду гэта месца вытрымана бездакорна. Адрывістыя, кароткія сказы як нельга бо́льш адпавядаюць задачам удасканаленьня нашай літаратурнай мовы, бо жывая мова ня ведае доўгіх пэрыодычных сказаў, і памылкай пісьменьніка ў яго ранейшых творах было злоўжываньне пэрыодамі, дзеля чаго сама мова набывала цяжкі характар.

Ад твораў Ц. Гартнага пераходзім да твораў Якуба Коласа, пісьменьніка старога народніцкага толку, які ў канцы году атрымаў прызнаньне народнага беларускага паэты. Апроч апавяданьняў пісьменьніка, якія зьмяшчаюцца ў розных часопісах, якраз к часу яго юбілею выходзіць яго зборнік „На прасторах жыцьця“. Калі ў ранейшых зборніках пісьменьніка „Крок за крокам“, „На рубяжы“, „У ціхай вадзе“, а таксама і ў выданым у пачатку 1926 г. зборніку „Казкі жыцьця“ перадрукованы галоўным чынам старыя творы Як. Коласа, якія выдаюць яго больш за пісьменьніка прадрэволюцыйнай эпохі, дык новы зборнік „На прасторах жыцьця“ як-бы разгортвае новую старонку з літаратурнай творчасьці паэты. З прастору беларускіх палёў, апавітых летняю смагаю і журбою зьдзекаў паноў над сялянамі, з межаў беларускай вёскі і мястэчка, дзе ледзь-ледзь б'ецца пульс жыцьця, з глушы беларускай провінцыі з яе дробнымі інтарэсамі настаўнікаў і настаўніц, каморнікаў ды валасных пісароў, пісьменьнік (робіць толькі робіць) спробу перайсьці на шлях прастораў буйнога гораду, на шлях прастораў жыцьця, перабунтаванага да ісподу рэволюцыйнай навальніцай. Ці ўдаецца гэта спроба? Пытаньне, на якое можна адказаць парознаму. Шукевіч-Трацьцякоў кажа: „ад „Палескай глушы“ Колас пакуль што не дайшоў да сучасных падзей, хаця гэта ён нам і абяцаў. Ён дойдзе да іх пазьней, калі сучасныя дні ўжо стануць гісторыяй. Але адаб'е іх у сваіх творах і як добры мастак і як праўдзівы летапісец, як эпічна адбіў ён свае маладыя гады ў „Новай Зямлі“... Адсюль вывад: „Не чакайце-ж ад Коласа сёньня ні яскравых маляўнічых Федзіна „Города и годы“, ні Блокаўскіх „12“, ні „Цемента“ Гладкова. Не чакайце ўсяго гэтага ад яго сёньня—зарана чакаеце („Чырвоны

Сейбіт“ № 3 за 1926 г. і зборнік „Якуб Колас у літаратурнай крытыцы“). Аднак з гэтай ацэнкай не згаджаецца на старонках „Полымя“ (1927 г. № 1) Янка Марук. На яго думку, „т. Шукевіч шмат памыляецца ў сваіх прарочаскіх „предсказаниях“. У гэтым ён можа праканацца, калі ўважліва прачытае „На прасторах жыцця“, бо тутака можна знайсці больш таго, што даў і Федзін і Гладкоў“. Да якіх-жа вывадаў магчыма, усё-ж такі, прыйсці пры ўважлівым чытаньні зборніка? Зборнік „На прасторах жыцця“, як і іншыя творы Якуба Коласа, дае багатую галерэю асоб рознага соцыяльнага стану. Цікава: хто-ж яны, героі яго апавяданьняў?—Хаім Рыбс, дробны крамнік, якога абіраюць на пасаду квартальнага мястэчка Новы Стан, курскі настаўнік Рыгор Андрэвіч Угоднік, які з голаду згаджаецца на абраньне яго сельскім „вобчствам“ за папа („Курская анамалія“), Якім Суднік, засьцяпковы шляхціц (стары), вясковы дзед Баўтрук („Назваецца — зарабіў“), восемдзсятлетні вясковы-ж дзед Павал і побач з ім малюсенькая Нінка („З боку жыцця“), маленькая дзяўчынка Агатка, напалоханая контрабандыстамі („Агатка“), стары наіўны вясковы дзядзька Марцін, поўны вобраз мінулага („Дзядзькаў сьведка“), Міхайла Іванавіч Вядзёркін, прокурор, які ў першыя дні рэвалюцыі бурчыць на Савецкую ўладу ды з голаду крадзе дошкі з плоту на апал, побач з ім „айцец“ Мікалай і „матушка“ Кацярына Пятроўна, Андрэй Мартынавіч „шкраб“ старой рошчыны („Прокурор“). І гэта на працягу 100 старонак зборніку. Якія-ж гэта „новыя“ тыпы? Усе—старызна, якая або сама зьбіраецца на спакой, або адкідваецца жывым струменем рэвалюцыі. І, чытаючы першую трэць зборніка, зусім ня сьціміш, якія тутака „прасторы жыцця?“ Айжа, лепш было б выкінуць усё гэта з зборніка і выпусьціць асаблівым сшыткам,

хаця-б пад загалоўкам „Рэшткі старога“. Новае пачынаецца толькі з „Колектыву пана Тарбецкага“, хаця і тут, уласна кажучы, новыя тыпы пераблытаны са старымі. Вось прад намі пан Тарбецкі, тыповы пан, уласьнік гарадзкой маемасьці, які дажывае свой век на плату з кватарантаў, а побач з ім—поп Лагода, сьвіняр Вадап'ян. Але, апроч таго, фігуруюць прачка Грында, кравец Самабыль, швачка Самабыліха, шавец Сякач, доцэнт, асыстэнт, электрафікатар. Як бачым, больш дробна-буржуазныя тыпы, або неарганізаваныя „кустары“. І было-б няправільна казаць, што тутака аўтар пераносіць нас на прасторы буйных вуліц; героі яго апавяданьня жывуць дзесь на задворку, на ўскраіне буйнога гораду. Чытаючы „Колектыў пана Тарбецкага“, проста ўяўляем сабе менскую Старажоўку ў тупіку, які ўпёрся ў конную плошчу. Пэўныя прасторы жыцьця, аднак, даны ў галоўнай аповесьці зборніка „На прасторы жыцьця“. Вясковая моладзь, вучні рабфаку, хлопцы і дзяўчаты—вось пэрсонажы гэтай аповесьці. Яны з трудом вырываюцца з сваёй вёскі, з трудом паступаюць на рабфак, жывуць у цесных умовах, часта церпяць няўдачы, але няўхільна імкнуцца выйсьці на прастор. Гэты твор нашага пісьменьніка зусім сваячасны. Каго няма сярод пэрсонажаў апавяданьняў Якуба Коласа? Няма работнікаў, няма прадстаўнікоў гарадзкога працоўнага пролетарыяту. Задарма-б мы сталі шукаць іх сярод герояў яго нават найноўшых апавяданьняў. У гэтым—вялікая розьніца паміж творамі Як. Коласа і Федзіна ды Гладкова. Якуб Колас і да гэтага больш сялянскі, вясковы, або местачковы, чымся рабоча-пролетарскі гарадзкі пісьменьнік.

Зьяўляецца пытаньне, ці здолеў-бы Якуб Колас зрабіцца такім пісьменьнікам, ці змаглі-б з-пад яго пярэ выйсьці творы, падобныя на творы Ф. Гладкова?

Шукевіч-Трацяцкаю беспардонна кажа: „не чакайце,—ня здолее!“ Авось-жа зусім не памарксыцку кажа паважаны крытык. З таго, што ў Якуба Коласа ня было такіх твораў, не вынікае, што іх у яго ня будзе. Ня было таму, што навакол пісьменьніка ня было адпаведнага асяродзішча. І сапраўды, дзе ў нашай Беларусі буйныя фабрыкі, буйныя фабрычныя цэнтры, якія адпаведным спосабам настройвалі-б думку пісьменьніка? Іх няма. Якуб Колас да гэтага часу быў пісьменьнікам беларускай вёскі і лясоў, бо ён узрос у вёсцы, у нетрах беларускіх пушч. Апынуўшыся вясковым настаўнікам, ён дае малюнкi жыцця вяскова-местачковай інтэлігенцыі. Апынуўшыся ў Куршчыне, зафіксоўвае ў сваіх апавяданьнях малюнкi жыцця курскай вёскі. Потым ён жыве ў абставінах гарадскога жыцця, сярод скучнага насельніцтва сучаснага гораду,—і вось з-пад яго пяра выходзіць „Колектыў пана Тарбецкага“. Апавяданьне „На прасторы жыцця“ зьяўляецца, у сваю чаргу, вынікам заняткаў пісьменьніка ў тэхнікумах і унівэрсытэце. Уявім сабе, што Якуб Колас апыніцца ў буйным цэнтры фабрычнай прамысловасьці, што ён сам спрабуе працаваць на фабрыцы або, прынамсі, увойдзе ў гушчу рабочай масы,—прыгледзіцца да жыцця рабочых і прыслухаецца да іх настрояў. Тады, бязумоўна, ён здолее даць абрыс фабрыкі і гораду,—і гэты абрыс, мабыць, будзе стаяць вышэй за тое, што дана ў творах малодшых пісьменьнікаў, бо, як майстар слова, беларускага слова, Якуб Колас стаіць вельмі высока. Каб зусім зразумець змест твораў Якуба Коласа, трэба мець на ўвазе асноўныя рысы яго творчасці. На мой погляд, гэта творчасць характарызуецца вельмі развітай *назіральнасьцю над фактамі рачаіснасьці пры глыбокім рэфлексолёгічным і філэзофскім аналізе і, аднак, пры небага-*

тай будаўнічай фантазіі. Якуб Колас чэсна, у адпаведнасьці з фактам, апісвае тое, што ёсьць, асабліва тое, што праходзіла прад яго вачыма, але ён ніколі ня створыць „утопіі“. Тутака вялікая розьніца паміж Якубам Коласам і, напрыклад, Зьм. Бядуляй і М. Зарэцкім. Бядуля, ніколі ня быўшы контрабандыстым, сьмелымі мазкамі пярэ малюе вобраз, але ня толькі вобраз, а і псыхічныя перажываньні контрабандыстага („Як я зрабіўся контрабандыстым“), М. Зарэцкі, зусім малады пісьменьнік, у апавяданьні „Сьмерць“ разгортвае старонку жыцьця старога рэволюцыянера на парозе да сьмерці. Абодва пісьменьнікі даюць нам вобразы сваёй магутнай творчай фантазіі. Пры жаданьні яны дадуць нам і вобраз рабочага-шахцёра, нават ніколі ня быўшы ў шахтах, і накідаюць малюнак „пекла“ і „апошніх дзён сьвету“,—накідаюць сакавітымі, яскравымі фарбамі. Няма чаго чакаць чаго-небудзь падобнага ад Якуба Коласа... Ён—рэалісты, не фантазёр, апісальнік рэчаіснасьці, а не ўтопісты... Пры ўсім тым, няможна адмаўляць, што ў зьмесьце творчасьці Якуба Коласа за апошнія гады ясна выявіўся паварот у бок рэволюцыйнай ідэалёгіі,—і гэта асабліва выразна адчуваецца ў зборніку „На прасторах жыцьця“. „У шырокіх размахх грамадзкай работы“—вось дзе даны сапраўдныя шырокія прасторы жыцьця згодна надпіску да аповесьці „На прасторы жыцьця“.

У гэтых адносінах асабліва аповесьць „На прасторы жыцьця“ адпавядае вымогам сучаснасьці. Аднак, нельга казаць таго-ж аб стылі Якуба Коласа. Стыль яго пазьнейшых апавяданьняў такі-ж самы спакойны, „рахманы“ стиль, якім напісаны і ранейшыя яго творы. У ім не адчуваецца дынамічнасьці жыцьця нашай эпохі. І як і раней, у прозе Коласа ня мала русізмаў, русізмаў ня ў сэнсе

лексыкі, а ў сэнсе фразэолёгіі. Напр., бяру на адной толькі 93 стар:— „Хіба ж дапусьціць ён сябе да таго, каб сябраваць з жаночым насеньнем“. „Зрабіць намеры сьцерці яе з твару зямлі“. „Аленка, пакрыўджаная ў лепшых сваіх жаданьнях“. „Яшчэ больш сур'ёзны стаўся Сьцёпка“. „Настала лета, уцягнуўся Сьцёпка ў гаспадарчую работу“. Канечна, гэтыя асаблівасьці стылю Коласа, мабыць, у некаторых адносінах і маюць свой сэнс: дзякуючы ім, палягчаецца чытаньне яго твораў асобамі, што прайшлі расійскую школу. Аднак, ясна, што *школай беларускай фразэолёгіі* проза Коласа быць ня можа.

У сэнсе *дынамічнасьці* стыль З. Бядулі і М. Зарэчкага, бязумоўна, стаіць вышэй ад стылю Як. Коласа.

Пераходзім да гэтых апошніх.

З. Бядуля, апрача журнальных артыкулаў, выпусьціў у 1926 годзе цэлы зборнічак сваіх „апавяданьняў“. Каб судзіць аб „новых“ апавяданьнях Бядулі, каб мець пэўны „маштаб“ для ацэнкі яго „новых“ produkтаў пяра, трэба мець на ўвазе агульныя рысы яго творчасьці. Аб дужа разьвітай фантазіі пісьменьніка было ўжо казана. Гэтай асаблівасьцю Бядулі і тлумачыцца яго закаханьне да мітолёгічных, казачна-баечных сюжэтаў. Бядуля адчувае сябе зусім дома як на беларускім небе, гэтак і ў нетрах палескіх балот,—там, дзе живуць чэрці, лясуны, русалкі і інш. стварэньні беларускай фантазіі. Бядуля сваёй фантазіяй можа жыва ўявіць сабе і маляўніча апісаць перажываньні і цяжарнай кабеты, і контрабандыстага, якому пагражае кара сьмерці. Пісьменьнік з багата разьвітай творчай фантазіяй, Бядуля разам з тым палкая, адароная чыста-паўднёвым эротычным тэмпэрамантам натура, і пры тым вельмі цякучая, зьменная, гнуткая натура. Мабыць, Зьмітрок Бядуля—самы палкі і разам з тым самы гнуткі з ліку нашых

пісьменьнікаў. Гэтыя рысы агульнай творчасці пісьменьніка знаходзяць сабе адбітак і ў зборніку яго „Апавяданьняў“, выданых у 1926 г. Хіба не найлепшае з усіх гэтых апавяданьняў апошняе—„Як я зрабіўся контрабандыстым“. Сучаснае па сюжэту, напісанае жвава і вытрыманае з стылістычнага боку, яно разам з тым ёсьць і найбольш вялікае з усіх апавяданьняў зборніку. А пра іншыя можна казаць, што для пісаньня іх, як відаць, у Бядулі не хапала часу.. Вышлі кароценькія, дужа кароценькія рэчы. Аднак, усе апавяданьні Бядулі сучасны, адпавядаюць тыповым зьявам нашай рачаіснасьці,—і ня будзе памылкай казаць, што калі *цяпер* рабочы, пролетар гораду, пакуль што не фігуруе ў гэтых апавяданьнях, дык у далейшым рабоча-грамадзкае жыцьцё знойдзе сабе яскравы адбітак у яго творах. А што Бядуля—„майстар“ нашай прозы, гэта яскрава даводзіцца апошнім яго апавяданьнем за 1926 г., надрукаваным ў № 8-м „Полымя“,—„Танзілія“. Як мастацкі прозаічны твор, „Танзілія“, бязумоўна, зойме адно з першых месцаў у шэрагу нашых прозаічных твораў. Вобраз татаркі, якая нарадзіла ад беларуса Васіля дзіця, забітае яе мужам, татарынам, жыва ўяўленай пісьменьнікам у яе „біолёгічнай трагедыі жанчыны“, будзе жыць сярод вобразаў беларускай прозы.

Стыль Бядулі—сьмелы і разам з тым лёгка і роўны...

Аднак, стиль М. Зарэцкага па сваёй рэвалюцыйнай магутнасьці пакуль што адзіночны стиль у нашай прозе.

„Ціха было. Але ва ўсім адчувалася жывая напружанасьць нейкая. Быццам ночны спакой працінаўся памалу яшчэ стрыманай энэргіяй, і пад навалаю яе во-во ўжо гатоў быў рассыпацца ў сумятлівую дзенную рухавасьць. І застыгла ў шэра-сталёвым паветры маўкліва-трывожнае чаканьне..“

Фразы выбіваюцца нібы-та ўзмахамі сталёвага молата. Фразы ў большасьці кароткія, быццам уцятыя...

У 1926 годзе М. Зарэцкі даў зборнік „Пад сонцам“, аповесьць „Голы зьвер“, у самым канцы году „42 дакуманты“ і „Двое Жвіроўскіх“.

Сярод герояў апавяданьняў М. Зарэцкага няма чаго шукаць нясучасных тыпаў. Рэволюцыянеры-барацьбіты, жанчыны, выбітыя рэволюцыяй з каляіны мяшчанскага жыцця, контр-рэволюцыянеры, разбэшчаныя „зраднікі“ новага ўкладу жыцця („голыя зьвяры“) і побач з гэтым моладзь, піонэры—дзеці, будаўнікі будучага. Ёсьць адна рыса, якая выгодна адрозьнівае прозу Зарэцкага на агульным фоне нашай больш сялянскай, чымся гарадзкой літаратуры. Зарэцкі дае вобразы пераважна рэволюцыйнай інтэлігенцыі або проста інтэлігенцкіх тыпаў, якія кінуты ў кіпучы кацёл рэволюцыйных перажываньняў. Гэта надае асаблівай колэрытнасьці творам Зарэцкага і робіць яго „ходкім“ сярод інтэлігенцкіх кругоў пісьменьнікам.

Тое, што створана Зарэцкім у 1926 годзе, можна разглядаць, як канву, па якой будуць разьвівацца далейшыя буйныя парасткі яго творчасьці.

На гэта разьвіцьцё пісьменьніка выразна паказвае яго роман „Сьцежкі-дарожкі“, які пачаў друкавацца сёлета ў часопісі „Полымя“.

Сярод прозаічных твораў ад мінулага году, бязумоўна, важнае месца павінны заняць апавяданьні М. Зарэцкага „Досьвіткі“ і „У чым яго крыўда?“ Гэтак сама значнае месца належыць „Запіскам“ аб імперыялістычнай вайне. Што проза Зарэцкага мае шмат дадатных бакоў—гэта вядома ўжо даўно. І толькі выпадковымі акалічнасьцямі можна вытлумачыць многалетняе маўчаньне таленавітага прозаіка. Тым больш трэба прывітаць, што М. Зарэцкі зноў

пачынае пісаць не падручнікі, ня слоўнікі, а бэлетрыстычныя творы. Нельга адмаўляць таго, што зместам апавяданьняў Гарэцкага служаць падзеі дарэволюцыйнага часу, але паколькі тутака адбіваецца ўціск паноў над прыгнечанымі сялянамі, яны сваячасны і маюць выхаваўчае значэньне для пролетарыяту. Запіскі-ж „На імперыялістычнай вайне“, у свой чарод, кладуць пачатак сур'ёзным формам беларускай прозы рэальнага кірунку.

Урэшце, мова М. Гарэцкага, як народная мова, падобная, па сваёй блізкасьці да провінцыяльных гутарак, на мову Ц. Гартнага, мае значную вагу для сфармаваньня нашай літаратурнай мовы.

Асобна сярод зборнікаў прозаічных твораў за 1926 год можна паставіць зборнік Кузьмы Чорнага „Пачуцьці“ і „Хвоі гавораць“.

У свой час: з выхадам з друку ў выданьні „Маладняк“ зборнічкаў „Апавяданьні“ і „Срэбра жыцьця“ (Менск, 1925 г.), Кузьма Чорны падаваў сур'ёзныя надзеі, як пісьменьнік рэалісты, адароны назіральнасьцю над фактамі жыцьця і добрай, лёгкай мовай.

Цяпер, ня факты, а пачуцьці—ў цэнтры ўвагі аўтара.

Якія-ж і чые пачуцьці?

„Музыка сьціхла, а пасья зноў зьявілася. Яна выявіла скаргу чалавека, які заставіў гэтыя зыкі бегчы ў сьвет. Скаргу на тое, што ня бачыць ён у сьвеце таго, чаго бачаць у той-жа час другія і што мінулае не варочаецца. Жыць-жа гэтым мінулым, калі яно толькі мінулае—цяжка. Зыкі перайшлі пасья ў глыбокую журбу“.

Гэтак чытаем у першым апавяданьні зборніка аб пачуцьцях „Вечар“.

Глыбокая журба,—гэтае пачуцьцё нібыта чырвонаю істужкаю праходзіць праз апавяданьні К. Чорнага. Журыцца аўтар, журыцца і ные, ные без канца...

Амаль што не цэнтральнае апавяданьне ў зборніку— „Буланы“. Сюжэт—пачуцьці шаўлюжкі, старога Буланкі перад забоем...

„Карась“ спакойна, з каменным выразам твару, дастаў з халявы нож, папрабаваў пальцам вастрату яго і, як-бы што раптам уцяміўшы, даў гэтым нажом Буланаму ў грудзі.

Буланы ні то што каб гэта адчуў боль: яе нейка асабліва і ня было. У першую хвіліну было нейкае як-бы непаразуменьне перад усім тым, што робяць, што ёсьць... Пасьля ўсё стала цёмна-шэра-сінім, паплылі ў ім чырвоныя лапіны, з нейкаю страшнаю зеленню ды яшчэ з нечым такім, што ўсё і нічога...

І гэтак ные, тупаецца аўтар на працягу цэлага апавяданьня...

А вось адрывак з апавяданьня „Пачуцьці“.

„Была туманная раніца. Распывалася імгла і цякла вада. Плакаў сад мокрым гальлём...“

І ўсё-то плача аўтар... Зусім ня прыстала плакаць яму, дужа маладому хлопцу...

А калі хлопцы плачуць, гэта—яўная адзнака заняпаду...

Жадалася-б, каб Кузьма Чорны здолеў выйсьці на свой ранейшы шлях здаровай рэалістычнай творчасьці.

Зборнічкі творчасьці Нікановіча („Золак“ і „Радасьць“), а гэтак сама апавяданьні Гаўрука і Мурашкі нічога цікавага не выяўляюць. Гэта—звычайныя спробы маладых пісьменьнікаў, якім яшчэ многа трэба папрацаваць над сабою ў сэнсе паглыбленьня свайго жыцьцёвага дасьведчаньня і ўдасканаленьня свайго пярэ.

А ў цэлым можна лічыць, што 1926 год пакінуў пасьля сябе значны сьлед у галіне нашай мастацкай прозы.

„Польмя“, 1927 г., № 4.

ДА ПЫТАНЬНЯ АБ ЧУЖАЗЕМНЫХ СЛОВАХ У НАШАЙ МОВЕ.

I.

Сваё і чужое або аб разважаньнях т. Шульмана.

У вапошнім за 1926 г. № 8 „Полымя“ т. Шульман у сваім артыкуле „Аб агульных элемэнтах у беларускай і яўрэйскай мовах“ закрануў вельмі цікавае пытаньне аб чужаземных словах у нашай мове. Тутак ён зачапіў і мяне, як аўтара „Практычнага расійска-беларускага слоўніка“, — і гэта дае мне повад выказацца аб высунутым пытаньні, тым больш, што гэтае пытаньне і дасюль нельга лічыць разьвязаным і нават больш-менш высветленым.

Па сутнасьці, пытаньне, закранутае т. Шульманам, ёсьць наступнае: наколькі чужаземныя словы, што атрымалі значэньне інтэрнацыянальных навуковых тэрмінаў, падлягаюць замене нашымі, беларускімі словамі.

Разглядаючы гэтае пытаньне, т. Шульман піша:

„Зразумела, што няма ніякага сэнсу ўжываць чужаземныя словы, калі ў жывой народнай гутарцы знаходзяцца адпаведныя самабытныя словы. Але нельга лічыць правільным імкненьне ва ўсіх выпадках абавязкова ствараць новыя словы замест выкарыстоўваньня чужаземных слоў, што маюць інтэрнацыянальны характар. А такія тэндэнцыі ёсьць. Цікава, напрыклад, што тэрмін „перпендикуляр“ па-беларуску перакладзены „простаўнік“.

Паглядзім, дзе выяўляюцца гэтыя тэндэнцыі?

Папершае, яны выявіліся ў працах Навукова-тэрмінолёгічнай Камісіі і старога Інбелкульту, хаця трэба заўважыць, што ў навуковых тэрмінолёгіях, выданных Інбелкультам, няма паступовасьці ў правядзеньні прынцыпу замены чужаземных тэрмінаў сваімі, беларускімі словамі. Найбольш выразна гэты прынцып выступае ў літаратурнай тэрмінолёгіі (Шв. Нав. Тэрмінолёгіі, — „Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва“), у прадмове да якой чытаем, што „Камісія, разглядаючы чужаземныя тэрміны, старалася па магчымасьці даваць замест іх *толькі* беларускія, а калі і пакідаліся чужаземныя, то ўжо такія, што: або агульна-прынятыя, як, напр., *літаратура*, *сонэт*, *ода*, або пашыраныя і ў народзе, як, напр., *комэдыя*, *талент*, *артысты*. Побач з беларускім ставіўся чужаземны тэрмін *толькі* тады, калі ён таксама добра вядомае слова ў народзе.

Агулам-жа Камісія лічыла лішнім даваць чужаземныя тэрміны побач з беларускімі, зважаючы на тое, што калі хто захоча карыстацца з чужаземшчыны, то яе знойдзе і паміма беларускай тэрмінолёгіі“. Менш выразна выяўляецца гэты прынцып у матэматычнай тэрмінолёгіі (I вып.). У прадмове да яе чытаем: „У тых выпадках, калі ў народнай мове ня было адпаведных слоў або калі ўтвораныя нэолёгізмы былі вельмі штучныя, або, урэшце, калі даныя тэрміны прынялі ўжо інтэрнацыянальную афарбоўку, прымаліся чужаземныя тэрміны, як, напрыклад: *гомотэтыя*, *інтэрпэляцыя*, *дыфэрэнцыял*, *інтэграл*, *факторыял*, *модуль* і г. д. У некаторых выпадках (як кампроміс пры асабліва спрэчных тэрмінах) прымаліся па два тэрміны: чужаземны і беларускі (нэолёгізм). Такім чынам зьявіліся: *аксыома* і *пэўнік*, *дырэктрысы* і *кіраўніцы*, *дыскрымінант* і *адрозьнік*, *сымэтрыя* і *суразмер-*

насьць“. Нязначны параўнальна процант чужаземных тэрмінаў перакладзен у іншых—3, 4, 5 і 6—выпусках Навуковай тэрмінолёгіі (географія з космографіяй, лёгіка з психолёгіяй, геолёгія з мінэралёгіяй і ботаніка). У 7 і 8 выпусках тэрмінолёгіі (музычная і „лясная“ тэрмінолёгіі), выданых ужо ў мінулым годзе і ўхваленых Тэрмінолёгічнай Камісіяй Інбелкульту, знаходзім поўную блытаніну ў перадачы чужаземных тэрмінаў, як наогул тутака не выяўляюцца якія-небудзь прыцыпы мэтодолёгічнай распрацоўкі.

Каб атрымаць больш канкрэтнае ўяўленьне аб стане пытання з чужаземнымі словамі ў нашай навукова-тэрмінолёгічнай мове, прывяду некаторыя лічбавыя даныя і паасобныя выпадкі, якія маглі-б ілюстраваць творчую працу ў гэтай галіне аўтараў тэрмінолёгіі.

У першым выпуску навуковай тэрмінолёгіі—элементарная матэматыка—з агульнага ліку даных тут 200 чужаземных тэрмінаў перакладзена 56 тэрмінаў, г. зн. толькі 30%, прычым у 42 выпадках пакінуты побач з перакладам і чужаземны тэрмін у нашай транскрыпцыі.

У канкрэтных прыкладах абсалютна перакладзены такія тэрміны: „абсурд—недарэчнасьць“, „базис—падстава“, „горизонтальный—паземны“, „концентрический—супольнаасяродкавы“, „параллелепипед—роўналежнасьценьнік“, „параллелограмм—роўналежнабочнік“, „параллельный—роўналежны“, „периметр—абвод“, „перпендикуляр—простаастаўная (лінія)“, „фокус—вогнішча“, „эксцентрисет—мімаасяроднік“, „эксцентрический—рознаасяродкавы“.

У выпадках, дзе пераклады даюцца побач з чужаземнымі тэрмінамі ў нашай транскрыпцыі, паміж іншым, знаходзім пад №№:

106. Гипотенуза—Проціпростакутная, гіпотэнуза.

138. Диагональ—Ускосіна, дыягональ.

139. Диаметр—Прамер, дыямэтр.
 239. Катет—Прыпростакутная, катэт.
 257. Конус—Стажок, конус.
 506. Полюс—Канцавосьсе, полюс.
 544. Призма—Кантаслуп, прызма.
 579. Процент—Адсотак, процант.
 624. Ромб—Сукосьнік, ромб.
 871. Хорда—Струна, хорда.
 873. Цэнтр—Асяродак, цэнтр.
 876. Цилиндр—Валец, цыліндр.

Як бачым, перакладзены назвы амаль што ўсіх асноўных геомэтрычных фігур, прычым на *першым месцы* пастаўлена беларускае слова.

Аднак, з ліку больш чымся 140 тэрмінаў, пакінутых без перакладу, ёсьць такія, што можна перакласці, як гэта і бачым у іншых тэрмінолёгіях. Напр., „амплітуда“ ў географічнай тэрмінолёгіі перадаецца, як „размах“, „інтэрвал“ лёгка перадаецца нашым словам „прамежак“. Тварцы матэматычнай тэрмінолёгіі хутчэй недасалілі, чымся перасалілі пры перакладзе чужаземных тэрмінаў у нашу мову, хаця трэба прызнацца, што для перакладаў у пераважнай большасьці ўзяты не народныя, а штучныя словы, новатворы, сярод якіх ёсьць вельмі нязграбныя тэрміны, напр., „простакутная“, „проціпростакутная“ і інш. Простым непаразуменьнем трэба лічыць пераклад „фокус—вогнішча“.

У літаратурнай тэрмінолёгіі („Практыка і тэорыя літаратурнага мастацтва“) ня менш за 45 проц. чужаземных тэрмінаў перакладзены на беларускую мову. Падлічаць гэтыя тэрміны, як тое зроблена ў адносінах да матэматычнай тэрмінолёгіі, няма сэнсу, ды тут і ня можа быць строгага падліку, бо літаратурная тэрмінолёгія адрозьніваецца ад іншых тэрмінолёгій тым, што з ласкі яе ўкладальніка яна

вышла вельмі раздутаі,—і тутака мы маем наплас-
таваньне тэрмінаў, а менавіта. апроч асноўных тэр-
мінаў, тутака багата раскідана залежных ад іх вы-
творных слоў, такім спосабам—даецца іменьнік,
прыметнік і нават дзеяслоў таго-ж кораню. Больша-
шасьць чужаземных тэрмінаў перакладзена абсо-
лютна, прычым для перакладу скарыстаны як словы,
што ўжо існуюць у мове (напр., „автотип—адбітка“,
„аудитория—слухальня“ і г. д.), гэтак і новатворы.
Сярод новатвораў знаходзім вельмі ўдалыя, папраў-
дзе мастацкія стварэнні, як, напр., „аллегорія—
іншасказ“, „автограф—уласнапіс“, „афоризм—вы-
слоўе“ і г. д. Праўда, сярод перакладаў трапляюцца
няўдалыя, а часам і зусім няправільныя пераклады,
як, напр., „анаграмма—надпіс“ (у дакладным пера-
кладзе,—перастаўка літар у слове або, як у поль-
скай мове, *łamigłóska*). Два тэрміны—чужаземны і
беларускі—даюцца толькі ў самых рэдкіх выпадках,
прычым беларускі тэрмін заўсёды стаіць *уперад*
чужаземнага, напр., „апофеоз—убагаўленьне, апо-
феоз“, „артист—мастак, артысты“.

У географічна-космографічнай тэрмінолёгіі (III в.)
з агульнай лічбы 450 тэрмінаў перакладаецца ўсяго
75 тэрмінаў, прычым толькі 24 перакладзены абсо-
лютна і ў большасьці *новатворамі*. З гэтых нова-
твораў адзначым: „глетчер—ледавік“, „горизонт—
кругавід, пазем“, „конгломерат—зьяпняк“, „ланд-
шафт—краявід“, „меридиан—палудзеньнік“, „обелиск
востраслуп“, „сталаглит—накапак“, „сталактит—на-
цёк“, „тропік—зваротнік—экватор—роўнік“. У вы-
падках, калі даюцца два тэрміны, беларускі і чужа-
земны, няма тэй паступовасьці ў пастаўленьні бела-
рускага тэрміну на першым месцы, як тое бачым у
папярэдніх выпусках. Паказальна ў гэтых адносінах,
што супроць матэматычнай тэрмінолёгіі пры пера-
кладзе тэрміну „полюс“, дзе „канцавосьсе“ пастаў-

лена на першым месцы, а полюс—на другім, у географічнай тэрмінолёгіі бачым „полюс—полюс, канцавое“.

У псыхолёга-лёгічнай тэрмінолёгіі (IV в.) абсалютна перакладзена толькі 16 тэрмінаў: „асоцыяцыя—злучэньне“, „асоцыятыўны—злучальны“, „атавізм—зварогна-спадчынасьць“¹⁾, „бінокулярны—двохвочны“, „галлюцынацыя—здань“, „гармонія—суладзьдзе“, „дэсананс—разгалосьсе“, „катэгорыі—бязумоўны“, „кампаніі—сукладаньне“, „кансананс—сугалосьсе“, „нюанс—адценне“, „таўтологія—тожслоўе“, „хронаметр—часамер“, „хроноскоп—часгляд“, „экстаз—захапленне“, „эстэзіометр—чуламер“. Наогул жа пры 75 проц. перакладзеных тэрмінаў у гэтай тэрмінолёгіі побач з беларускім тэрмінам пакідаецца чужаземны тэрмін у нашай транскрыпцыі, прычым *чужаземны тэрмін ставіцца ўперадзе беларускага*.

Пяты выпуск „Беларускай навуковай тэрмінолёгіі“, які зьмяшчае ў сабе геолёгічныя, мінералёгічныя і крышталёграфічныя тэрміны, наогул дае мала арыгінальнага матэрыялу. Тутак а ў нямалай колькасці перапісваюцца тэрміны з матэматычнай і географічнай тэрмінолёгіі, хаця і з некаторымі адхіленьнямі, напр., у географічнай тэрмінолёгіі тэрмін „глетчер“ перадаецца адным толькі „ледавік“, а ў геолёгічнай тэрмінолёгіі знаходзім: „глетчер—ледавік, глетчар“. Пераважная большасць чужаземных тэрмінаў пакідаецца без перакладу, а часам даюцца няправільныя пераклады, як, напр., „гіпоцэнтр—надасяродак“. Наогул 5-ты выпуск „Навуковай тэрмінолёгіі“, гэта адзін з найменш апрацаваных і вельмі няўдала з значнаю колькасцю памылак выдадзены выпуск тэрмінолёгіі.

*) Лепш было б казаць—зваротная спадчынасьць. М. Б.

У ботанічнай тэрміналогіі (VI в.) з 76 чужаземных тэрмінаў да 75 % перакладзена на нашу мову. Тутак ёсць удалыя і няўдалыя пераклады. Як на прыклады ўдаласьці, пакажам: „гербарый—зельнік“, „паразит—чужаед“ і г.д. Няўдалыя пераклады: „гелиотропизм — сонцазварогнасьць“ (лепш было-б „зваротнасьць да сонца“. М. Б.), „геотропизм—зямлязваротнасьць“ (трэба было-б казаць: „зваротнасьць да зямлі“. М. Б.).

З іншых тэрміналогіяў зварачвае на сябе ўвагу музычная тэрміналогія (VII в.,—1926). У гэтай тэрміналогіі з агульнага ліку 788 тэрмінаў толькі 147—нечужаземных, 253 нумары—нават ня тэрміны, а прынятыя ў міжнародным маштабе сымбалічныя абзначэньні ў італьянскай мове, напр., *adagio*, *agilità*, *agita'o* і інш. Застаецца каля 400 тэрмінаў,—і ўсе чужаземныя. З іх ліку толькі (!) 37 маюць пры сабе пераклады на нашу мову, прычым для пераважнай большасьці тэрмінаў побач з беларускім словам пакінута і чужаземнае. Абсалютна перакладзены толькі пад №№:

1. Аббревіатура—Скарачэньне.
2. Акколада—Дужка.
90. Виртуоз—Мастак.
477. Реплика—Адказ.
479. Респирация—Дыханьне.
715. Фраза—Сказ.
771. Фразировать—Выражаць.
718. Фразировка—выражэньне.
741. Хордометр—Струнамер.
771. Экспрессия—Выразістасьць.

Сапраўды, вельмі скромная слоўная творчасць аўтараў тэрміналогіі! Праўда, італьянскія словы ўсе без выключэньня перакладзены на нашу мову, хаця часам вельмі няўдала (напрыклад, пад № 15 „*Allargardo*—

пашыраючы, зьмяншчаючы шыбкасьць“, і пад № 291 „Lento, slento — зьдэржваючы, зьмяншаючы шпаркасьць“).

Як было сказана вышэй, апошнія выпускі „Навуковай тэрмінолёгіі“ адрозьніваюцца ад папярэдніх адсутнасьцю мэтодалёгічных прыцыпаў. Адсюль нядзіўна, што перакладаецца, прыкладам, пад № 151 „Дысгармонія—рознагучнасьць“ (побач з „дысгармонія“), а „гармонія“ застаецца без перакладу (прычым укладальніка тэрмінолёгіі тав. Дрэйзіна, як знаўцу грэцкай мовы, трэба папікнуць за тое, што ён забыўся значэньня слова *harmos* (*гармос*), якое ў перакладзе на нашу мову будзе азначаць ня „гук“, а менавіта „лад“). Некаторыя пераклады вельмі няўдалыя, напрыклад, „какофонія—ліхагучнасьць“. Ю. Дрэйзіну павінна было-б быць вядомым, што нашаму „ліхі“ адпавядае ў грэцкай мове „*poneros*“ (*понерос*, а тутакі „*kakós*“ (*какос*) мае значэньне „благі“, „пагань“, „кепскі“, — лепш за ўсё „какофонія—благагучнасьць“).

Аднак, недахопы музычнай тэрмінолёгіі патрабуюць спэцыяльнага разгляду, і тутакі спасылка на гэтыя недахопы мае значэньне толькі для паказаньня агульнага стану з перакладам чужаземшчыны і блягіх або добрых імкненьняў (тэндэнцый) укладальнікаў нашых тэрмінолёгіяў.

Ня спыняючыся на іншых тэрмінолёгіях, пераходжу проста да слоўнікаў. Вось-жа піша, папікаючы, тав. Шульман.

„У слоўніку Байкова і Гарэцкага „орыгінал“ перакладзены: „першаўзор“, „уласнапіс“, а не „орыгінал“, між тым, як апошніяе слова пачынае ўжывацца ў мове. Таксама слова „абсурд“ перакладаецца „недарэчнасьць“ і толькі, а трэба-б было побач напісаць і „абсурд“.

Адносна „Практычнага расійска-беларускага слоўніка“ трэба заўважыць, што часта бяз дайчыны прыпісваюць аўтарам гонар перакладу чужаземшчыны на беларускую мову. Уласных аўтарскіх перакладаў тутак зусім нязначны процант. Напрыклад, на літару „А“ ўсяго за ўсё перакладзены самастойна: „аквариум—воднік“, „алименты—утрыманьне“, „анафема—праклён“, „антиподы—проціножнікі“, „антипатия—нялюбасьць“, „атлет—барацьбіт“, „аэродром—лётнішча“, „аэроліт—паветраны камень“. І толькі. А тымчасам пераважная большасьць слоў на літару „А“ складаецца якраз з слоў чужаземных. У асноўным і цэлым „Практычны расійска-беларускі слоўнік“ угрунтаваны на матэрыялах „Беларускай навуковай тэрміналёгіі“.

Другое выданьне слоўніка значна палепшана ў параўнаньні з першым, як здаецца мне, у тых адносінах, што выкінуты лішнія чужаземныя словы і наогул даюцца больш пераклады чужаземных тэрмінаў, а ня гэтыя апошнія ў беларускай транскрыпцыі. Такім спосабам, тутак выяўляецца тая-ж самая тэндэнцыя, што і ў літаратурнай тэрміналёгіі. На мой асабісты погляд, гэтая тэндэнцыя найбольш за ўсё адпавядае інтарэсам разьвіцьця нашай літаратурнай мовы. Аднак, яна не падабаецца ня толькі аднаму тав. Шульману. За тое ня хваліць слоўнік і проф. П. Бузук у сваёй рэцэнзіі на старонках „Маладняка“ (№ 7-8 за 1926 г.)

„Ня зусім добрае ўражаньне пакідае,—піша ён,—імкненьне аўтараў перакласьці па магчымасьці ўсе чужаземныя словы на беларускую мову. Гэта „шышкоўшчына“ часам даходзіць проста да сьмешнага. „Гинеколог“ перакладзена „жаночы лекар“; чаму-ж тады „вэтэрынар“ аўтары не перакладалі „быдлярчы лекар“, а

заставілі без перакладу. Гэта першае, а другое тое, што „жаночы лекар“ не перакладае нават слова „гинеколог“, яно значыць „дамскі вач“, а не „вач по жанскім болезням“.

На паасобныя заўвагі паважанага рэцэнзэнта я магу зазначыць, што слова „гинеколог“ зусім ня будзе „дамскі вач“, у літаральным перакладзе з грэцкай мовы яно будзе „жонказнавец“ (парасійску— „женовед“ або „женослоў“ (!), але з прычыны цьмянасьці апошняга слова правільным перакладам будзе якраз „жаночы лекар“ (на гэтым перакладзе я *настойваю*); слова-ж *ветеринар* пакінута без перакладу дзеля таго, што цяпер аб'ектам вэтэрынарыі зьяўляецца ня толькі „быдла“ (veterina, ва ўжываньні Плінія якраз—рабочы, вьвучны скот), але „скаціна“ і потым „жывёла“ наогул, народнае ж слова „канавал“ (адсюль „ветеринарыя—канавальства“) не падыходзіць ужо з тэй прычыны, што яно не адпавядае сутнасьці сучаснай вэтэрынарыі.

Аднак, чым-жа тлумачыцца гэтая зьява „шышкоўшчыны“ ў нашай мове? Адкуль бярэцца такая тэндэнцыя перакладаць па магчымасьці ўсе чужаземныя словы на беларускую мову і, прытым (авохці, жах!), перакладаць абсалютна?

Адказваючы на гэтае пытаньне, тав. Шульман піша:

„Яна зьяўляецца рэакцыяй на абвінавачваньне беларускай мовы ў „мешаніне“. Няхай будзе па магчымасьці менш чужаземных слоў, няхай мова будзе больш самастойнай. І яе перастануць называць сапсаванаю расійскаю моваю і пачнуць адносіцца да яе з павагаю. Нятрудна ўявіць сабе, што і ворагі беларускае мовы, і яе прыхільнікі—аўтары тэрмінаў на кштаат „простаўнік“—па сутнасьці стаяць

на адным і тым-жа прынцыповым грунце адносна „чыстаты“ і сапсаванасьці мовы, як гэта ні парадоксальна. Бязумоўна, вялікарускія шовіністыя, пачуўшы слова „пэрпэндыкуляр“ і ня ведаючы, што гэта слова ўжываецца ня толькі ў рускай мове, скажуць: „Гэта-ж беларусы сапсавалі расійскае слова. Мабыць, наш укладчык новых слоў альбо баіцца гэтых крытыкаў, лічачы іх довады грунтоўнымі, альбо наогул імкнецца да таго, каб як мага менш агульных элемэнтаў было паміж беларускай і іншымі мовамі“.

„Мы лічым наадварот,—канчаткова формулюе свой погляд т. Шульман,—што інтэрнацыянальнага характару навуковая, тэхнічная і іншая тэрмінолёгія павінна ўжывацца ў беларускай, як і ў іншых мовах, за выключэньнем тых выпадкаў, калі ў мове ўжо існуюць народам створаныя іншыя адпаведныя тэрміны“.

Вось-жа трэба зазначыць, што паважаны таварыш вельмі наўна, да ачамернасьці проста глядзіць на праблему выпрацаваньня сучаснай літаратурнай мовы і надае ўкладальнікам тэрмінолёгіі і слоўнікаў тое, чаго ня можа быць у ўдзельнікаў жывой справы,—надае літаратурнага страху перад якімісь крытыкамі.

Сам тав. Шульман, пачаўшы гаварыць аб „чыстаце“ мовы з пытання аб чужаземных словах, у далейшым сваім разважаньні бачыць гэту „чыстату“ ў адпаведнасьці створаных штучных слоў „духу“ мовы, яе стылю, яе фонэтычным і морфолёгічным асаблівасьцям.

Правільна тое, што словы самі па сабе яшчэ ня маюць вялікага значэньня для „чыстасьці“ або „сапсаванасьці“ мовы. Як гэта ні парадоксальна, але можна выябразіць сабе, што фраза, у якой будзе

да 50 проц. чужаземных слоў, усё-ж такі зьявіцца беларускай, і наадварот,—фраза, у якой ня будзе аніводнага чужаземнага або расійскага слова, складзеная цалкам з беларускіх слоў (узятых хоць-бы з „Практычнага расійска-беларускага слоўніка“), зьявіцца з боку сваёй сутнасці зьдзекам з беларускай мовы (для прыкладу, пакажу выразы: „узяць пад варту“ або „персыянёвая пошта“,—стварэньне канцылярскага розуму). Уласна кажучы, для чыстаты мовы маюць асаблівае значэньне два бакі: а) *фонэтычны* (для нашай мовы—*ў, дж, дз*, аканьне і яканьне, цвёрдыя *р, ж, ш* і інш.) і б) *фразэолёгічны* (склад фразы, які адпавядае народнаму ўжываньню). Каб гаварыць на „чыстай“ фонэтычна-беларускай мове, *трэба нарадзіцца і выпадацца ў Беларусі*. Трэба прыўласьціць сабе „дух“ мовы, як ён выяўляецца ў народным ужываньні. Адхіленьні ад норм народнай фразэолёгіі і становяць сабою тое, што папольску называецца „*błądy mówu*“! Такія „*błądy*“—вельмі звычайная зьява для сучаснай беларускай літаратурнай мовы, бо ня так-то лёгка скінуць з сябе нашым пісьменьнікам больш чымся сталетні ўплыў з боку расійскай культуры.

Сеялось семя веками.
Корни в земле глубоко...

На агульную слабасьць нашай літаратурнай мовы ў фразэолёгічных адносінах паказвалася Яз. Лёсікам у яго „Некаторых увагах да беларускае літаратурнае мовы“ („Польмя“, 1924 г., № 3), хаця Яз. Лёсік карыстаецца застарэлаю тэрмінолёгіяй і бачыць праблему сынтаксу там, дзе па сутнасці ёсьць праблема фразэолёгіі. Такія „*błądy*“ знойдзем у самага найлепшага нашага стылістага, аўтара „Уваг“; знойдуцца яны нават там, дзе абсалютна быць не павінны: для прыкладу пакажу на фразу ў праграме

ўрачыстай Акадэмічнай Конфэрэнцыі— „Пасяджэньні Камісіяў па правописе і графіцы“ (спробуйце расшалопаць, што тут сказана! М. Б.). Вось такія-то „błedy“ і даюць права В. Ластоўскаму накідвацца на старонках сваёй часопісі „Крывіч“ на мову сучаснай беларускай журналістыкі. А калі фразэолёгічныя „błedy“ дапушчаюць нават нашы „юпітары“ мовы з Рэдакцыйнага Аддзелу Інбелкульту, дык што-ж застаецца казаць аб простых сьмяротных,— урадоўцах, настаўніках, студэнтах і інш.

Разглядаючы цяпер беларускую мову, як *істарычны* факт, магчыма зацьвердзіць, што *беларуская мова зусім не баіцца чужаземных слоў*, незалежна ад таго, ці будуць гэтыя словы польскія, яўрэйскія, нямецкія, лацінскія. Такія словы і паказваюцца т. Шульманам, як агульныя для беларускай і яўрэйскай моў, праўда, у некалькі абмежаваным ліку. Не зварачаецца ўвага на словы, запазычаныя з лацінскай мовы, а іх у беларускай мове мы знойдзем у колькасцьці, у кожным разе, большай за тую, якая ёсьць у мове расійскай. Трэба прыпомніць: „адукцыя—образование“, „акуляры—очки“, „далікатны—обходительный“, „даклярацыя—обещание“ і інш. Маецца пэўная рацыя думаць, што і ў Вялікаросію лацінская моўная хваля плыла ня іначай, як праз Беларусь. У свой час аўтара „Словаря белорусскаго наречия“ Ів. Насовіча папікалі рэцэнзэнты за тое, што ён уводзіць зашмат лацінскіх слоў, якія ўжываюцца пераважна сярод каталіцкай шляхты. Каб ухіліцца падобных папікаў, у „Беларуска-расійскім слоўніку“ М. Байкова і С. Некрашэвіча дадзены толькі „абеларушаныя“ чужаземныя словы. Аднак, такіх слоў зусім ня так мала, як гэта звычайна думаюць,—і, канечна, Камісія для ўкладаньня слоўніка жывой беларускай мовы ўстанавіць этымолёгію кожнага беларускага слова паасобку. Трэба

заўважыць, што даныя акад. Яўхіма Карскага ў яго I томе „Белоруссов“, на якія спасылаецца т. Шульман, даволі няпоўныя і патрабуюць значных дадаткаў. Ясна пры гэтым, што і цяпер літаратурная беларуская мова можа такім-жа парадкам убіраць у сябе чужаземныя тэрміны, як гэта адбывалася ў гістарычным разьвіцьці нашай мовы, і не сапсуецца яна ад таго, што будуць ужывацца, напр.: „пэрпэндыкуляр“, „гіпотэнуза“, „катэт“ і інш.

Аднак-жа, я не магу згадзіцца з тэю думкаю, „што інтэрнацыянальная навуковая, тэхнічная і іншая тэрмінолёгія павінна ўжывацца ў беларускай мове, за выключэньнем тых выпадкаў, калі ў мове ўжо існуюць народамі створаныя іншыя адпаведныя тэрміны“.

Ясна, папершае, што толькі самы нязначны процант чужаземных слоў знаходзіць сабе эквівалент у народнай мове, бо чужаземныя словы больш ужываюцца або для азначэньня абстрактных паняцьцяў, якіх няма ў звычайнай народнай мове, або для азначэньня новых здабыткаў тэхнікі, якія толькі што ўваходзяць у народнае ўжываньне. Адсюль я лічу, што пры перакладзе чужаземных тэрмінаў адчыняецца шырокі прастор для выяўленьня творчай самадзейнасьці ўкладальнікаў навуковых тэрмінолёгіяў, слоўнікаў і наогул аўтараў літаратурных твораў, адным словам, адчыняецца шырокі прастор для новатвораў. Супраціўнікі такіх новатвораў звычайна любяць спасылацца на „мокrostупы“, стварэньне расійскіх нэолёгістых пачатку XIX ст. Але яны не заўважаюць таго, што апроч „мокrostупов“, якія не ўвайшлі ў расійскае народнае ўжываньне, расійскімі „словатворцамі“ ў XVIII і пачатку XIX стагодзьця было створана шмат нэолёгізмаў, якія адчуваюцца цяпер, як зусім народныя словы. Для прыкладу даволі паказаць на словы: „предмет“, уведзены

В. Трацьцякоўскім, накіштат польскага przedmiot, а таксама „пароход“, „паровоз“, — стварэнні поўпаляка, поўбеларуса М. Грэча. І я лічу, што цяпер слоўная творчасць павінна выявіцца ў асабліва выразных формах.

Якія-ж маюцца для таго мотывы?

Зусім ня тыя, якія паказвае паважаны т. Шульман.

Для мяне, прынамсі, адзіночным мотывам для перакладу чужаземшчыны на нашу мову зьяўляюцца патрэбы *масавай асьветы*.

Растлумачу, што гэта значыць.

Зусім ясна, што Кастрычнікавая рэволюцыя зрабіла поўны пераварот у сыстэме нашае асьветы. Ясна, што пасля Кастрычніка змянілася кола грамадства, якое абслугоўваецца кнігай і школай, што змяніліся самыя кірункі асьветы. З гушчы рабочых і сялян пашоў у школу новы вучань. І тутак зрабілася патрэбнай пераацэнка ранейшых культурных каштоўнасьцяў. Павінна была змяніцца і мова, як фактар культурнага разьвіцьця. Наогул мова рэволюцыйнай эпохі спросьцілася, зблізілася з масавай мовай. Найбольш выразна гэты процэс выявіўся ў Украіне і ў нас, на Беларусі, бо тутак расійская літаратурная мова асабліва выразна адрозьніваецца ад мовы народных мас. Гэтая навукова-літаратурная расійская мова на працягу свайго гістарычнага разьвіцьця ўвабрала ў сябе шмат інтэрнацыянальных тэрмінаў, галоўным чынам з „няжывых“ лацінскай і грэцкай моваў. Да рэволюцыі навуковая літаратура знаходзіла сабе ўжываньне, галоўным чынам, сярод тых асоб, якія прайшлі курсы чужаземных моваў. Асабліва ў вуслах тых, што скончылі клясычную школу, чужаземныя словы, запазычаныя з лацінскай і грэцкай моваў, гучэлі, як знаёмыя словы. Для іх—гэта былі словы з пэўным сэнсам. Іначай стаяла справа з популярнай літаратурай. І да

рэволюцыі да такой літаратуры ставілася вымога: ужываць як можна менш чужаземных незразумелых слоў. А цяпер гэтая вымога павінна мець асаблівае значэнне і адносіцца ўжо ня проста да популярнай, але і падручнікавай літаратуры. Факт той, што ў нашых сярэдніх школах ужо колькі год не выкладаюцца „чужыя“ мовы. Нашы навуковыя кнігі, нашы буйныя газеты незразумелы для шырокай масы. На кнігу проф. Тэрлецкага, як на ўзор незразумеласці, паказвалася т. Радус-Зяньковічам на апошнім усебеларускім партыйным з'ездзе. А і іншыя профэсары пішуць незразумелыя кнігі. Як жа быць, калі нашы кнігі, нашы падручнікі ня будуць зразумелымі для вучняў, для шырокай народнай слухальні? Ясна, што яны ня будуць адпавядаць патрэбам масавай асветы. А тымчасам, кожнаму зразумела, што наша сучасная асвета, наша культура па самай сваёй сутнасці павінна быць пролетарскай, масавай. А каб гэтага дасягнуць, патрэбна навуковыя тэрміны і культурныя паняцці апрануць у свае родныя нацыянальныя формы. Наогул, *„інтэрнацыянальны змест павінен давацца ў нацыянальнай форме“*. Адсюль—патрэба ў замене чужаземных тэрмінаў, пераважна тых, якія ўзяты з лацінскай мовы, спадчыны сярэднявекі, сваімі *роднымі* словамі, патрэба, якая адчуваецца ня толькі беларускай нацыянальнасцю, але і іншымі эўропэйскімі нацыянальнасцямі, хаця і ў рознай ступені.

Тутака ёсць пэўная розніца паміж французамі, ангельцамі, італьянцамі, з аднаго боку, і немцамі ды славянамі—з другога. Першым няма патрэбы перакладаць лацінскія тэрміны, бо іх культура развілася і ўзгадалася на лацінскай глебе. Менш адбіўся лацінскі ўплыў на нямецкай культуры. Мы і бачым, што немцы, хаця часам і нязграбна, перакладаюць лацінскія тэрміны на сваю мову, а звычайна

імкнуцца ўжываць свае нямецкія словы. Тое-ж самае датычыць і славян. Сярод славян асабліва выразна вызначаецца тэндэнцыя да замены чужаземных слоў сваімі ў чэхаў. За імі ідуць сэрбы. Аднак, гэты процэс адбываецца і ў расійцаў. Трэба толькі прыпомніць сучасныя: „широковещательная станция“, „писмоносец“, „об'единение“ вмісто „ассоциация“ і інш.

І марна думаць, што перакладам чужаземных слоў на сваю мову можна абасобіць беларускую навукава-літаратурную мову ад мовы расійскай. Зусім наадварот: гэтая тэндэнцыя можа мець сваім вынікам збліжэньне абедзьвюх гэтых моў. Бярэм, напрыклад, з літаратурнай тэрмінолёгіі: „амфиболия—двухзначнасьць“, „аналогия—падобнасьць“, „анастрофа—перастаўка“, „аноним—бязыменьнік“, або з матэматычнай, хоць-бы: „система—уклад“. Дык гэтыя-ж словы ўжываюцца і ў расійскай мове, а ў кожным выпадку і для расійца яны будуць больш зразумелымі, чымся адпаведныя чужаземныя словы. Ня будзе дзіўным, што некаторыя нашы пераклады патрапяць у расійскую, як канечна—у украінскую і польскую мовы.

Такім парадкам, патрэбы масавай асьветы вымагаюць ад нас *спрашчэньня* навуковай тэрмінолёгіі, прыстасаваньня яе да роднай мовы, і няма чаго *баяцца* новых слоў—новатвораў, абы толькі гэтыя новатворы былі створаны на цьвёрдым грунце моўных народных карэньняў, адпавядалі-б „духу“ роднай мовы і былі-б пры тым зграбнымі, прыгожымі, простымі словамі. У выпадку патрэбы няма чаго баяцца нават запазычваць такія словы з суседніх славянскіх моваў, хоць-бы з мовы расійскай або польскай.

Ад укладальнікаў нашых тэрмінолёгіяў мы асабліва маем права вымагаць выяўленьня творчасьці. Сапраўды, вельмі „куца“ зразумелі-б сваю задачу

нашы тэрмінолэгі, калі-б яны заняліся толькі перапісваньнем чужаземных тэрмінаў на беларускую мову. Гэта з большым посьпехам і з большай эканоміяй магла-б зрабіць Правапісная Камісія Ёнбелкульту. І дзеля чаго перапісваць чужаземныя тэрміны, калі добра вядома, што беларуская мова можа таксама цярпець іх, як цярпяць мовы расійская і польская? Напэўна, у творах вузка-спэцыяльных, якія могуць мець сыцісла навуковае і, значыцца, міжнароднае значэньне, будуць ужывацца чужаземныя навуковыя і тэхнічныя тэрміны без перакладаў. Зусім іншая справа з падручнікавай і популярнай літаратурай. Тутака павінны давацца пераклады чужаземных тэрмінаў, прынамсі—іх тлумачэньні ў беларускай мове. Гэта—непасрэдная задача нашых тэрмінолэгістых, ад выкананьня якой ня можна адмовіцца. Нашым тэрмінолэгіям да гэтага часу не хапала пэўных прыцыпаў апрацаваньня тэрмінаў. Такія прыцыпы павінны выпрацаваць Галоўная Тэрмінолэгічная Камісія Ёнбелкульту. На мой погляд, было-б зусім нормальным, каб тэрмінолэгічныя камісіі, разглядаючы пэўны чужаземны тэрмін, давалі: а) гэты тэрмін у беларускай транскрыпцыі, б) пераклад або, прынамсі, тлумачэньне яго ў беларускай мове. Тлумачэньне можа давацца ў дужках. Разумеецца, што словы, узятыя з народнай мовы або літаратуры, павінны мець спасылкі на пэўныя крыніцы (літаратрны твор або мясцовасьць, дзе запісана слова). Словы, пераважна ўхваленыя для ўжываньня ў падручнікавай літаратуры, могуць быць адкрэсьлены курсьўным шрыфтам або спэцыяльнымі значкамі. Няма чаго турбавацца, што сярод іх напэўна будзе пэўны процант „мэртворождых“ слоў. Народная мова здолее адкінуць гэтую мэръвячыну і замяніць яе ўласьцівымі ёй стварэньнямі. З гэтага пункту погляду быў-бы пажаданым грунтоўны

разгляд нашых тэрміналогіі настаўніцкімі таварыствамі і краяведнымі арганізацыямі на мясцох. Такі-ж самы разгляд пажаданы і для слоўнікаў.

Аднак, да слоўнікаў павінен быць некалькі іншы падыход, чымся да тэрміналогіі. Слоўнік па самай сваёй сутнасці ня можа прэтэндаваць на такую дакладнасць, як тэрміналогіі. Гэта датычыць нават „акадэмічных“ слоўнікаў, а тым больш слоўнікаў прыватных асоб, як, напр., „Практычны расійска-беларускі слоўнік“. З другога боку, кожны слаўнікар, які апрацоўвае слоўнік практычнага тыпу, павінен імкнуцца да таго, каб на магчыма меншым прасторы паперы перакласці як можна большую колькасць слоў адпаведнай мовы. Адсюль зусім натуральным пры такім імкненні будзе адкідваць з слоўніка ўсё тое, што дапушчаецца само сабой. На гэтай падставе ў „Практычным расійска-беларускім слоўніку“ даюцца пераважна тыя чужаземныя словы, якія можна перакласці ў нашу мову, прычым побач з перакладам у большасці выпадкаў ня выпісваюцца гэтыя словы ў нашай транскрыпцыі. Лінія, на мой погляд, зусім правільная. Шкада толькі, што ня ўсе словы, дзе гэта магчыма, перакладзены ў нашу мову. Напр., чаму замест „ботаніка“ ня ўжываць „расьлізнаўства“, замест „зоолёгія“—„жывёлазнаўства“ і г. д. Гэта трэба палічыць за хібу другога выданьня слоўніка.

Але-ж зразумела, што ня ўсе чужаземныя тэрміны магчыма перакласці на нашу мову. Тутака можна зрабіць гэтакія ўвагі:

а) Абавязковаму перакладу належаць чужаземныя словы—іменнікі лацінскага паходжэння з канчаткам у расійскай мове на „ція“ (= лац. tion), а гэтак сма і адпаведныя ім прыметнікі, напр., „*конгруенция*“, „*конгруэнтный*“, „*ассимиляция*“, „*ассимилятивный*“, „*ассоциация*“, „*ассоциативный*“ і г. д.

б) Слова грэцкага паходжэння, якія перайшлі да нас праз лацінскую мову, перакладаюцца ня так лёгка (бо не бяз рацыі і лацінцы не пераклалі іх у сваю мову), аднак замена іх на нашыя словы пажадана там, дзе ў нашай мове маюцца адпаведныя ім з боку сэнсу эквіваленты (роўназначнікі), напр., „абвод—периметр“, „ускосьніца—диагональ“.

в) Зусім неперакладальны чужаземныя словы—іменьнікі з канчаткам на „ізм“ (лац *ismus*), а гэтак сама і на „іст“, а роўна і прыметнікі на *істычны*. Слова на *ізм* звычайна азначаюць тэорыю або кірунак навуковай думкі і ня могуць быць дакладна перакладзены адным якім-небудзь нашым словам. Такім парадкам, пакідаюцца без перакладу: „камунізм“, „соцыялізм“ і інш. Няправільна у літаратурнай тэрміналёгіі перакладаюцца: „оптимизм—сьветлагляднасьць“ і „пессимизм—смутнагляд“. На маю думку, няправільна перакладаць нават „атэізм“ на „бязбожжа“, бо сам па сабе „атэізм“ ня ёсьць „бязбожжа“ (практычны бок), а толькі „навука бязбожжа“ (тэорэтычны бок). Слова на „іст“ азначаюць прыхільніка пэўнай тэорыі і таксама не паддаюцца перакладу. Пакідаючы гэтыя словы без перакладу, было-б варта, аднак, адмовіцца ад прынятага цяпер у літаратуры канчатку „істы“ і адпаведнага яму ўзору скланеньня („істага“, „істаму“, „істым“, мн. лік—„істыя“, „істых“ і г. д.). Такі канчатак быў у першы раз праведзены Яз. Лёсікам у яго перакладзе „Комуністычнага Маніфэсту“, аднак ён не адпавядае жывому народнаму вымаўленьню (за выключэньнем толькі некаторых мясцовасьцяў). Трэба прыняць бяз доўгіх акалічнасьцяў канчатак „іст“, як у расійскай і іншых мовах.

г) Не належаць таксама перакладу лацінскія і грэцкія тэрміны, якія ў сучаснай навуковым ужываньні страцілі свой першапачатковы сэнс ды

набылі характар умоўных тэрмінаў. Да гэтай катэгорыі належаць, напр., — „рэфлекс“, „апэрцэпцыя“, „сылёізм“ і інш. Не павінны перакладацца і штучныя тэрміны сучаснай навукі, напр., — „гормон“ з навукі аб констытуцыі арганізму.

д) Само сабой зразумела, што няма чаго мудрыць над перакладам тых чужаземных слоў, якія ўжо атрымалі пашырэнне ў народнай масе і набылі ў народным ужываньні правільны канкрэтны сэнс, як, напр., „матэрыя“, „мобілізацыя“, „сакратар“ „сакрэт“ і інш.

е) Словы, узятыя з сучасных жывых моваў, асабліва з ангельскай мовы, павінны, на мой погляд, пакідацца без перакладу. Такім парадкам, прыймаем: „танк“, „трамвай“, „бокс“ і г. д.

Такім спосабам, у агульным вывадзе бачым, што няма чаго баяцца перакладу чужаземных тэрмінаў у нашу мову, і ў падставе гэтае працы дадзены зусім грунтоўныя мотывы, але разам з тым ясна, што, папершае, няможна быць фанатычным пры замене чужых слоў сваімі роднымі і з нецярплівасьцю адносіцца да чужога толькі таму, што гэта—чужое, не сваё, а падругое, наша тэрмінолёгічная праца павінна набыць сабе пэўнае прынцыповае абаснаваньне.

II.

Як-жа пісаць чужаземныя словы?

У самай цеснай сувязі з пытаньнем аб ужываньні чужаземных слоў у нашай мове стаіць пытаньне: як-жа пісаць тыя чужыя словы, без якіх няможна абыйсьціся ў нашай мове? Канкрэтна: будзем „акаць“ або „окаць“?

Праўда, некалькі небясьпечна дакранацца гэтага пытаньня, бо дакранацца яго, гэта значыць лішні

раз разьятрываць назольную балячку на цэле нашай мовы. Неаднакроць гэта пытаньне высоўвалася на старонках нашага друку. Неаднакроць у мурах Ёнбелкульту і на розных канфэрэнцыях узьнімаліся заўзятыя спрэчкі паміж найвыднейшымі знаўцамі нашай мовы. Пісалі, гаварылі, рабілі пастановы... А ўсё-ж такі не дагаварыліся.

„Воз и ныне там“, дзе ён апынуўся ў канцы 1925 году, калі ўпяршыню ўзьнялося наша правапіснае пытаньне. Неразьвязанае пытаньне аб правапісе чужаземных слоў самым шкодным спосабам адбіваецца на розных баках нашай культурнай справы. Блытаюцца друкаршчыкі, выпраўшчыкі, аўтары, вучні, настаўнікі, наогул усе асобы, якія пішуць па-беларуску, блытаюцца нават самі нашы правапісныя законадаўцы...

Вось прада мною ляжыць зборнік апавяданьняў Тараса Гушчы „На прасторах жыцьця“. Чытаем на старонцы 85: „Дактары, адвокаты, профэсары, камісары, поэты, мастакі, артыстыя, гандляры, спэкулянты і людзі іншых профэсій і соцыяльных груп“... Чытаеш і дзіву даешся! Чаму слова „доктар“ абеларушана, „адвокат“—не?.. Чаму ў адным і тым самым слове (соцыяльны) адна літара абеларушана, другая захавалася? Папраўдзе, ня ведаеш, як пісаць... А ў апавяданьнях, што дадзены ў гэтым зборніку, знойдзена шмат і іншых чужаземных слоў. Даем іх у правапісе зборніка: мобілізацыя, электрафікатар, доцэнт, прокурор, міліцыянэр, патрыотызм, рэволюцыя і інш. Чаму „міліцыянэр“—беларускае слова, а „патрыотызм“—небеларускае? І калі палічыць, што „мобілізацыя“, „поэт“, „доцэнт“ яшчэ не ўвайшлі ў народную мову, дык выходзіць, што наш народны poeta ня піша на народнай мове і, значыцца, яго творы ня могуць быць названы ў поўным сваім ахопе „народнымі“ творамі. Аднак-жа, Якуб Колас

ёсьць праўдзівым народным пісьменьнікам,—і яго творы зразумелы для чытачоў з народу без абы-якіх тлумачэньняў (друкаваліся-ж апаবাদаньні, сабраныя ў зборніку, на старонках масавай сялянскай газэты „Беларуская Вёска“). Значыць, астаецца дапусьціць, што нашага народнага пісьменьніка падвёў Язэп Лёсік сваім аблудным правілам правапісу, падвялі мудрагелі з корэктарскага пакою друкарні Дзяржаўнага Выдавецтва, якія не саромяцца пушчаць у друк такія правапісныя „пекнасьці“, як „голюцынацыя“ (гл. С. Хурсік „Першы паўстанак“, 52 стар.). „поліатывы“ (Полымя, 1926 г. № 6, 91 ст.), „соблятыўны склон, (Яз. Лёсік, Сынтакс, 1925 г., 209 стар.). Ня буду ўсё-ж такі больш чапаць нашых корэктараў, бо ім прыходзіцца толькі расплачвацца за „чужыя грахі“,—за хібы нашага правапісу, які яўна не адпавядае вымогам нашай сучаснасьці. А сапраўды, наша сучаснасьць далёка пайшла ўперад у параўнаньні з тым часам, калі Бр. Тарашкевіч пісаў сваю „Беларскую граматыку для школ“ і насьпех формуляваў сваё правіла правапісу чужаземных слоў. Факт той, што ў мову нашых літаратараў бэлетрыстых за час рэвалюцыі ўвайшло шмат чужаземных слоў. Ня ўжываць гэтыя словы нашы бэлетрысты ня могуць, бо яны ўжываюцца ў шырокіх народных масах. З народнай мовы чужаземныя словы, калі можна так казаць, „лазам лезуць“ у бэлетрыстычныя творы. І ўжо на гэтым формальным грунце,—ужываньні пэўнага слова ў нашых бэлетрыстых, трэба было-б цэлы шэраг чужаземных слоў ліць абеларушанымі і падвесьці іх пад правілы нашага правапісу. Тут магчыма было-б проста падлічыць, якія словы ўжываюцца ў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага, Чарота і інш. пісьменьнікаў, і бяз доўгіх разважаньняў іх абеларусіць. Павінны-ж усе гэтыя словы ўжо на тэй падставе, што яны ёсьць у творах

нашых пісьменьнікаў, увайсьці ў будучы слоўнік
жывой беларускай мовы! Тут справа ясная. Няма
чаго спрачацца.

Заўзятыя прыхільнікі правапісу Тарашкевіча, як
Ул. Чаржынскі, і гатовы ўступіць „акаўцам“ у пы-
таньні аб правапісе чужаземных слоў, што ўжываюцца
ў бэлетрыстычнай літаратуры. Аднак, яны пакуль
што ўпарта стаяць на сваіх пазыцыях у пытаньні
аб правапісе слоў „кніжных“, наогул тых слоў, якія
ўжываюцца ў падручнікавай літаратуры. Ці маецца
для гэтага адстойваньня пэўная рацыя? На мой
погляд, рацыя зусім няпэўная, паколькі мова ідзе
аб падручнікавай літаратуры, прызначанай для шы-
рокага карыстаньня, аб розных там географіях Смо-
ліча і Азбукіна, геомэтрыях Круталевіча, космогра-
фіях, граматыках, лемантарох і інш. Трэба-ж лі-
чыцца з тым фактам, што за час рэволюцыі, пры-
намсі, каля 30 проц. наяўнага беларускага насель-
ніцтва прайшло нашу школу, і, значыцца, тыя тэрміны,
якія ўжываюцца ў падручніках масавай школы, больш,
чымся на 30 проц., зрабіліся народнымі словамі.
Наогул, у наш час *опэраваць паняцьцем „кніжнае
слова“, значыць не разумець духу нашай эпохі.*
Для таго, хто мысьліць пасучаснаму, рэволюцыйна,—
ясна, што рэволюцыя сьцёрла мяжу паміж кнігай і
жыцьцём. Паняцьце „кніжнае слова“ ня вытрымлівае
крытыкі.

Такім спосабам, само жыцьцё прымушае нас шу-
каць больш аб'ектыўных крытэрыумаў для форму-
ляваньня прынцыпаў пісаньня чужаземных слоў у
нашай мове, чымся тыя, якія дадзены ў правапісе
Тарашкевіча—Лёсіка („кніжнасьць“ або „пашыра-
насьць“ слова ў народных масах). Гэтакім крытэры-
умам можа быць „*выразнасьць*“ вымаўленьня таго
або іншага гуку ў чужаземным слове ў нашай мове.
Адсюль мы проста натрапім на прынцып „*няпоўнага*“

аканья, формуляваны С. М. Некрашэвічам у яго прадмове да „Расійска-беларускага слоўніка“ С. Некрашэвіча і М. Байкова і праведзены ў другім выданьні „Практычнага расійска-беларускага слоўніка“ М. Байкова і М. Гарэцкага, хаця трэба заўважыць, што гэты прынцып яшчэ раней выказваўся Я. Станкевічам. Што для чужаземных слоў няма падставы рабіць выключэньняў з агульных правіл нашага правапісу, з гэтым згаджаецца і Яз. Лёсік, як відаць з яго пазьнейшых правапісных нарысаў; нават больш таго,—ён высоўвае прынцып поўнага („вялікага“) аканья ў чужаземных словах. Калі-б гэты прынцып, быў наогул прыняты ў нашым правапісе, разумеецца, што паводле яго трэба было-б пісаць і чужаземныя словы; аднак, паколькі ў нас наогул няма поўнага аканья і ў беларускіх словах, яго няма можна прыняць для слоў чужаземных. Гэты погляд і атрымаў перамогу ў часе дыскусіі аб правапісе чужаземных слоў на Акадэмічнай Конфэрэнцыі. Акадэмічнай Конфэрэнцыяй ухвалена: „у чужаземных словах замест ненаціскага „о“ пішацца „а““. Проста, ясна, рашуча! Так за-звычай пісалі законы ўсе законадаўцы! І канечна, супроць прынцыповага боку тут прэчыць ня прыходзіцца. Прынцып—правільны; яго толькі трэба разьвінуць, канкрэтызаваць у падрабязнасьцях.

Але вось як толькі мы даходзім да падрабязнасьцяй, дык справа выходзіць зусім не такой простаю, як гэта можа здацца на першы погляд. Кожны закон патрабуе тлумачэньняў, і гэтыя тлумачэньні могуць значна абмежаваць абсяг прыстасаваньня закону. Так стаіць справа і ў гэтым выпадку.

Папершае, ці ва ўсіх, без абы-якіх выняткаў, чужаземных словах мы будзем пісаць замест ненаціскага „о“—„а“. Вось, напрыклад, слова „Омега“. Ці тутака будзем акаць? Калі так, дык выйдзе

поўны гвалт над сэнсам, бо ў грэцкай мове, калі перакладаць гэта слова ў нашу мову, тутакса будзе не „а“, а якраз „о“ вялікае. Далей, ці напішам замест расійскага „оттоманское войско“ або „войско оттоманов“ у нашай мове „атаманскае войска“, „войска атаманаў“. Ці пекна выходзіць? Разумецца, няпекна*). А такія выпадкі трапляюцца не ў адзіночным ліку. Зноў такі, як быць з вузка-спэцыяльнымі тэрмінамі, дзе папраўдзе мае вялікае значэнне найменшае „ёт“, як напрыклад, назвы хэмічных элементаў, асабліва новых элементаў, для якіх прыдумваюцца новыя штучныя назвы. Або вось, напрыклад, назвы модусаў сьлэгізмаў. Ня можам напісаць замест „Бароко“ — „Барока“, бо тутакса кожная галосная мае зусім азначанае сымбалічнае значэнне і не дапушчае ніякай замены. Такія выпадкі знойдуцца ў кожнай галіне ведаў у спецыяльных разьдзелах. Справа ў тым, што ад падручнікавай літаратуры трэба адрозьніваць вузка-спэцыяльныя навуковыя творы. Нельга да гэтай навуковай літаратуры падыходзіць так, як мы падыходзім да падручнікавай літаратуры, прызначанай для масавага ўжываньня. Ясна, што гэтая літаратура прызначаецца для вузкага кола спецыялістаў, а ў вуснах спецыялістаў вузка-спэцыяльны тэрмін будзе гучэць не як народнае беларускае слова, а так, як яно гучыць у адпаведнай чужаземнай мове. Такія вузка-спэцыяльныя словы толькі ў рэдкіх выпадках (з непаразумеўня) могуць патрапіць у звычайныя, нават найпаўнейшыя слоўнікі тыпу практычных, і калі да слоў, што паказваюцца ў „практычных“ слоўніках, зусім натуральным зьяўляецца аканьне, дык рэдка

*) Выябразім сабе, што прыдзецца перакласьці з расійскае мовы: „Войско атаманов напало на оттоманское войско“. Ці будзем перакладаць: „Войска атаманаў напала на атаманскае войска“.

ўжыванья *вузка-спэцыяльныя* навуковыя тэрміны на мой погляд, як выключэньні з агульнага правіла, павінны пісацца, як яны пішуцца ў тэй мове, адкуль яны ўзятыя.

Другое пытаньне, якое можна высунуць, дэталізу, ючы прынцып „аканья“,—гэта тое, як трэба пісаць складаныя чужаземныя словы. У „Практычным расійска-беларускім слоўніку“ бачым „заалёгія“, „касмаграфія“, „касмапаліт“. Я цяпер прыходжу да таго заключэньня, што ў першай складанай часьціне гэтых і падобных да іх слоў павінна быць затрымана „о“. Бо, калі ў беларускіх складаных словах паводле нашага правапісу пішацца ў пэўных выпадках „о“ (напрыклад, „добраякасны“, „роўнасечны“), дык якое маем права рабіць выключэньне для чужаземных слоў, з якімі трэба абыходзіцца асабліва цырамонліва? Такім парадкам, на мой погляд, трэба пісаць: „зоалёгія“, „космаграфія“, „космапаліт“. Адсюль: „морфалёгія“, „онталёгія“, онтагенэзіс“. Аднак, для прыйменьнікаў трэба прыняць аканьне без выключэньняў, адкуль: „праграма“, „пралетар“ і г. д.

Патрэцяе, спытаем: ці ва ўсіх выпадках пісаць на месцы чужаземнага „e“ пасья цвёрдых зычных наша „э“? Факт той, што ў пэўнай колькасьці чужаземных слоў у нашай літаратуры пішацца „а“ або „ы“. Прыклады: „літаратура“, „матар‘ял“, „канцылярыя“, „цырамонія“ і г. д. Калі пішуцца *a* або *ы*, значыць, маецца для таго пэўная рацыя,—*выразнасьць* вымаўленьня гэтых гукаў у народнай мове. У адрозьніцу ад прынцыпу Я. Станкевіча ўсе гэтыя словы, дадзеныя ў *літаратурным* ужываньні, трэба разглядаць, як выключэньні з правіла аб *няпоўным* аканьні.

Чацьвертае пытаньне: як быць з географічнымі назвамі, прозьвішчамі і ўласнымі іменьнямі? Тутака трэба заўважыць тую акалічнасьць, што расійскія,

польскія і украінскія географічныя назвы звычайна падлягаюць нашаму правапісу. Мне здаецца, што пад гэты звычай могуць падыйсці і ўсе географічныя назвы эўропэйскіх народаў. Аднак, выключэннем павінны быць такія, як кітайскія, японскія дыя негрыянскія назвы, як зусім розныя ад знаёмых нам эўропэйскіх (адсюль: „Кобдо“, „Іокогама“, „Токіо“, „Конго“ і г. д.). Што датыча да прозьвішчаў, дык тут магчыма прыняць такое правіла: прозьвішчы дзеячоў навукі, мастацтва, політыкі, якія набылі агульную вядомасць, падлягаюць нашаму правапісу (адкуль пішам: *Сакрат*, *Сафокл*, *Магамэт*, *Вальтэр*, *Мальер*, *Напалеон*, *Лютар* і інш.); але прозьвішчы, мала вядомыя, непопулярныя, пішуцца так, як у тэй мове, да якой належаць, прычым у навуковых творах яны могуць пісацца проста ў гэтай мове (напрыклад, проф. *И. Владимиров*, *Passow*, *Freud* і г. д.). Уласныя іменны, канечна, пішуцца так, як яны выяўляюцца ў тэй мове, да якой належаць (адсюль: *Іоан*, *Ян*, *Іван*, *Жан*, *Джон*, *Хуан*, *Георгі*, *Юры*, *Жорж*, *Джордж*). Разумеецца, што прозьвішчы асоб, якія працуюць у нас, на Белай Русі, павінны абавязкова пісацца пабеларуску (адсюль—*Градынгер*, *Нодаль* і г. д.).

Абагульняючы казаннае аб правапісе чужаземных слоў, прыходзім да таго вываду, што хаця прынцып няпоўнага аканьня і дае пэўны грунт для разьвязаньня нашай правапіснай блытаніны, аднак ня трэба быць фанатычным у правядзеньні гэтага прынцыпу, роўналежна таму, як фанатызм не павінен мець сабе выяўленьня і ў абеларушваньні чужаземшчыны наогул.

Разумеецца, што патрэбны выключэньні з гэтага прынцыпу.

Зразумела, што ўсіх гэтых выключэньняў абгаварыць у падручніках правапісу немагчыма,—і такім

парадкам м'я мусім натрапіць на ідэю *спэцыяльнага правапіснага слоўніка* для нашай мовы. Такая ідэя выплывала ўжо ўвесну мінулага году, у часе заўзятых боек паміж „акаўцамі“ і „окаўцамі“. Прапанованая „окаўцамі“, яна сустрэла крытыку з боку С. М. Некрашэвіча (гл. артыкул „Да пашырэння аканьня на чужаземныя словы“, „Полымя“, 1926, № 5, стар. 127—128). Аднак, на мой погляд, няма сур'ёзнай рацыі адносіцца да такога слоўніка скептычна. Ясна тое, што ў справе правапісу тэорыяй, агульнымі формуламі, агульнымі прынцыпамі абыйсціся нямажна.

Правапісныя слоўнікі ёсць і ў расійскай, і ў украінскай, і ў іншых мовах,—і зьяўляюцца простаі неабходнасьцю ў справе навучаньня і друку. Такі слоўнік патрабуецца і для нашай мовы. Канечна, было-б вельмі вузкім абмяжоўваць задачу такога слоўніка правапісам толькі чужаземных слоў, як гэта дапушчалася „окаўцамі“ ўвесну 1926 году. І ў пісаньні нашых беларускіх слоў ёсць ня мала цьмянасьцяй, няма спрэчных месц. Напр., як правільней пісаць: „брызкі“ або „брыскі“, „мейсца“ або „месца“? А колькі ёсць спрэчнасьцяй у пісаньні складаных слоў. Улетку 1926 году Правапісна-Тэрмінолёгічнай Камісіяй Інбелкульту была зроблена спроба ўкласьці правапісны слоўнік чужаземных слоў. Гэта спроба не ўдалася з тэй прычыны, што ў Камісіі ня было пэўных прынцыпаў для ўкладаньня падобнага слоўніка. Гэта—папершае. Падругое, неабходнай умовай для ўкладаньня правапісных слоўнікаў зьяўляецца наяўнасьць падрабязных слоўнікаў звычайнага тыпу. Было-б памылкай думаць, што слоўнікі звычайнага тыпу, нават у акадэмічным выданьні, могуць самі па сабе развязаць правапісную праблему: тутака галоўная ўвага зварачаецца на пераклад, на сэнс, адным словам,—на ўнутраны бок

слова. Але зразумела, што слоўнік звычайнага тыпу, у якім падабрана як мага большая колькасць беларускіх слоў, зьявіцца матэрыялам для ўкладання правапіснага слоўніка. А з выданьнем апошняга наш правапіс знойдзе для сябе такую-ж пэўную аснову, якую знайшоў для сябе расійскі правапіс у правапісным слоўніку Н. Я. Грота.

III.

Практычныя вывады.

Абагульняючы казанае ў абодвух ранейшых раздзелах нарысу, я раблю наступныя практычныя вывады:

1. Неабходна лічыць, што магчыма шырокі пераклад або, прынамсі, тлумачэньне чужаземных тэрмінаў у нашу мову адпавядае пільным патрэбам масавай асьветы, папулярызацыі веды і кнігі.

2. Галоўная Тэрмінолёгічная Камісія Ёнбелкульту павінна выпрацаваць сталыя прынцыпы перакладу чужаземных тэрмінаў у нашу мову. Наогул пажадана, каб тэрмінолёгічная праца ў далейшым яе працягу вялася паводле азначанай праграмы і пэўных мэтаў працы.

3. Патрабуецца грунтоўная крытыка зборнікаў навуковых тэрмінолёгіяў і практычных расійска-беларускіх слоўнікаў з пункту погляду адпаведнасьці іх жывой народнай мове і жыцьцёвасьці новатвораў.

4. Для захаваньня чыстаты беларускае мовы ў нашых літаратурных творах патрэбна зьвярнуць увагу на беларускую фразэолёгію. Пытаньне фразэолёгічнае трэба лічыць чарговым пытаньнем нашай мовазнаўчай навукі.

5. Для ўхіленьня правапіснай блытаніны неабходна прыняць ухвалены Акадэмічнай Конфэрэнцыяй прынцып „няпоўнага аканьня“ ў чужаземных словах.

6. Пры дэталізаванні прынцыпу „няпоўнага аканья“ прымаюцца пад увагу асаблівасці пісанья складаных чужаземных слоў, вузка-спэцыяльных навуковых тэрмінаў, уласных географічных найменьняў, прозьвішчаў і ўласных іменьняў, а гэтак сама выпадкі напісанья „а“ і „ы“ замест ненаціска „е“ („э“), дадзеныя ў народным вымаўленьні і зафіксаваныя ў літаратурным ужыванні. і

7. Пасьля выхаду з друку падрабязнага расійска-беларускага слоўніка, на грунце яго матэрыялаў, апрацоўваецца спецыяльны правапісны слоўнік беларускай мовы.

„Польмя“ 1927 г., № 4.

ДА ПЫТАНЬНЯ АБ МЭТОДАХ І ПРЫЁМАХ НАШАЕ КРЫТЫКІ.

I.

Наогул аб нашай крытыцы.

Пытаньне аб нашай літаратурнай крытыцы, разумеючы пад гэтым тэрмінам крытыку як уласна-літаратурных, гэтак і навуковых твораў, набывае ў наш час асаблівае значэньне, як найактуальнейшая літаратурная праблема. Аб гэтым яскрава сьведчыць як рост літаратурна-крытычных артыкулаў і зьяўленьне спецыяльных аддзелаў крытыка літаратуры на старонках газэт „Зьвязда“ і „Савецкая Беларусь“, гэтак, асабліва, ажыўленьне літаратурнай полемікі. Усё гэта, разам і паасобку ўзятае,—ясныя „азнакі часу“. Яны паказваюць на рост і паглыбленьне нашай пролетарска-беларускай літаратуры. Як і ў іншых галінах савецкага будаўніцтва, у галіне літаратуры надыходзіць момант самакрытыкі, яснага ўсьведамленьня сабе задач і мэтаў літаратурнае працы. І ў гэтым—значная розніца ў стане нашай сучаснай літаратуры параўнальна з тым, што было ў літаратуры ў першыя гады рэвалюцыі. Толькі зрэдку і як-бы выпадкова тады зьяўляюцца на старонках нашага друку крытычныя артыкулы. Гэтым наша літаратура першых дзён рэвалюцыі адрознівалася нават ад літаратуры „нашаніўскае пары“, калі ўжо зьявіліся парасткі

сур'ёзнай крытычнай літаратуры ў артыкулах М. Багдановіча, А. Навіны, Г. Леўчыка ды інш. Дапраўды, ёсць пэўны сэнс у гэтай зьяве ў першыя гады рэволюцыі. У той момант, калі толькі што наладжвалася пролетарская дыктатура ў Беларусі, і беларуская пролетарска-сялянская літаратура знаходзілася яшчэ ў зародковым, гэтак кажучы, стане, тады было зручней маўчаць: усякая крытыка, асабліва жорсткая, бязлітасная, магла толькі напярэшкодзіць справе. Аднак, ужо неўзабаве пасля таго, як зрабілася прыкметным узмацненне савецка-культурнага будаўніцтва, патрэба крытыкі пачала адчувацца ўсё больш і больш мацней. Цяпер-жа, пасля дзесятых угодкаў Кастрычнікавай рэволюцыі, замоўчваньне недахопаў у розных галінах нашай дзейнасці ўжо ня толькі недапушчальна, але і проста зьявілася-б шкодным для пасьпехаў соцыялістычнага будаўніцтва ў далейшым. Мы і бачым, што цяпер у розных часопісах выдаюцца больш-менш значныя літаратурна-крытычныя таленты. І не бяда тое, што іх крытыка часам набывае бязлітасны выгляд, выяўляючыся нават у форме абсалютна-адмоўнай ацэнкі аўтарскіх твораў. Для аўтараў—залатая ісьціна: „лепей хай лаюць, чымся маўчаць“,—і поўнае маўчаньне аб кнізе або пэўным аўтарскім творы роўназначна найніжэйшай ацэнцы. Аўтар, які толькі піша і аб якім нічога ня пішуць,—самая няшчасная зьява ў літаратуры. Тутака ён, папраўдзе,—нішто, нуль у літаратурных адносінах. Гэтак у крытыцы сваіх твораў зацікаўлены і самі аўтары. Усё гэта—труізмы.

Аднак бываюць розныя віды крытыкі. Ясная справа, што каштоўнасьць выяўляе аб'ектыўная бесстаронная крытыка, якая выходзіць з мотываў паспрыяць удасканаленьню навуковай або літаратурнай працы. Ёй супярэчыць суб'ектыўная крытыка, крыніцы якой амаль заўсёды даны ў асабістых ціка-

васьцях аўтара крытыкі. Апроч таго, маюць вельмі важнае значэньне і паасобныя прыёмы, спосабы крытыкі. Бываюць вельмі некорэктныя, лапезныя крытыкі. Часам крытыка прымае форму недапушчальнай лайнакі,—і лайнакі, накіраванай супраць асобы аўтара. Апроч „брахунства“, часам выяўляецца ў крытыкаў гэрэзлівасьць і забіяцтва,—тое, што магчыма было б назваць, ужываючы расійскую тэрмінолёгію, „літэратурным мальчישеством“. Ёсьць і проста „няцнотныя“,—„блудлівыя“ крытыкі. Усё гэта, канечна, становіць адхіленьні ад норм здаровай марксыцкай крытыкі,—а шкада тое, што гэтыя адхіленьні выступаюць дзе-ні-дзе і ў нашай літаратурнай крытыцы, у некаторых-жа крытыкаў, і нават у цэлых журнальных колектывах, у апошні час маюць нахіл зрабіцца свайго роду традыцыяй. Зразумела, што гэта зьява вельмі шкодная ў нашай літаратуры. Ёю наша сучасная літаратурная крытыка пэўных асоб значна адрозьніваецца ад спакойнай сур'ёзнай крытыкі „нашаніўцаў“,—і барацьба з гэтай ненармальнай зьявай становіць чарговую задачу бягучага моманту. Посьпехі далейшага разьвіцьця беларускай літаратуры і нашага ўдасканаленьня ў навуковых адносінах, наогул посьпехі нашага нацыянальна-культурнага будаўніцтва ў значнай меры залежаць ад таго, ці здолеем мы адкінуць тое шкоднае, нездаровае, што выяўляецца цяпер у галіне нашай літаратурнай крытыкі, і дарасьці да ступені сапраўднай аб'ектыўнай марксыцкай крытыкі.

З гэтага погляду, ужываючы спосаб „ад супраціўнага“, варта спыніцца на некаторых паасобных выпадках у галіне нашай літаратурнай крытыкі і паасобных прыёмаў крытыкаў.

У першую чаргу можна зьвярнуць увагу на крытычныя прыёмы Яз. Лёсіка і некаторых крытыкаў з „Узвышша“.

Аб крытычных прыёмах Яз. Лёсіка.

Крытычныя „здольнасьці“ Яз. Лёсіка выявіліся ў сваім эмбрыёнальным стане яшчэ задаўна, у часе выхаду „Вольнай Беларусі“ і „Звону“; першае ж яго выступленьне на старонках „тоўстых“ часопісяў адбылося ў часопісі „Адраджэньне“, — і ўжо тады яскрава вызначыўся характар яго крытычных ацэнак. „Гарачнасьцю, вульгарнасьцю і бульварным, нелітаратурным грубым тонам“, пісаў тады на старонках „Савецкай Беларусі“ адзін зганьбены паважаным крытыкам аўтар пад псеўдонімам Н. М-чук, „вызначаюцца „рэцэнзіі“ Яз. Лёсіка. Сустракаюцца, напр., такія словы, як „салапякі“, „вярзьці“, „дзяўчаты-б верацёнамі запаролі“, „вар’яцкі дом“ і іншыя пэрлы дзіўнага лексыкону. Чуецца ў гэтых заметках нейкая надмерная нэрвовасьць, суровасьць і аднабокасьць ацэнкі. Папраўдзе, ацэнкі ніякай няма, а толькі брыдка лаянка. „Рэцэнзэнт“ ад вялікай гарачнасьці пачынае сыпаць расійскімі ядранымі фразамі. Глядзіш і вачом ня верыш“.

Пасьля гэтай водпаведзі крытычная дзейнасьць т. Лёсіка на некаторы час прыпынілася. Ва „Ўвагах да нашае літаратурнае мовы“, што друкаваліся на старонках „Полымя“ за 1924 г., знаходзім толькі безоб’ектныя і бескалёрныя, у значнай меры залежныя ад падобных-жа заўваг аб украінскай літаратурнай мове В. Курыла, закіды супраць усяе нашае журналістыкі ў цэлым.

Аднак, у апошні час т. Лёсік зноў вышаў на поле літаратурных боек.

У другім нумары „Узвышша“ за мінулы год паміж іншых рэцэнзій зьмешчана вялікая рэцэнзія, свайго роду крытычны артыкул Яз. Лёсіка на

„Беларуска-Расійскі слоўнік“ М. Байкова і С. Некрашэвіча. Рэцэнзія была зачытана, як даклад, на агульным сходзе Аддзелу Мовы і Літаратуры Інстытуту Беларускай Культуры.

Гэта, так кажучы,—спроба навукова-літаратурнай крытыкі з боку Яз. Лёсіка.

Тая акалічнасьць, што т. Лёсік сярод сваіх граматычна-правапісных прац знайшоў час для дакладнага разгляду слоўніка і нават зачытаў сваю рэцэнзію на сходзе навуковай інстытуцыі, сама па сабе становіць дадатную зьяву ў галіне нашага навукова-літаратурнага жыцьця. У дакладным разглядзе слоўніка, папершае, зацікаўлены самі аўтары. Гэта—неабходная ўмова для выпраўленьня іх памылак і апушчэньняў. Самая прырода слоўнік вае працы такая, што кожны, нават найбольш дакладны, слоўнік павінен выклікаць крытыку. У наш-жа час, момант сфармаваньня літаратурнай беларускай мовы, суворая, бязьлітасная крытыка беларускіх слоўнікаў зьяўляецца простаю неабходнасьцю.

Аднак, ці зьявілася карысным выступленьне т. Лёсіка? Ці пазбавіўся ён ранейшых лапезных прыёмаў сваёй крытыкі? Ці ўдалося яму натрапіць на шлях аб'ектыўнага, бесстароннага, угрунтаванага разгляду?

Суб'ектыўнізм, выбрыкі некорэктнасьці і бульварнай грубасьці, разьлічаныя на танны эфэкт, заразумеласьць рэцэнзэнта і неўгрунтаванасьць паасобных заўваг пры адсутнасьці чуцьця навуковай крытыкі,—вось што кідаецца ў вочы, калі чытаеш рэцэнзію.

Суб'ектыўны падыход да слоўніка заўважаецца ўжо ў пачатку рэцэнзіі. Рэцэнзэнту, бач, не падабаецца, што „за час друку слоўніка аб ім ня раз апавяшчалася ў газэтах і часопісах, успаміналася і ў рэцэнзіях“, дзякуючы чаму „цікавасьць грамадства да яго вельмі вырасла“,—і ў гэтым афішаваньні слоўніка, відавочна, на думку рэцэнзэнта, вінавайцы—

аўтары і ранейшыя рэцэнзэнты слоўнікавых прац. Вось ужо сапраўды суб'ектыўны і некорэктны падыход! Об'ектыўна разважаючы, можна проста казаць, што ў наш час больш-менш поўны беларуска-расійскі слоўнік павінен цікавіць грамадства без абыякага спецыяльнага афішаваньня. І ці аўтары слоўніка вінаваты ў тым, што рэцэнзэнты ранейшых слоўнікавых прац мелі на ўвазе выхад у сьвет беларуска-расійскага слоўніка, які, ня гледзячы на ўсю сваю непаўнату і хібы, усё ж такі можа быць карысным у справе вывучэньня беларускай мовы? Прычым тут аўтары і ці пад іх уплывам пісаліся рэцэнзіі на „Практычны расійска-беларускі слоўнік“ М. Байкова і М. Гарэцкага?

Дапусьціўшы адну некорэктнасьць супроць рэцэнзэнтаў „Практычнага расійска-беларускага слоўніка“, Яз. Лёсік праз некалькі радкоў дапушчае і другую. „Галаслоўнай“ назьвае ён пахвалу тых крытыкаў, што аб ім пісалі, ня прыводзячы ніякіх аргумэнтаў, апроч спасылкі на прадмову саміх аўтараў да другога выданьня слоўніка, дзе яны пісалі: „На жаль, і да гэтага часу не зьявілася ў друку паважнае крытыкі на наш слоўнік. Ацэнкі, якія былі зьмешчаны ў часопісах „Полымя“ і „Асьвета“, больш хваляць, чымся ганяць слоўнік: крытыка вельмі павярхоўная“. Але ж ясна, што з заўвагі на павярхоўнасьць крытыкі яшчэ не вынікае вываду аб галаслоўнасьці агульнай ацэнкі, якая ў рэцэнзэнтаў не залежала ад крытыкі паасобных перакладаў слоўніка, а абумоўлівалася яго агульным значэньнем, яе *першага* больш-менш поўнага расійска-беларускага слоўніка. У кожным разе ўжо адно чуцьцё мовы і літаратурная далікатнасьць прымушалі-б да асьцярожнасьці з ужываньнем тэрміну „галаслоўнасьць“. Гэтых якасьцяў, як відаць, бракуе т. Лёсіку, і ў сваёй рэцэнзіі ён аднаўляе прыём лапезнай кры-

тыкі: каб павялічыць вартасць сваёй крытыкі, вылівае ў пачатку рэцэнзіі памыі на ранейшых крытыкаў! Прыём застарэлы і няварты насьледаваньня!

А вось-жа сам т. Лёсік бяз сур'ёзнай рацыі кажа, што ў „Бядулі, як у поэты, часта (курсіў мой. М. Б.) ужываюцца словы ў неналежным значэньні“. З гэтай заўвагі выходзіць, што, наогул у нашай поэзіі словы часта ўжываюцца ў неналежным значэньні. Ці ўгрунтавана гэта галаслоўнае дапушчэньне? Яно выказана без абы-якіх угрунтаваньняў. З аднакавай рацыяй можна казаць, што ў Бядулі, як і ў іншых поэтаў, словы ўжываюцца ў неналежным значэньні не часцей, чымся ў самага рэцэнзэнта.

Суб'ектыўна і пры тым ненавукова, без знаёмства з адпаведнай слаўнікарскай літаратурай і прыწყпамі слоўнікавай працы, т. Лёсік прырэчыць занясенню ў беларуска-рускі слоўнік слоў пэўнай катэгорыі, тых слоў, што зазвычай называюцца брыдкімі словамі. Відаць, што крытыку невядомы словы вядомага расійскага слаўнікара Ул. Даля: „Словарник не узаконитель, а раб языка: что есть, он обязан собрать и не может выкидывать то, что ему не нравится“ (В. Даль. „Искажение русского языка“). Пэўна, што гэтых слоў Даля ня ведае т. Лёсік, а калі-б ён ведаў іх, дык ня пісаў-бы так катэгорычна, як ім напісана ў рэцэнзіі аб „неабходнасьці раз назаўсёды выясьніць і зьліквідаваць адну недарэчнасьць, якая нязьменна паўтараецца ва ўсіх нашых слоўніках, што складалі сумесна з М. Байковым“; з другога боку, прыродная далікатнасьць і тактоўнасьць не дапушчалі-б рэцэнзэнту абвінавачваць апошняга аўтара ў прыхільнасьці да падобных слоў. Каго і да чаго абавязвае рэгістрацыя такіх слоў? Нікога і ні да чаго! Аўтарамі слоўнікаў рэгіструюцца толькі факты, фэномэны мовы.

Праўда, у крытыка ёсьць прычэпка: беларуска-расійскі слоўнік ён разумее *толькі* (курсіў мой. М.Б.) як слоўнік літаратурнай беларускай мовы.

Ці правільнае гэта разуменьне і ці не выяўляюцца ў ім пэўныя спэцыфічныя для крытычнага мэтаду Лёсіка прыёмы?

У прадмове да слоўніка чытаем: „Мэта гэтага беларуска-расійскага слоўніка—даць дапамогу пры чытаньні сучасных беларускіх выданьняў тым асобам, якія хоць і маюць або элемэтарна-тэорэтычнае або практычнае знаёмства з жывой беларускай мовай, але яшчэ ня зусім дакладна ўяўляюць сабе тое слоўнікавае багацьце, якім уладае сучасная навукова-літаратурная беларуская мова ў параўнаньні з мовай расійскай. Паказанай мэтай тлумачыцца тая асаблівасьць слоўніка, што тут *значная ўвага* накіравана на словы і тэрміны, ужываньня ў навукова-літаратурнай мове“. З гэтай выняткі ясна відаць, што, паколькі значная ўвага ня ёсьць яшчэ выключнай увагай, беларуска-расійскі слоўнік толькі ў пэўных адносінах ёсьць слоўнікам літаратурнай мовы, і ня ўсе словы, якія зарэгістраваны ў ім, маюць літаратурнае ўжываньне. Каб давесьці сваю думку, крытык бярэ толькі першую палову цытаты, не зважаючы на тое, што самі аўтары не надаюць сваёй працы значэньня, якое ёй хоча даць рэцэнзэнт. Апошні сказ з цытаты без цырамоній выкідаецца ў рэцэнзіі. Як назваць гэты прыём абкарнаньня і, значыцца, наўмысьля-няправільнага вытлумачэньня слоў аўтараў? Разумеецца, што гэты прыём нягожы для сур'ёзнай крытыкі.

Занядбаньнем або няведаньнем таго, што „словарнік не ёсьць узаконитель языка“, тлумачыцца пэўныя заўвагі рэцэнзэнта аб зьмесьце слоўніка. Да гэтага далучаецца надзвычайная, хаця і ні чым не апраўданая, заразумеласьць крытыка. Ён папікае

аўтараў слоўніка, што вась яны пішуць: „адзяржаць“, а не „аддзяржаць“, „атрымаць“, а не „адтрымаць“, як яму хочацца, што яны бяруць прыметнік „буйны“ ў сэнсе „буйны горад“, што, урэшце, перакладаюць „зачынены—закрыты“, а „зачыняць — закрыць“. Гэта, на яго думку, значныя хібы. Аднак-жа, наша навукова-літаратурная мова ведае „зачыніць“ у сэнсе „закрыць“, адкуль „зачыніць сход“ як роўна „зачынены сход“; „буйны горад“ знаходзім у падручніках географіі Азбукіна, у географіі-ж Беларусі Арк. Смоліча напаткаем „буйны капітал“. Слаўнікар ёсьць нявольнікам мовы, і выпраўленьняў да таго, што *de facto* існуе ў звычайнай мове, ён ня робіць. Гэта занядае т. Лёсік і вымагае ад аўтараў слоўніка таго, на што яны ня могуць згадзіцца, лічачыся з тым, як ужываюцца словы звычайна, а ня толькі Яз. Лёсікам. Таксама звычайна пішуць: „атрымаць“ і „адзяржаць“: так даны гэтыя словы і ў „Беларуска-Маскоўскім слоўнічку“ М. Гарэцкага (прыраўн. польск. *o'rzumać* і *odzierżyć*; думка-ж аб тым, што трэба пісаць „адтрымаць“ і „аддзяржаць“, пакуль што ёсьць прыватная, неабавязковая ні для каго, думка т. Лёсіка,—і лічыцца з тым, што і як думае ён, асабліва ня прыходзіцца. Бо не ўзаканіцель-жа мовы Яз. Лёсік, і яго погляды ня могуць быць догмай нашага мовазнаўства. Наадварот, зусім дапушчальна, што ён можа памыляцца, і вельмі часта памыляецца. Так, напр., памылкова з погляду жывога народнага ўжываньня тлумачыць „зачыняць“ толькі, як „затворяць“, і „адчыняць“ толькі, як „отворяць“. Іначай, як можна перакласьці хаця-б вась гэты прыклад з „Казак і апавяданьняў“ Ал. Сержпутоўскага, 6 стар., у выданьні Інстытуту Беларускае Культуры: „Прышоў пуоп і веліеў адчыніць дамавіну“. Ніводзін расіец ня кажа, што „гроб“ можна „отворить“. Тутака адзіночна магчымы пераклад:

„открыть“. Такім спосабам, у гэтым, прынамсі, выпадку, жывая беларуская мова супярэчыць зацьвярджаньню Лёсіка*). Супярэчыць яна і іншым яго зацьверджаньнем, як, напр., упартаму адстойваньню штучнага „сапраўды“ замест народнага „запраўды“. Чаму ж тут напушчаць на сябе міну *непахібнасьці* і няпрызнанай аўторытэтнасьці.

Пераходзім цяпер да аб'ёму і зьместу слоўніка. Гаворачы аб аб'ёме слоўніка, Яз. Лёсік, як гэта зазвычай да яго, *ломіцца ў адчыненыя дзьверы* і даводзіць, што ў слоўніку няма некаторых характарных беларускіх слоў. Няма, кажа ён, такіх слоў, як астычыны, ашморгаць, ашаламуціць і г. д. Зусім непатрэбна было рабіць такіх пералічэньняў. У прадмове да слоўніка ясна сказана, што ён ня ёсьць яшчэ поўным слоўнікам беларускай мовы, з „літаратурных-жа твораў выбраны толькі некаторыя характарныя словы“. Паказана ў прадмове і на тое, што слоўнік напісаны ў працягу 4 месяцаў. Рэцэнзэнт чамусь замоўчвае гэтыя паказаньні і, як відаць з яго рэцэнзіі, ставіць аўтарам задачу ня больш ня менш, як напісаць у працягу 4 месяцаў поўны слоўнік беларускай мовы, які мог-бы перасягнуць „Словарь белорусского наречия“ Насовіча, і дзе было-б вычарпана поўнасьцю слоўнікавае багацьце нашай літаратурнай мовы. „Я не памылюся“, заяўляе ён, „калі скажу, што слоўнік Насовіча яшчэ доўга будзе служыць для нас недасяжнаю велічынёю“. Я-ж магу спытацца ў т. Лёсіка: ці магчыма, *навукова* разва-

*) Тую самую памылку паўтарае Яз. Лёсік у сваіх „Граматычных нататках“, выдрукаваных у № 5 „Узвышша“. Так сама няправільна ў гэтых „Нататках“ ён тлумачыць „па“ ў сказе „Відаць па вочках, што ходзіць па ночках“ у сэнсе „пасья“. Тутака прыменьнік „па“ мае такі-ж самы сэнс, што і ў аднаковых расійскіх сказах. Адсюль, папраўдзе, пабудаванымі на пяску аказваюцца далейшыя разважаньні аўтара „Нататак“.

жаючы, дапусьціць апрацаваньне ў працягу 4 месці., хаця-б і дзьвума асобамі, слоўніка, які перасягнуў - бы з боку свайго аб'ёму і зместу слоўнік Ів. Насовіча матэрыял для якога назьбіраўся ў працягу 16 год? У гэтай заяве Лёсіка, як нельга больш, выразна выявілася ўся слабасьць яго мэтодалёгічнай падрыхтоўкі да крытыкі слоўнікавых прац, а бяз гэтай падрыхтоўкі ня трэба было зусім брацца за крытыку, асабліва з тэй чыста ненавуковай надзіманасьцю, якой яна прасякнута ад пачатку да канца.

Канечна, у цяперашнім сваім выглядзе слоўнік мае шмат недахопаў. Наогул можна згадзіцца з т. Лёсікам, што аўтарам слоўніка трэба яшчэ шмат папрацаваць, каб давесьці яго да належнай вышыні. Аб гэтым няма чаго і спрачацца. А каб аўтары слоўніка змаглі давесьці сваю працу да дасканаласьці, патрабуюцца выпраўленьні з боку знаўцаў да паасобных месц слоўніка. Пры гэтым ясна, што тыя выпраўленьні, якія даюцца на старонках друку, набываюць для ўдасканаленьня слоўніка асаблівую каштоўнасьць, бо нельга-ж выступаць на старонках друку з павярхоўнымі заўвагамі.

Выпраўленьні да паасобных месц слоўніка, адзначаючы памылкі, якія „кожнаму могуць кінуцца ў вочы“, і дае т. Лёсік.

Аднак-жа паглядзім, што гэта за выпраўленьні, якая іх аб'ектыўная, навуковая вартасьць?

Трэба прызнацца, што некаторы процант гэтых выпраўленьняў мае рацыю. Да гэтай катэгорыі належаць выпраўленьні да слоў: „абноч“ (не „ночью“, як растлумачана ў слоўніку, а „в течение ночи“), „азярод“ (ня „сушилка“, а „приспособление из жердей и бревен для сушки снопов“), „азярына, „акыш“, „вымерхацца“ і інш. Аднак такіх удалых выпраўленьняў зусім нязначны процант. Большасьць-жа іх няўдачныя, выяўляюць незнаёмства рэцэнзэнта з

крыніцамі, слабае веданьне ім расійскай мовы, адсутнасьць у яго прыёмаў навукова-літаратурнай крытыкі і могуць нават сьведчыць аб тым, што ён „слаба разьбіраецца ў значэньні беларускіх слоў“, чым ён думае папікнуць аўтараў слоўніка.

Гэтыя „выпраўленьні“ вельмі паказальны для характарыстыкі паасобных прыёмаў і мэтодаў „крытыкі“ рэцэнзэнта.

Каб ня быць галаслоўным, варта спыніцца на некаторых выпраўленьнях,

„Адкуль гэта аўтары ўзялі“, пытаецца т. Лёсік, „што слова „акуляры“ жаночага роду?“

Трэба было яму даведацца да недасяжнага пакуль што „Словаря беларускага наречья“ Насовіча,—і тут ён прачытаў-бы:

„Окуляры,-рѣ с. ж. употр. во мн.“

Таксама, не зазірнуўшы ў слоўнік Насовіча, рэцэнзэнт без абы-якой падставы лічыць слова „абкарнаць“ небеларускім, а расійскім, і нават выпраўляе яго значэньне „окоротить“. А тымчасам у Насовіча знаходзім: „карнаць“ і „карнаціць“ у сэнсе „окорачивать“; далей ідуць словы „карнаны“, „карнат“, „карнаты“, „карнаценькі“, „карнацік“, „карначык“, „карнавухі“, „карнавушка“. Цікава, што слоў „карнат“, „карначык“, „карнавушка“ зусім ня знойдзем у расійскім ужываньні. Таксама „небеларускае“, на думку Лёсіка, слова „сабачыцца“ дана ў Насовіча. Папікаючы памылкова аўтараў слоўніка за вялікарусізм, рэцэнзэнт сам дапушчае яўны полёнізм. „Дзяржальна—гэта не черенок; черенок—гэта тронкі“. Што тронкі (польскі tronek)—гэта полёнізм, досыць ясна.

Даю іншыя прыклады падобнага-ж роду.

„Абпляскаць“,—зацьвяджае рэцэнзэнт,—гэта зусім не „оттрепать“, а ў Насовіча бачым: „Обпляскаць, сов. д. гл. Пляскаць. Оттрепать. „Щоки обпляскаю твое за гето“.

„Абшар“ — слова польскае, паводле паказанья рэцэнзэнта, а значыць, яно ня „край“, як тлумачаць аўтары, а толькі „пространство“. Каб давесьці, што аўтары слоўніка слаба разьбіраюцца ў значэньнях слоў, рэцэнзэнт дапушчае скажэньне тлумачэньня гэтага слова. У слоўніку надрукавана: „Абшар м.—край, пространство“. Гэты, зразумела, спосаб крытыкі недапушчальны з погляду літаратурнай этыкі! Але дапусьцім, што слова „абшар“ — польскае, хаця яно і ўжываецца ўсімі нашымі пісьменьнікамі. Чытаем у слоўніку польскай мовы Karłowicza (Słownik języka polskiego) „Obszar, u, lm. u, 1. przestzeń rozległa wzdłuż i wszerek; 2 określona wielkość powierzchni, terytorjum“. Відаць, што рэцэнзэнт слаба ведае польскую мову!

„Будзька—будзільнік“ (правапіс рэцэнзіі М. Б.): „Зусім ня тое“, — кажа т. Лёсік. А ў слоўніку М. Гарэцкага чытаем: „будзька—тот, кто будит, будильник“ з прыкладам: „З нашим будзькам не засьпімся“.

„Вартоўны—дорого стоящий, — сказана ў слоўніку. „Дорого стоящий“, разважае т. Лёсік, будзе дарагі, а вартоўны—гэта скарэй тое, што належыць да варты“. А вось-жа ў слоўніку Насовіча чытаем: „Вартовный, прил. Дорого стоящий, цѣнный. Вартовный товар, вартовная хустка, одзежа“.

„Галачка—зацьвяджае т. Лёсік, — гэта ня галька, а маленькі шарик, скамечаны, напр., з хлебнага мякіша“. А тымчасам у двух выпусках „Беларускай Навуковай Тэрмінологіі“ (III і V) расійскае „галька“ перакладаецца „галачка“. І чаму-б Лёсіку не зазірнуць у выпускі навуковай тэрмінолёгіі, тым больш, што беларусаведы-прыродазнаўцы больш за яго компэтэнтны ў разуменьні слоў „галька“ — „галачка“.

„Загусьці—заплакаць, зареветь, завьить?! Першы раз чую, такое тлумачэньне звычайнага слова“, — кажа т. Лёсік.

Аднак, у „Маскоўска-беларускім слоўніку“ М. Гарэцкага так і напісана: „загусьці—заплакаць, зареветь, завьць“. І ў слоўніку Насовіча: *Загусьць*, сов. глагола Гусьць. Завьць, завопить—„Загула, як воўк“.—Аб чым-жа можа сьведчыць Лёсікава „першы раз“?—Аб тым, што ён „першы раз“ заглядае ў слоўнікі беларускай мовы.

А вось яшчэ характарны выпадак:

„Казлытаць—ці не казытаць гэта?“—пытаецца рэцэнзэнт. А вось, напр., на 62 стар. роману Ц. Гартнага Сокі Цаліны, „Бацькава воля“, чытаем: „Рыгору ўсё гэта дужа падабалася, наводзіла на прыемныя думкі і казлытала сваёй пекнасьцю ўсю яго істоту“. І на працягу ўсяго гэтага роману праводзіцца толькі адзіная форма „казлытаць“. З погляду-ж лексыколёгіі, ужываньне слова ў пэўным выглядзе Ц. Гартнага больш паказальна, чымся сотні і тысячы пытаньняў т. Лёсіка.

„Радзіма,—кажа т. Лёсік,—гэта ня родина; радзіма або радзіна—гэта родня, усе родственники, родные“. А вось-жа ў романе „Сокі Цаліны“, квадра II, стар. 296 чытаем: „Рыгор прасіў напісаць ліст таварышу на радзіму“. У сэнсе „родина“ слова „радзіма“ ўжываецца і ў популярным падручніку „Радзіма-знаўства“ М. Грамыкі.

Даных прыкладаў, як здаецца мне, досыць, каб паказаць, як *знаёмы* аўтар рэцэнзіі на слоўнік з крыніцамі слоўніка, паказанымі ў прадмове.

А як-жа т. Лёсік ведае *расійскую* мову?

Пытаньне—натуральнае, бо веданьне расійскай мовы для крытыка беларуска-расійскага слоўніка зьяўляецца абавязковым.

„*Ішоўшы*—идя по пути; идя, то идя, але прычым тут „по пути“? Ёсьці можна і па траве“,—думае састроіць жарт, выкідаючы коску паміж, идя“ і „по пути“ (у тэксьце слоўніка: „*Ішоўшы*—идя, по пути“).

аўтар рэцэнзіі і выказвае сваё няведаньне зваротаў расійскай мовы. Бяру, напр., беларускую фразу— „Ішоўшы ў лес, я сустрэўся з дзяўчынай“. Ясна: што кожны расіец тут скажа: „По пути в лес я встретился с девицей“.

„Лунаць—вітаць (правапіс рэцэнзіі! М. Б.); нешта зусім незразумелае“, піша т. Лёсік. Незразумелае для асобы, якая ня зусім добра ведае расійскую мову, прытым пішучы няпісьменна „вітаць“ супраць „витаць“, што стаіць у слоўніку. Ня ведаючы добра расійскай мовы, трэба было-б зазірнуць у адпаведныя слоўнікі. І вось, згодна тлумачэньня Даля, слово „витаць“ значыць „двигаться в вышине, носиться“. І ў расійскім акадэмічным слоўніку (I т., СПб, 1891 г.) чытаем под словам „витаць“ „в современном языке употребляется в смысле: носиться в воздухе (фр. planer)“ і прыклад з Дзяржавіна:

А здесь по воздуху витает
Пернатых, насекомых рой.

Ці цяпер ня зусім зразумела, што расійскае „витаць“ якраз адпавядае ў сваім сэнсе беларускаму „лунаць“?

І ці не зразумела пасья гэтага, чаму Лёсік, чытаючы ў слоўніку: „лява—лава“, ня ведае, якая гэта лава. Якая?—Звычайная „вулканическая лава“, і канечна,—ня „ўслон“, не „тапчан“, ня „лава“ ў беларускім сэнсе гэтага слова.

Слабым веданьнем крыніц беларускай лексыколёгіі і слабым веданьнем расійскай мовы тлумачыцца тое, што рэцэнзэнт часам вельмі слаба разьбіраецца ў значэньнях беларускіх слоў у перакладзе іх у расійскую мову,—і яго тлумачэньні часам супярэчаць сапраўднаму сэнсу слова ў літаратурным або вусным народным ужываньні.

Цікава ў гэтых адносінах спыніцца на некаторых тлумачэньнях рэцэнзэнта.

„*Вожаг* (або *вожы*), кажа ён,—гэта ня „палка от метлы“, а ўся мятла з хваёвых зялёных лапак, якою вымятаюць печ перад тым, як садзіць пячы хлеб“. А вось у слоўнічку М. Гарэцкага чытаем: „*вожы*—обгорелый конец палки“, у рукапісу слоўніка Мядзьведзкага: „*Вожы*—остроконечная палка“. Картка, запісаная корэспондэнтам Слоўнікавай Камісіі т. Ан. Саладуха ў в. Падлужжа, Грэск. р., Случчыны, дае паказаньні: „вожаг—кол, на які надзяецца венік. Падай вожаг—я надзену венік“. Значыцца, народнае ўжываньне слова адпавяднае таму значэньню, якое яму даецца ў слоўніку. І як гэта можна пісаць, што абпаленая мятла, якой вымятаюць печ, мае *зялёныя лапкі*?

Спынімся яшчэ на адным характэрным для мэтодаў крытыкі рэцэнзэнта прыкладзе.

„*Почат*—гэта не абразец“, кажа т. Лёсік, „*абразец* (правапіс рэцэнзіі! М. Б.),—панашаму—узор. У Насовіча гэтае слова тлумачыцца гэтак: однообразіе, сходство. „Невядома, чым кіраваўся рэцэнзэнт, даючы недакладную выпіску з Насовіча. А ў слоўніку Насовіча дакладна чытаем вось што: „*Почет*, у, с. м. Однообразіе, сходство, абразец“. А з прыкладаў, якія даны ў Насовіча і прыводзяцца Лёсікам—„Не аднаго почату рукавіцы“; „На почат гэтага *зъдзелай* (у рэцэнзіі даны прыклад: „На почат гэтага *зрабі*“),—з гэтых прыкладаў ясна відаць, што „почат“ парасійску будзе якраз „образец“ (або „фасон“).

Ня дзіва, што часам рэцэнзэнт зьяўляецца беспарадным у тлумачэньні беларускіх слоў у расійскую мову.

„*Жахліва, жахлівасьць*—гэта трохі ня тое, што баязьлівасьць“. А што-ж т. Лёсік? Няможна-ж азна-

чаць так паняцьці. Элементарная лёгіка зацьвярджае: азначэньне не павінна быць адмоўным.

„Пячурка—гэта ня норка і не ямочка в печи, а *загнетка*“. Ніколі ня ўжывае расіец слова „загнетка“, а гэта беларускае слова парасійску і будзе мець тое значэньне, якое даецца ў слоўніку Насовіча слову „пячурка“, — „горнушка, ямка в печи, нарочито сделанная для загребания туда жара“.

Пэўны процант заўваг рэцэнзэнта тлумачыцца занядбаньнем ім прынцыпаў навуковага цытаваньня. Напр., чытаем у рэцэнзіі:

„*Мыт*—панос, а далей ідзе такое аб'ясненьне: редкие и частые испражнения. Рэдкія—гэта пабеларуску, а парасійску—жидкія“. Дапусьцім, што гэта так, аднак у слоўніку „Редкие и частые испражнения из заднего прохода“ пастаўлены ў дужках з адзначэньнем „Ц.“, г. зн., што гэта тлумачэньне ўзята з слоўніка Ціхінскага. А ці невядома вам, рэцэнзэнту, што правілы навуковага цытаваньня не дапушчаюць аніякіх зьмен у тэксьце цытаты супраць аўтэнтыку? Кажу ад сябе: пэўна невядома, — іначай у рэцэнзіі не скажаўся-б тэкст слоўніка, які рэцэнзуецца, не скажаўся-б тэкст слоўніка Насовіча, не скажаліся-б прыклады з Насовіча! А такія скажэньні факт, прыкры факт!

Гаворачы аб крытычных прыёмах Яз. Лёсіка, у адным няможна яму адмовіць, у нейкай неадпаведнай нашаму часу „непасярэднасьці“.

Гэтай непасярэднасьцю выкупляюцца шмат якія яго нетактоўнасьці.

З якой, напр., непасярэднасьцю напісана ў тэй-жа самай рэцэнзіі: „Зрабілі сабе людзі цацку ды, як той летапісец сказаў, „ніхто-ж іх біша, самі ся мучыху“. А збавіцца ад гэтае цацкі можна проста і лёгка, калі ўмовіцца пасья націску заўсёды пісаць „я“, а ня „е“. Гэта простае кароценькае правіла

збавіла-б нас, паміж іншым, і ад тых 14-ці выключэньняў, якімі абдараваў нас правапіс Б. Тарашкевіча“.

Гэтак піша Яз. Лёсік аб правапісу чужаземных і некаторых беларускіх слоў у слоўніку.

Аднак-жа ясна, што ня ўсё просьценькае з неспакушонага пагляду зьяўляецца такім з погляду навуковага. А „*иная простота*“, як кажуць расійцы, „*хуже воровства*“. І ня так проста, як думае рэцэнзэнт, стаіць справа з правапісам Бр. Тарашкевіча, які ў нашых школах вывучваецца ў „простым“ выкладзе Яз. Лёсіка.

У кожным-жа разе аўтары прац, якія рэцэнзуюцца, маюць усе падставы вымагаць, каб у іх крытыкаў, апроч непасярэднасьці, было яшчэ пачуцьцё навуковай аб'ектыўнасьці і патрэбны запас мэтодалёгічных ведаў. Суб'ектыўныя-ж неўгрунтаваныя закіды супраць пэўных асоб могуць толькі нашкодзіць інтарэсам нашай крытыкі.

II.

Аб „крытыках“ з „Узвышша“.

Рэцэнзіяй Яз. Лёсіка на беларуска-расійскі слоўнік была распачата кіраўнікамі „Узвышша“ полемічная кампанія 1927 году. Згодна прыказкі— „чым далей у лес, тым болей дроў“. І вось з цягам часу баявы тонус узвышаўскай крытыкі ўсё больш ды больш узмацняецца.

Перада мною ляжыць № 3 „Узвышша“ за 1927 г., які, папраўдзе, дзякуючы артыкулу К. Кундзіша „*Sine ira et studio*“ і шэрагу іншых крытычных ацэнак, павінен пакінуць пасья сябе сьлед у гісторыі не-нормальных ухілаў беларускай крытыкі.

Каб зразумець і ацаніць сэнс гэтых крытычных ацэнак, трэба мець на ўвазе папярэднія факты.

Факты—наступныя.

Папершае, у № 106 „Савецкай Беларусі“ за 13 мая 1927 г. быў выдрукаваны крытычны артыкул З. Жылуновіча „Ці сапраўды „Узвышша“ ёсць узвышша?“, прадоўжаны ў двух наступных нумарох газэты. Артыкул—строга аб’ектыўны, які мог-бы знайсці месца ня толькі ў газэце, але і на старонках „тоўстае“ часопісі. Тутака крытык на зусім паважных падставах даводзіць адмоўныя бакі літаратурнага аб’яднаньня „ўзвышаўцаў“, паколькі яны вызначыліся ўжо ў першым нумары часопісі, ад якое сапраўды аддае маркотай настрояў і расплыўчатасьцю ідэолёгіі пры ўхілах ад задач пролетарскай літаратуры, на што паказвалася ў артыкуле.

Было зусім натуральным чакаць ад рэдакцыі „Узвышша“ аб’ектыўнага адказу на абвінавачваньні ў шкодных ухілах, высунутыя крытыкам. Аднак, *такога адказу ня было дадзена.*

Без адказу застаўся і артыкул Тодара Глыбоцкага „Пад шыльдай пролетарскай літаратуры“, выдрукаваны ў № 4 „Полымя“.

Для ацэнкі асноўнага кірунку і нахілаў „Узвышша“ абодва гэтыя артыкулы захавалі сваё значэньне аж да выхаду з друку апошняга нумару „Узвышша“, асаблівае-ж значэньне мае сур’ёзны, угрунтаваны, вялікі артыкул З. Жылуновіча.

Гэта, так сказаць,—завязь далейшай гісторыі.

Замест адказу па сутнасьці, „Узвышша“ скарысталася даволі лёгка, але і вельмі кепскі прыём, які вядомы ў лёгіках над назвамі „пераход у іншы род“ (*metabasis eis allo genos*) і „argumentum ad hominem“.

Трэбавалася давесьці, што крытычныя заўвагі З. Жылуновіча па адрасу „Узвышша“ няправільныя, трэбавалася абвергнуць яго, як крытыка. Замест таго, крытыкі „Узвышша“ накіравалі сваю ўвагу на лірыку Гартнага і аблілі брудам яго творчасць, як поэты, зачапіўшы прытым і ранейшых крытыкаў яго твораў.

Сьляпое пачуцьцё помсты кіравала ўзвышаўцамі пры ўкладаньні № 3 „Узвышша“,—і гэтым можна растлумачыць шмат што з крытычных заўваг і артыкулаў Ю. Бярозкі, К. Кундзіша і інш.

Папершае, адносна Ю. Бярозкі: яго даволі нудненькі, вучнёўскі артыкулец „Проблемы прыгодніцкага роману“, як здаецца, даваў-бы менш за ўсё месца для ацэнкі соцыяльна-бытавога роману Ц. Гартнага „Сокі Цаліны“.

Аднак, крытык, абураны злой помстай, ня можа ўстрымацца ад таго, каб ня ўбрыкнуць свайго літаратурнага опонэнта („няхай асьліны капыт знае!“). „Ва ўсякім выпадку можна сьцьвярджаць“, піша ён, „што над добрым, ідэалёгічна вытрыманым прыгодніцкім романам наш беларускі чытач ня будзе павольна ўміраць ад зялёнай нуды і выварочваць у пазяханьні сківіцы, што яму давядзецца, калі, запасшыся не маю адвагаю і героічным муствам, пачне ён чытаць такі „бытавы“ і „цьвяроза-рэалістычны“ роман, як „Сокі Цаліны“ Ц. Гартнага“ (128 стар.). Няма чаго спэцыяльна даводзіць, што прыгодніцкія романы, як, прыкладам, романы Пінкертана, Марыэтта, Кіплінга і інш. становяць вельмі цікавы матэрыял для чытаньня для такога кола чытачоў, як „кісейныя“ паненкі і бязвусыя хлопцы; аднак-жа тое, што цікавае для адных, можа быць нудным для другіх, і тое, што цікавіць у адных адносінах, аказваецца няцікавым у іншых. Наогул-жа, пытаньне аб нуднасьці або захопнасьці пэўнага літаратурнага твору, па сутнасьці,—вельмі складанае пытаньне. Я, напр., з вялікім захапленьнем чытаў першую кваліфікацыю роману Гартнага, ня гледзячы, нават, на дэфекты надворнага боку гэтай кваліфікацыі, і, наадварот, лічу найнуднейшай рэччу ва ўсёй беларускай прозе аповесьць аднаго маладога аўтара, якая зьявілася ў мінулым годзе на старонках „Узвышша“. Ёсьць і іншыя вель-

мі нудныя рэчы ў нашай літаратуры, аб якіх, аднак, самі іх аўтары (з катэгорыі „клясыкаў“ і „саноўнікаў“) трымаюцца высокага зданья. Імён не называю, бо „nomina odiosa sunt“, і няма чаго дражніць слаўных пісьменьнікаў.

Пераходзім да артыкулу „Sine ira et studio“. Артыкул, папраўдзе,—асяродковы сярод пісаніны часопісі. Калі Ю. Бярозка толькі, так сказаць, спадарож і выпадкова чапляе Гартнага, як романістага-прозаіка, дык К. Кундзіш усе свае стрэлы пушчае ў адзін пункт,—на поэзію пролетарскага поэты.

Задарма, аднак, і проста на жарт артыкул надпісаны „Sine ira et studio“, што ў перакладзе на нашу мову будзе,—„бяз гневу і староннасьці“.

Гнеў і староннасьць адчуваюцца ў кожным радку, кожным сказе навака-полемістага і выяўляюцца ў шэрагу выбрыкаў аўтара.

Першы „выбрык“—у самым пачатку артыкулу, выбрык вельмі характарны для крытычнай манеры аўтара. „Крытычная літаратура пра Цішку Гартнага“, піша ён, „вельмі бедная... Пра хвалебныя дыфірамбы штатных „алалоўнікаў“ у „Полымя“ я знарок не гавару, таму што нельга лічыць іх сталымі (сур'ёзнымі)“.

Прыём—даволі стары і збыты!

Каб расчысьціць дарогу для далейшай крытыкі, Кундзіш аблівае гразьцю ўсіх аўтараў, якія выказваліся на старонках „Полымя“ аб творчасьці Гартнага. А такіх аўтараў зусім не адна адзінка,—і сярод іх фігуруюць вельмі выдатныя літаратурныя велічыні,—профэсары унівэрсытэту. Да ўсіх іх Кундзіш без абы-якой малімоннасьці прыкладае эпітэт „алалоўнікаў“, і мала таго, „штатных“. Дапушчальна спытацца, што гэта значыць „штатны“? Можа—на пэнсіі, можа—на матэрыяльнай узнагародзе? Ці ўсьведамляе сабе Кундзіш, якую пакасьць ён напісаў у пачатку свайго артыкулу? Як, у свой чарод, рэдакцыя

„Узвышша“ магла прапусьціць гэты выбрык на старонкі часопісі?

Выбрыкам па адрасу крытыкаў твораў Ц. Гартнага пачынаецца артыкул Кундзіша, выбрык па гэтаму-ж адрасу знаходзім і ў канцы артыкульца. „Ведаю“,—піша Кундзіш, „што на гэты артыкул будзе шмат нападкаў з боку штатных прыхільнікаў поэзіі Гартнага. Даю ім поўнае права перакуліць мае палажэньні і давесьці адваротнае. Буду вельмі рад, але ўпэўнены, што гэта ім ня ўдасца“. Можна разупэўніць крытыка ў яго пераконаньні: ніхто і не падумае сур'ёзна лічыцца з артыкулам Кундзіша. Ёсьць рэчы, нападаць на якія ня вельмі прыстойна, згодна прыказкі „не чапай,—сьмярдзец будзе“. І артыкул Кундзіша сам па сабе зусім ня варты таго, каб быць аб'ектам нападка. Ён набывае інтарэс толькі ў сувязі з агульным пытаньнем аб мэтодах і прыёмах нашае крытыкі, як паказальнік адмоўнасьцяй крытыкі.

Найбольш звычайны для Кундзіша прыём крытыкі—падтасоўваньне паасобных вершаў. Гэты ганебны прыём падмацняецца прыёмамі набрэхваньня і простаі дыфаматыі. Пры гэтым Кундзішу ўласьціва скажэньне тэксту.

Такімі вась спосабамі аналізуе крытык работніцкую лірыку Гартнага. Дыфамуючы і набрэхваючы, ён хоча давесьці, што ў пасьярэволюцыйных вершах поэты ня можна „прасачыць магутнага ўздыму, які ахапіў рабочыя масы ў гэты кругабег“. „Наадварот“, кажа крытык, „Ц. Гартны і ў гэты час малюе працу рабочага ўсё тымі-ж змроклымі згушчанымі фарбамі, што і ў „Песьнях гарбара“:

Мруць яны
У духаце,
У стоме, у поце.
Лезе ў вочы
Пыл, смурод...

Адсюль вывад крытыка, які папахвае дыфамацыяй: „пры такім стане рэчаў у істоце, паводле вершаў Ц. Гартнага, няма нікай розьніцы між працаю ў капіталістычных умовах і ва ўмовах нашае савецкае рачаіснасьці“.

Але можна спытацца ў крытыка: чым ён кіраваўся, даючы скарочаную і, значыцца, скажоную ім цытату з аўтэнтыку?

А ў аўтэнтыку чытаем:

Галасы
Рабочых
Пры рабоце
Ў траскатні,
Ў браскатні
Ня чутны—
Мруць яны
У духаце,
У стоме, у поце.

Скажэньне тэксту—відавочнае, і калі так, дык якімі нікчэмнымі зьяўляюцца выпадкі крытыка супроць усяе работніцкае лірыкі Гартнага ад часу рэвалюцыі!

Наадварот, увесь верш „Праца“, з якога зроблена цытата, прасякнуты дынамікай працы:

Як адзін.
Колькі сот
Чалавек
За парухам
Машын
З заміраньнем
Дыханьня
Сачаць...
Малаты—
Тут-грук
Тра-а-ты—
Грукацяць...

Зразумейце-ж, Кундзіш, не рабочыя, як хочацца вам, „мруць“ у духаце, у стоме, у поце“, а галасоў рабочых ня чуваць у нясутрыманым руху працы.

Расправіўшыся гэтак, у высокай ступені проста, з работніцкімі вершамі Гартнага, крытык такімі самымі прыёмамі распраўляецца і з тымі яго вершамі, што афярованы гораду.

„Неабавязкова кожнаму поэту“, піша ён, „піць з вялікага поэтычнага каўша, але кожнаму са свайго каўша, хоць і маленькага, піць абавязкова. Зусім ясна, бо ў іншым разе траціцца жадны сэнс. З такою меркаю я і падыходжу да вершаў Ц. Гартнага. Не падаючы акуль што ніякіх вывадаў, я разьбяру два яго гарадзкія вершы, каб такім чынам паказаць на-вочна, як ён выяўляе горад:

Люблю сачыць, як дзень пагодліва канае.
І шэрасьць лёгкая над горадам шумлівым
Памерна ў вуліцы спадае,
А над мурамі вісьне дымам сівым.

І гэтак далей. Адным словам, даецца вечаровы малюнак, калі загараецца электрычнасьць у хатах і ў магазынах, калі заціхаюць фабрычныя гудкі і прыціхае неўгамонны грукат дня. Тады вось дзе-небудзь на прызьбе разьліваецца звон гітары, а ў зацішных куточках шэпчуцца шчасьлівыя пары.

Крыху пазьней—і скрозь жыцьцё, як дым, зьнікае,
Адно з куткоў пачуеш парак шэпт шчасьлівы...

Дык вось усё тое, што засталася ад вершу поэты ў уяўленьні крытыка. „Парак шэпт шчасьлівы“... Па праўдзе, дзіўная апэрцэпцыя! Аднак, іншае ўяўленьне павінна застацца да вершу, калі зьвярнуць увагу на яго сярэдзіну, блізка што не прааналізаваную крытыкам. А тутакі чытаем:

Паветра ціхае паволі рэдне, стыне.
Выразней рэха гулкае ўтуруе;
Гудок фабрычны сьвіст зацяжны строма кіне,
И працоўных натаўп шумна заштуруе.

Драты, што сеткамі крыжуюць вулкі, пляцы,
Губляюць ніткі доўгія ў прысьценных ценах,
І пэнт нядаўны цяжкай дзеннай працы
Прымоўкне, стуліцца ў каменных сьценах.

Ад гэтай зноскі верш набывае зусім іншы сэнс, іншую афарбоўку, чымся тыя, што надае яму крытык. Паступовае патуханьне цяжкай дзеннай работніцкай працы,—вось чым малюецца горад прызмрокамі вечаровымі ў думках поэты-работніка. Зразу мела, гэта ня ёсьць тое ўяўленьне і тыя гарадзкія малюнкi, што знаходзім у М. Багдановіча, „пакуль што нікім не перавышанага“, як кажа Кундзіш, „песьняра гораду ў беларускай поэзіі“,—усе гэтыя бадзяньні па бруку інтэлігента, цёмныя алеі, погляды сустрэчных жанчын і інш. Відаць, што інтэлігенцкая „душа“ М. Багдановіча блізкая „душы“ Кундзіша. Цішка Гартны-ж уяўляе сабе горад, як працаўнік, які, бязуюна, чужы „інтэлігенцкай“ душы К. Кундзіша.

Ці варта пасья гэтага ацэньваць разгляд другога вершу Ц. Гартнага, зроблены К. Кундзішам: ён такі самы тэндэнцыйны, прадузяты, як і разгляд першага?

Дзіўна, аднак, тое, што па-за ўвагі крытыка засталіся такія мастацкія і прасякнутыя жывым натхненьнем зарысоўкі гарадзкога жыцьця, як тыя, што даны ў разьдзеле „Сучасны Бэрлін“.

Чаму, напр., крытык не звярнуў увагі на гэта вась месца з вершу „Im Grunewald“.

Дзесь здалёк—чуць даходзіць ка мне ў шуме хвой
Голад-волат ў каменным закуцьці гняцьця
Ня спыняе ўздымаць рух агромністы свой.
Рух людзкога, як мора, жыцьця.
Рэзкім сьвістам гудок ад заводаў наўрэз
Цераз дахі дамоў, праз узьюшаны пыл
Мчыцца роўна і проста на лес...

І як гэта мог Кундзіш забыцца слоў Гартнага, якія зусім адбіваюць сучасную рачаіснасьць і разам з тым прасякнуты крылатай нядзеей?

Ў гэтым гудзе яго адчуваецца штось,
Чаго шолам лясны ня зглушае сабой,
І што ў душу маю прабіваецца скрозь
Ды ўздымае у ёй гардзялівы настрой,
Веру ў палкую творчасць працоўных людзей,
Для якіх пакуль сонца і лес—чадны дым
У заводах, але каму хутка ўжо йдзе
Час другі, час інакшы зусім—
Такі час, калі лес будзе песьні гусьці,
А праменьні вясновага сонца зіяць
Каб заўсёдную весну ў ягоным жыцьці.
Неабмежнай свабодай ўбіраць...

(„Урачыстасьць“, стар. 53).

Прадузятымі і проста нясталымі, у сэнсе нясур'ёзнасьці, зьяўляюцца і іншыя разважаньні К. Кундзіша,—паасобку разважаньні аб слоўніку Гартнага і яго фразэолёгіі.

Ці ведае Кундзіш, што слоўнік Гартнага—найбагацейшы з слоўнікаў усіх беларускіх літаратараў?

Гэта паасобку датычыць і яго поэтычнага слоўніка. Усе паказаньні на архаічнасьць, нясучаснасьць ужытых поэтаю вобразаў ня варты нават і крытыкі. Тон блазенскай задзірлівасьці прасякае наскрозь заўвагі крытыка. Напр., як назваць такі выбрык Кундзіша? Ён спыняецца на словах поэты:

Мне сэрца раніла страла
І каплю яду зараніла;
Ці знойдзе сэрца маё сілу,
Якая-б рану зажыла?

Крытык пытаецца з гэтага поваду: „Ну што такое ў нашы дні страла, хоць-бы сабе і труёная, калі існуе такая ўдасканаленая зброя, як кулямёты, аўтаматычныя вінтоўкі і да т. п.“ Калі чытаеш

гэтыя словы крытыка, мімаволі зьяўляецца вывад—пісаць так, як піша крытык, могуць толькі *мальчышкі*. Нават пра аўтаматычную вінтоўку ведае К. Кундзіш! Глядзецце-ж, якія мы асьвечаныя, адукаваныя! Пасьля аднэй толькі гэтай заўвагі Кундзіша зьяўляецца натуральнае пытаньне: як рэдакцыя часопісі, якая сябе паважае, магла надрукаваць такую крытычную лухту? Яшчэ адзін-другі такія артыкулы, як артыкулец К. Кундзіша, і рэпутацыя „Узвышша“ павінна спусьціцца вельмі нізка.

Аднаго ня можа адмаўляць Кундзіш, гэта—пролетарскага характару лірыкі Гартнага, хаця і тут ён ня можа абыйсьціся без інсынуацыі, кажучы аб „сумніўнай якасьці пролетарскай ідэолёгіі“ поэты. Аднак, сям крытык, аналізуючы толькі „работніцкія“ і „гарадзкія“ вершы поэты і думаючы ўшчапіць яго менавіта з гэтага погляду, тым самым бесьсьвядома для сабе даводзіць пролетарскі кірунак лірыкі Гартнага, даводзіць, што ў нашай беднай пакуль што на пролетарскія мотывы беларускай поэзіі Гартны займае выдатнае месца. Калі-ж так, дык чым можна растлумачыць зацьвярджэньне Кундзіша, што Гартны „колькі-небудзь прыкметнага месца ў беларускай літаратуры не займаў і не займае“, што „ён ня здолеў стаць на адзін ровень з такімі поэтамі, як Я. Купала, Я. Колас і М. Багдановіч“? „У адносінах да хору гэтых трох выдатных“, кажа Кундзіш, „Ц. Гартнаму даводзілася быць толькі падпявалам, толькі падгалоскам“. Пры гэтым—папікі Кундзіша на адрас М. Гарэцкага, які адвёў месца Ц. Гартнага ў гісторыі беларускай літаратуры, як здаецца крытыку, „зусім не па заслугах“. Можна заспакоіць разьюшанае пачуцьцё ўзвышаўскага крытыка: яшчэ да М. Гарэцкага адвёў належнае месца Гартнаму ў беларускай літаратуры і даў належную ацэнку яго поэтычнай творчасьці такі

выдатны і бестаронны беларускі крытык, як Антон Навіна. Вось яго ацэнка: Між pieśniarami „Maładoj Belarusi“ piereważywaje ideologija sielanskaja: najbolš paetaŭ i piśmieŭnikoŭ daje bielaruskaja wioska. I Kupala i Kołas i cely rad pieśniaroŭ mienšaj miery apiewajuć rodnuju wiosku, ŭ ka'oraj jany radzilisja, uzrasali i prawodzili wialikšuju časć swajho žyćcia.— i ŭsie ich idealy zwiazany z ziamloj. Ale, naradziŭšysia ŭ wioscy, bielaruski ruch da adradžeńnia skora zachapiŭ i miastowyje elementy,—rabo'nikoŭ, ramiešnikoŭ, in'elihen'taŭ. I ŭ maładoj bielaruskaj literatury znachodzim tak-že dawoli wydatnych pradstaŭnikoŭ rabotnickaj ideologii. Spamiž apošnich zwiertaje na siabie ŭwagu pieśniar-rabo'nik Ciška Hartny. Idealy jatho nie układajucca ŭ ramki žadańnia ziamli, jakoje stanović adznaku pieśniaroŭ wioski: Ciška Hartny—pierš za ŭsio proletaryj, swiadomy swaich klasowych intaresaŭ i hatowy addać usie siły swaje za wyzwaleńnie pracy ad panawańnia kapitału“. Гэта піша Антон Навіна ў сваім зборніку артыкулаў „Našy pieśniary“ (стар. 38—40), і яго та ў кожным выпадку ня можна падвесці пад рубрыку „алалоўнікаў“: артыкул пісаўся ў той момант, калі сярод беларускіх культурнікаў ужо пачаўся процэс расслаення, дыфэрэнцыяцыі, і Ц. Гартны апынуўся на адным берагу, а Навіна—на другім; самая кніжка „Našy pieśniary“ вышла не ў Савецкай Беларусі, а ў Вільні з нататкай: „Zur Verbreitung in Gebiet des Oberbefehlshabers Ost und zur Ausfuhr zugelassen“.

З усёй даволі багатай крытычнай літаратуры аб творчасці Ц. Гартнага Кундзіш надае вагі толькі аднаму артыкулу або, правільней сказаць, артыкульду П. Любецкага, які калісь, у 1922 г., быў надрукаваны ў „Савецкай Беларусі“.

Гэта—таксама выбрык з боку крытыка. Артыкул П. Любецкага толькі тым і выдаецца, што неспа-

гадны для Гартнага. Іншае пытаньне—аб тым, на-
колькі гэты артыкул варты па сваіх аб'ектыўных
якасьцях. П. Любецкаму Кундзіш надае асаблівага
значэньня для ацэнкі мовы Гартнага. „Лічу“, з чы-
ста маладзенскай самаўпэўнасьцю заяўляе ён „што
самы правільны і грунтоўны агляд мовы Гартнага
зроблены вышэйзгаданым П. Любецкім, да якога і
адсылаю ўсіх зацікаўленых гэтым пытаньнем“.
Здаецца, што Кундзіш наўмысьля абмежаваўся та-
кой агульнай фразай, маючы пэўнасьць, што ніхто
і не падумае зьверыць яго спасылку з аўтэнтэкам.
А, зацікавіўшыся думкамі П. Любецкага, мы маглі-б
атрымаць зусім іншае ўражаньне. „Пры параўнаньні
вершаў Цішкі Гартнага з вершамі другіх нашых
поэтаў“, пісаў у свой час гэты Любецкі, „раней,
чым мы заўважым розьніцу ў чыста-поэтычным сэн-
се,—нам адразу кінецца ў вочы розьніца ў мове.
Такою моваю, як Цішка Гартны, ня піша ніводзін
з іншых беларускіх поэтаў і пісьменьнікаў. Мова
Ц. Гартнага рэзка адрозьніваецца ад мовы другіх
нашых поэтаў і пісьменьнікаў з боку слоўнікавага,
сынтаксычнага і этымолёгічнага. Наогул, чуеш сябе
так, як-бы меў перад сабою кніжку ў нейкай мала-
знаёмай мове. Здаецца, што разумееш, а стаць ду-
маць, дык толку не дабарэшся. Трэба брацца за
слоўнік. З творамі Ц. Гартнага ў гэтым сэнсе справа
стаць кепска, бо слоўніка да іх яшчэ ня выдана,
а слоўнік Насовіча занадта малы“ („Сав. Беларусь“.
1922 г., № 202, ад 12 верасьня). Трэба быць поў-
ным невукам у мовазнаўчай навуцы і маласьвядомым
у беларускай народнай мове, каб пісаць тое, што
напісана П. Любецкім. Бо, папершае, ніякай розь-
ніцы паміж мовай Гартнага і агульнай беларускай
літаратурнай мовай у этымолёгічным стасунку няма,
што-ж датычыць лексычнага боку, дык запісы з на-
родных вуснаў могуць давесьці поўную блізкасьць

лексыкону Гартнага да жывой народнай мовы, чым яго мова выгодна адрозніваецца ад мовы некаторых іншых пісьменьнікаў.

Я наўмысля спыніўся на пытанні аб мове Гартнага, каб паказаць на недапушчальнасьць манеры крытыкаў выказваць неўгрунтаваныя суджэньні, спасылаючыся прытым на няпэўныя аўторытэты. Да Кундзіша з поўным сэнсам можна дастасаваць расійскую прыказку: „бух в колокол, не посмотрев в святцы“.

І вось такія павярхоўнымі, неўгрунтаванымі, нахабна-блазенскімі зьяўляюцца ўсе разважаньні ўзвышаўскага крытыка аб творчасьці Гартнага.

У выніку ўсяго гэтага артыкул у цэлым набывае характар ня крытыкі, а *лаянкi* вельмі нізкага гатунку.

Надрукаваўшы лаянку супроць галоўнага опонэнта літарацкага аб'яднаньня „Узвышша“, рэдакцыя часопісі „Узвышша“, у № 3, не магла не абмінуць і іншых няпрыхільных ёй асоб. Такім спосабам супраць проф. М. Піотуховіча накіраван артыкулец С. Замбржыцкага „Нацягваньне чужога халата“, а ў аддзеле „Бібліографія“ нейкі Л. Трыер разносіць на ўсе застаўкі поэму М. Чарота „Ленін“.

Магчыма мець пэўнасьць, што сам паважаны проф. М. Піотуховіч, калі знойдзе патрэбным, абароніць свае высказваньні аб творчасьці М. Багдановіча ад закідаў С. Замбржыцкага. На мой, прынамсі, асабісты погляд, асноўны тэзіс профэсара аб тым, што „інтэлігент па пахаджэньні М. Багдановіч быў адарваны ад працоўных мас, як быў адарваны ён і ад айчыны“, застаўся пасля ўзвышаўскай крытыкі неабвергнутым, спасылкі-ж крытыка на гурток студэнтаў, як на пэўны аўторытэт, зьяўляюцца, па меншай меры, сьмешнымі. Праз увесь-жа артыкульчык праходзіць пачуцьцё нейкай дзіўнай зарауме-

ласьці. Вось, напр., апошнія фразы з артыкулу: „Нарэшце, *мы* адзначаем, што дадзеныя думкі зьявіліся ў *нас*, калі *мы* ў першы раз чулі гэты даклад. Дакладу проф. І. Замоціна *мы* ня чулі. *Мы* тады-ж збурыліся супроць такога асьвятленьня проф. Піотуховічам творчасьці М. Багдановіча і выказалі гэтыя думкі групе студэнтаў, якія з *намі* былі згодны“. Вось такое-та „мыканьне“, што называецца, з ног да галавы выдае ўзвышаўскага крытыка: звычайна яно ўласьціва бяздатнасьцям у навуцы і літаратуры.

Рэцэнзія Л. Трыера на поэму Чарота сваім тонам мала чым адрозьніваецца ад крытычнага артыкулу К. Кундзіша. Рэцэнзэнт выбіваецца з усіх сіл, пускаючы ў ход і падтасоўкі, і жарты, і кпіны, каб давесьці, што поэма „Ленін“ не ўдалася аўтару, — і тым ня менш, гэта не ўдаецца: дзякуючы мядзведжым, лапезным прыёмам крытыка адразу відаць, што ў яго маецца на ўвазе адна мэта—зганьбіць свайго літаратурнага супраціўніка.

Канечна, С. Замбржыцкаму і Л. Трыеру далёка яшчэ, каб зраўнацца з К. Кундзішам, і артыкул апошняга па бессаромнасьці займае ў № 3 „Узвышша“ першае месца.

Бачачы гэты артыкул на старонках часопісі, прыходзілася дзівіцца з таго, як наогул рэдакцыя „Узвышша“ магла з лёгкім сэрцам даць яму месца.

Калі вышаў у сьвет № 4 „Узвышша“ з больш-менш сур’ёзнымі і вытрыманымі ў спакойным тоне крытычнымі артыкуламі і заўвагамі Ю. Бярозкі, магчыма было спадзявацца, што літаратурная крытыка „Узвышша“ ўзышла на больш нормальны шлях.

Аднак № 5 часопісі даводзіць адваротнае.

Тутак зноў выяўляе свае „крытычныя“ здольнасьці той-жа самы К. Кундзіш сваім артыкулам

„Альбо грай, альбо скрыпку аддай“, аб зборніку вершаў А. Александровіча „Угрунь“. Самы загаловак артыкулу, жартаўлівы і зусім неадпаведны сур'ёзнай часопісі, нават да чытаньня яго, намякае на новыя выбрыкі з боку аўтара. І сапраўды, тут паўтараюцца тыя-ж самыя прыёмы крытыкі, уласцівыя К. Кундзішу, што і ў ранейшым яго артыкуле,—хаця і ў больш грубых, няпрыстойных формах. Папершае, выліваюцца памы і на рэцэнзэнта зборніка „Угрунь“ у № 225 „Зьвязды“ за 2-Х—1927 г. Джугара. „Я ня ведаю“, са злосьцю кажа крытык, „ці пісаў яшчэ хто больш дурныя рэцэнзіі, як гэна, але яна, кажучы шчыра, назвыш усякага глупства. Слоў шмат, а клёку—ні на гарэлы шэлег“... Тон-та які! А клёку хоць адбаўляў ад Кундзіша! І як гэта хапіла ў яго клёку пісаць пра гарэлы шэлег? Вось ужо, папраўдзе, дасканальнае веданьне мовы! У далейшым артыкул перасыпаны падтасоўкамі, скажэньнямі тэксту і, што зусім нізка, проста інсынуацыямі па адрасу поэты. Ці гэта не інсынуацыя, калі крытык піша: „Аўтар ня толькі перастаў лаяць савецкую ўладу, але нават становіцца комсамольцам, ня спыняючыся падаўнейшаму „бурапеніць“. Толькі абставіны сталі некалькі іншымі. Раней біў шыбы, гуляў па бульварах, цяпер жа стаў хадзіць з сонцам на нажы“. І гэта інсынуацыя ёсьць злоснай выдуманай крытыка, падмацаванай скажэньнем тэксту. Як назваць такую крытыку? Правільнае адэнку дае артыкулу К. Кундзіша Т. Глыбоцкі на старонках „Савецкай Беларусі“ за 7-1—1928 г. „Узяўшы поэму Александровіча „Дванаццаць“, якая вельмі добра малюе нам жыцьцё хлапца з сям'і гарадзкога саматужніка, Кундзіш па ўсіх правілах гэту поэму эгваліціў і з гэтага зрабіў вывад, што: 1) Андрэй Александровіч—мешчанін; 2) Андрэй Александровіч—пагромшчык і хуліган; 3) Андрэй Александровіч—

алькоголік; 4) Андрэй Александровіч — мала ня контр-рэвалюцыянэр“. Вось інсынуацыі крытыка. І ўсё гэта Кундзіш падмацаваў жывасілам нацягнутымі з поэмы радкамі. Натуральнае пытаньне: ці такіх крытычных прыёмаў, такога падыходу вымагаюць інтарэсы здаровай марксыцкай крытыкі? Зусім можна згадзіцца з паказаньнем Тодара Глыбоцкага, што „інтарэсы самай звычайнай аб'ектыўнасьці прымушаюць разглядаць гэтую крытыку, як злачынную і нясумленную падтасоўку“. Папраўдзе, шкада тоўстае беларускае часопісі, зганьбенай *блазенскай* крытыкай, шкада і аўгара зборніка Андрэя Александровіча, на якога бяз даў прычыны выліты цэбар найбруднейшых памыяў, тым больш, што яго зборнік „Угрунь“ наскрозь прасякнуты шчыраю натхненнасьцю пролетарскага поэты.

Апошні артыкул Кундзіша проста рубам ставіць пытаньне аб канечнасьці аздараўленьня прыёмаў нашай літаратурнай крытыкі.

Разглядаючы № 5 „Ўзвышша“, магчыма абмінуць той факт, што ў аддзеле „Бібліяграфія“ зьмешчаны хвалебныя рэцэнзіі на кніжкі ўзвышшаўцаў „Шыпшына“ П. Глебкі і зборнікі Ўл. Дубоўкі: „Credo“ і „Наля“. Пахвала, нават у тым выпадку, калі яна накіравана па свайму ўласнаму адрасу — шкоды ня робіць. Дый, згодна прыказкі, „аржаная каша сябе хваліць“.

Аднак, калі пад відам літаратурнай крытыкі даецца лаянка, накіраваная супроць асобы аўтара, — і гэтая лаянка прымае недапушчальныя грубыя формы, прыходзіцца благім матам крычаць: „гвалт, ратуйце!“

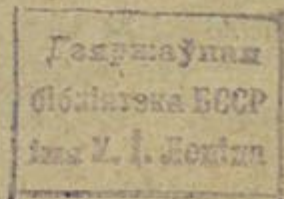
І гэты крык мімаволі вырываецца, калі чытаеш такія выявы літаратурнай крытыкі, як артыкулы К. Кундзіша.

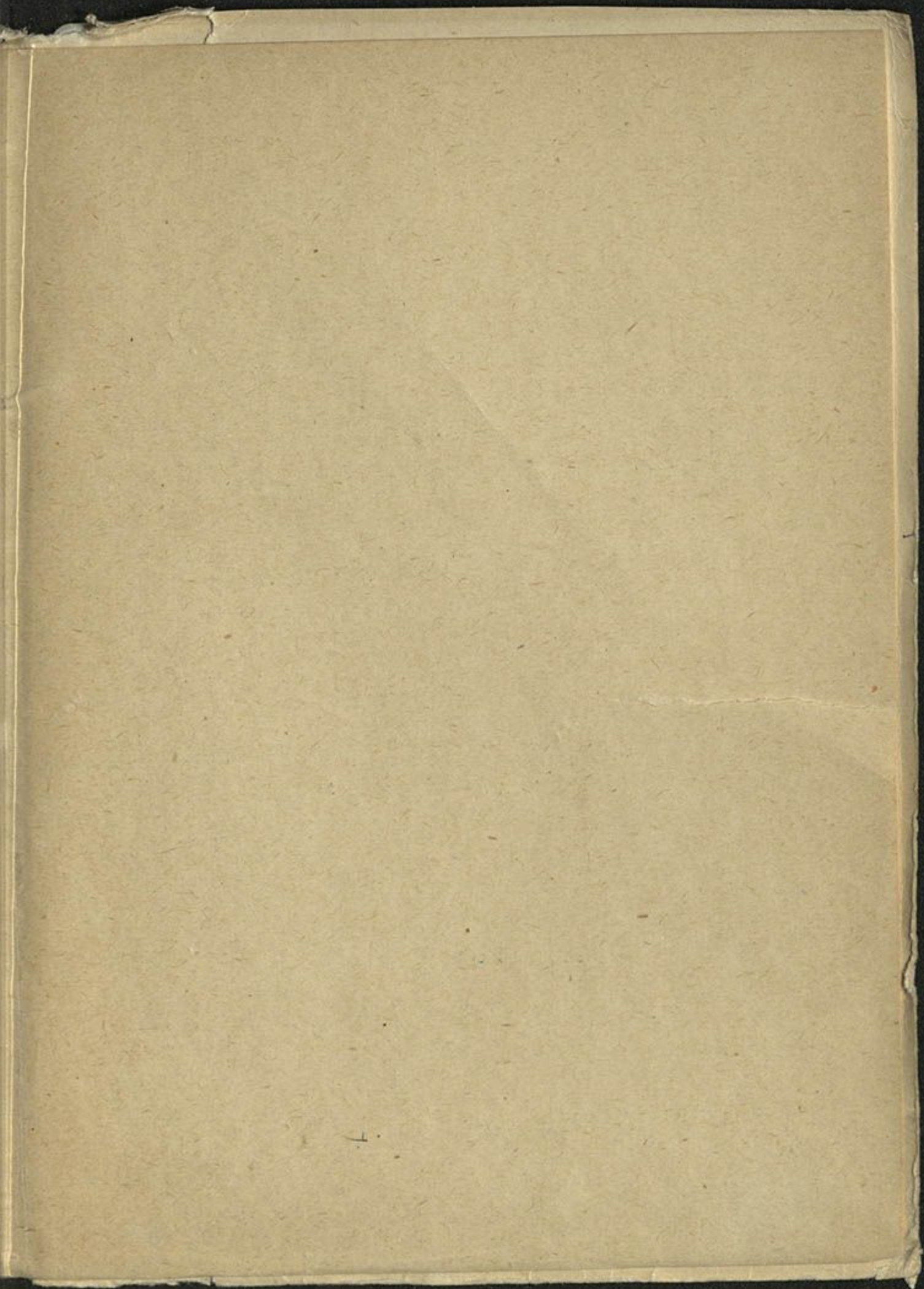
„Полымя“, 1928 г., № 1.

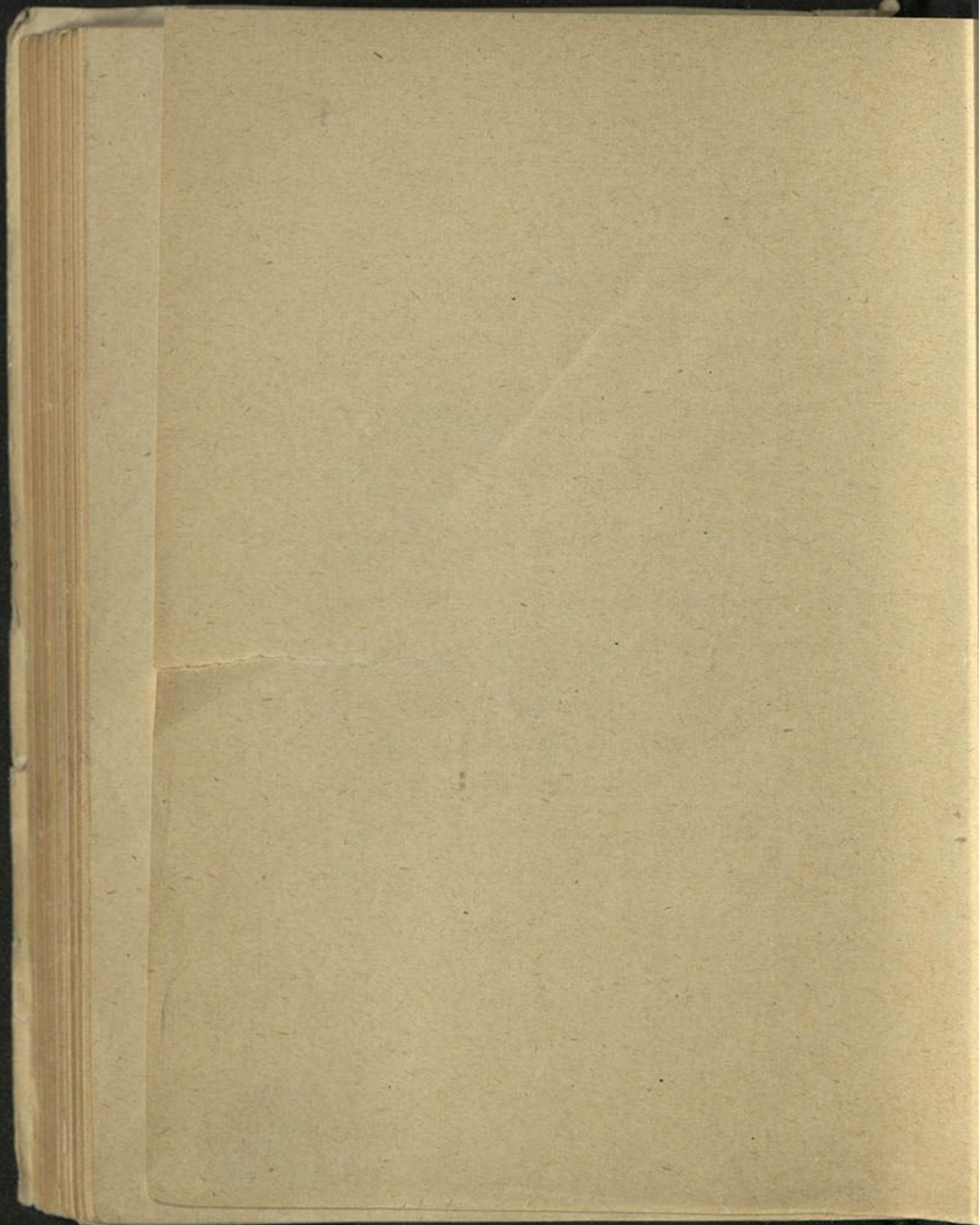
З Ь М Е С Т.

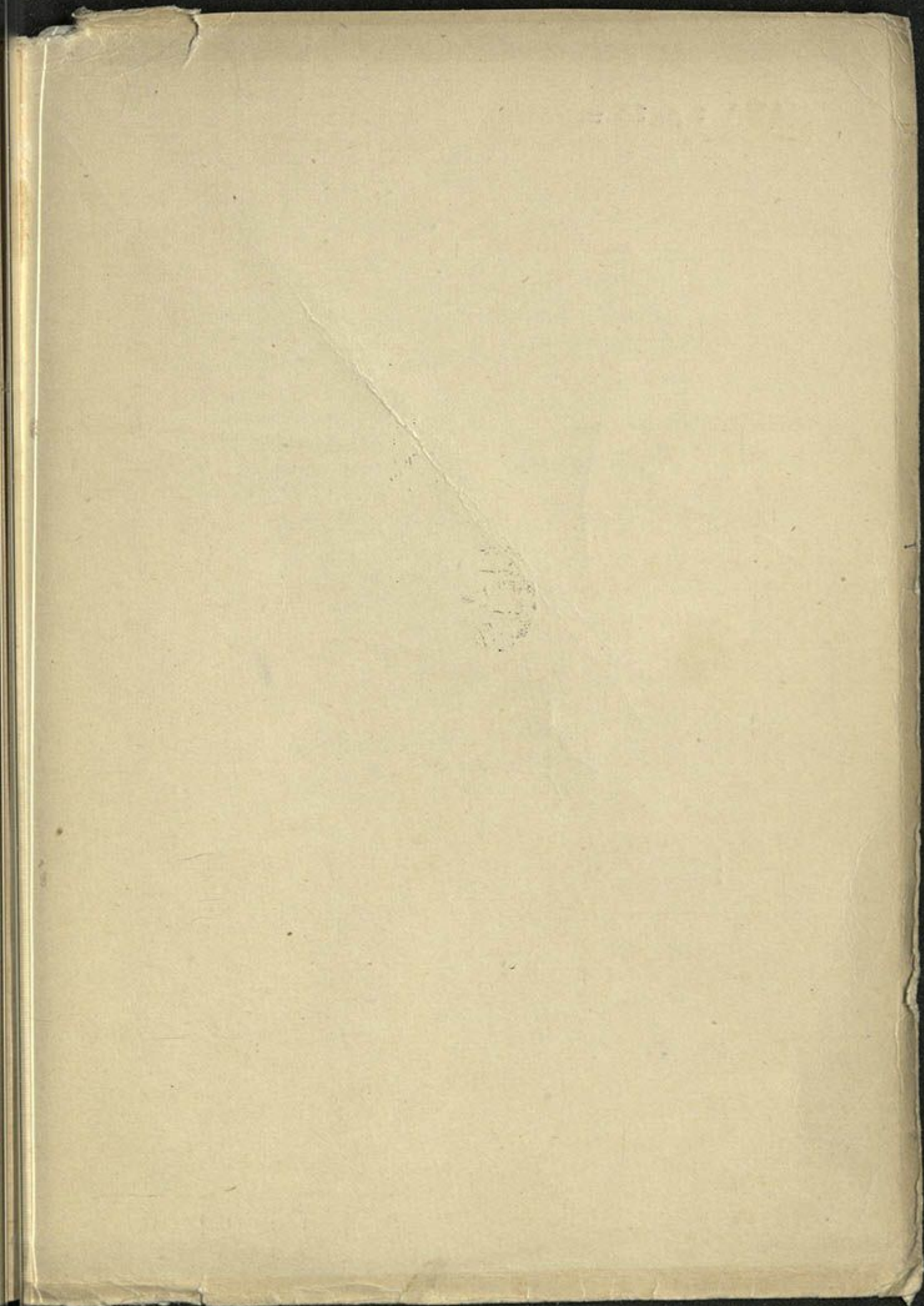
	Стар.
Прадмова аўтара	5
Беларуская літаратура ў яе адносінах да агульнай культуры пролетарыяту	17
Месца Янкі Купалы ў беларускай літаратуры (Купала і Шэўчэнка)	27
Поэма „Новая Зямля“, як монументальны твор у беларускай поэзіі	40
Цішка Гартны. Біографічна-крытычны нарыс	57
На перагібе. (Увагі да другой квадры роману Ц. Гартнага „Сокі Цаліны“ — „На перагібе“)	96
Аб творчасьці Натальлі Арсеньевай	111
Наша літаратура за 1925 г. (Увагі і гадкі)	124
Беларуская проза за 1926 г.	134
Да пытання аб чужаземных словах у нашай мове	150
Да пытання аб мэтодах і прыёмах нашае крытыкі	181

226430

ЦАНА 1 р. 10 к.

929.11 26
216

80000004039537

Бел. 2005

3